

ASES 5. INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

01-02 November 2025

CONGRESS BOOK

EDITOR: Doç. Dr. MUNİSE DURAN

ISBN: 978-625-93762-2-6

V. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

**November 01-02,2025
ORDU, TURKIYE**

EDITOR

Doç. Dr. MUNİSE DURAN

COPYRIGHT © 2025

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2025©

LICANCE KEY: 2022/ 63715

17.11.2025

ISBN : 978-625-93762-2-6

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

V. INTERNATIONAL ORDU SCIENTIFIC RESEARCH
CONGRESS

DATE AND PLACE

October 01-02 ,2025

ORDU ,TURKIYE

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES),

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Eğitim Fakültesi Dekanlığı

Sayı :E-46810852-929-677932
Konu :Prof. Dr. Mustafa TALAS'ın Akademik
Temsilci Tanımlanması Talebi Hk.

10/07/2025

EĞİTİM BİLİMLERİ BÖLÜM BAŞKANLIĞINA

İlgi: 10.07.2025 tarih ve 677749 sayılı yazınız.

İlgi sayılı yazınıza ilişkin Bölümünüz öğretim üyelerinden Prof. Dr. Mustafa TALAS'ın ASES (Academy of Scientific Studies) adlı kuruluş tarafından düzenlenecek olan kongrelerin düzenleme kurullarına akademik temsilci olarak tanımlanması talebi Dekanlığımızca incelenmiş olup adı geçen öğretim üyesinin söz konusu temsilci tanımlanması Dekanlığımızca uygun görülmektedir.

Gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Bekir ÇINAR
Dekan V.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: BSD82STE0H

Adres:Merkez Yerleşke Bor Yolu 51240 Niğde
Telefon:3882254315 Faks:3882254316
e-Posta:egitimfak@ohu.edu.tr Web:http://www.ohu.edu.tr/egitimfakultesi
Kep Adresi:nohu@hs01.kep.tr

Bilgi için: Evren TURGUT
Unvanı: Bilgisayar İşletmeni
Tel No: 0 388 225 4328

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : T-100-145

17.11.2025

Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 01-02 KASIM 2025 tarihleri arasında Ordu'da düzenlenen ASES. ULUSLARARASI ORDU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ'nde sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların %26,67'i Türkiyeden ve %73,33'ü yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 200

Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 8

Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 21

Katılımcı ülke sayısı: 5 ülke

Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: Azerbaycan (17 bildiri), Pakistan (1 Bildiri), Cezayir (2 Bildiri), Nijerya (1 bidiri), Rusya (1 bildiri)

Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. Mustafa TALAS

Chairman of the Organizing Board

PRESİDENT OF THE CONGRESS

Doç. Dr. Munise DURAN

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

CHAIRMAN OF THE SCIENTIFIC BOARD

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

SİNOP ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. Ömer ÖZER

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. Engin ÖZDEMİR

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. SEDA NUR ATASOY

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. CEMİLE BAHTIYAR KARADENİZ

ORDU ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. FATMA BIRGILI

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. NESEGUL PARLAK

ORDU ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. SERKAN SENOCAK

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. VUSALA JAFAROVA

AZERBAIJAN STATE OIL AND INDUSTRY UNIVERSITY (AZERBAYCAN)

Assist. Prof. AHMET FIDAN

ORDU ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. AYNURE ELIYEVA

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ (AZERBAYCAN)

Assist. Prof. AYTEN KAYA

ORDU ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. EMRULLAH BANAZ

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. FATİH VOLKAN AYYILDIZ

ORDU ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Dr. NASEER AHMAD

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

COORDINATOR

ELIF NISA AVCI

BİLİM KURULU

Prof. Dr. ADNAN SOZEN

ADANA ALPARSLAN TÜRKİŞ BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ADNAN VRAYNKO

ULUSLARARASI VİZYON ÜNİVERSİTESİ (MAKEDONYA)

Prof. Dr. AHMET NİYAZİ ÖZKER

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. ASLI YAZICI

BARTIN ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. AYBEYAN SELİM

ULUSLARARASI VİZYON ÜNİVERSİTESİ (MAKEDONYA)

Prof. Dr. BARIŞ YILMAZ

ULUSLARARASI VİZYON ÜNİVERSİTESİ (MAKEDONYA)

Prof. Dr. BEJTULLA DEMIRi

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MAKEDONIA)

Prof. Dr. ELMAN GULIYEV

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ (AZERBAYCAN)

Prof. Dr. FATMA ILKER KERKEZ

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

MOHAMMED FIRST UNIVERSITY (FAS)

Prof. Dr. MEHMET SERKAN UMUZDAS

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. MITHAT UYSAL

DOĞUŞ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. NURETTİN KONAR

HALİÇ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. SACIDE VURAL

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. SAKINE SERAP AVGIN

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

PROF. DR. SELAHATTİN AVŞAROĞLU

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV

TRAKIA UNIVERSITY (BULGARISTAN)

Assoc. Prof. AHMET KURTOĞLU

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. AYŞE ARICI

ULUSLARARASI VİZYON ÜNİVERSİTESİ (MAKEDONYA)

Assoc. Prof. BURCU UZUM

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. CVETANKA VELKOSKA

ULUSLARARASI VİZYON ÜNİVERSİTESİ (MAKEDONYA)

Assoc. Prof. ERKAN AYDINTAN

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. EHSAN RASOULINEZHAD

UNIVERSITY OF TEHRAN (İRAN)

Assoc. Prof. FEHMİ SKENDER

ULUSLARARASI VİZYON ÜNİVERSİTESİ (MAKEDONYA)

Assoc. Prof. FUNDA ÇOBAN

İZMİR DEMOKRASİ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. ELZBIETA PATKOWSKA

UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES IN LUBLIN (POLAND)

Assoc. Prof. FATMA TUGCE SENBERBER DUMANLI

İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. HATICE BURCIN SOLT

ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. Koray CELENK

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. NURAY ALACA

ACIBADEM MEHMET ALİ AYDINLAR ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assoc. Prof. Sabah RAZI

UNIVERSITY OF BISKRA (CEZAYİR)

Assoc. Prof. SARBU LAURA GABRIELA

ALEXANDRU IOAN CUZA UNIVERSITY OF IASI (ROMANIA)

Assoc. Prof. ÜLHAK ÇİMEN

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. ALDEMIR MALVERIA DE OLIVERIA

UNIVERSITY CENTER FOR HIGHER EDUCATION OF AMAZONAS (BRAZIL)

Assist. Prof. ALISHER YUNUSOV

FERGANA STATE UNIVERSITY (ÖZBEKİSTAN)

Assist. Prof. AYHAN ATIGAN

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. AQDI ROFIQ ASNAWI

UNIVERSITAS DARUSSALAM GONTOR (ENDONEZYA)

Assist Prof. BARIŞ AYDIN

DICLE UNIVERSITY (TÜRKİYE)

Assist. Prof. BÜŞRA YARANOĞLU

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. CANAN AKSOY

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. DUYGU KAYALIK ŞAHİN

BARTIN ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist Prof. EMIN TAMER YENEN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. MAHBUBOR RAHMAN

BANGLADESH UNIVERSITY OF TEXTILES (BANGLADES)

Assist. Prof. MEHMET BOZKOYUN

HARRAN ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. MEHTAP KARAICIL

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. PINAR GÜMÜŞ

KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Assist. Prof. YETKİN KARAOĞLU

ORDU ÜNİVERSİTESİ (TÜRKİYE)

Dr. SUNITA DASMAN

UNIVERSITAS PELITA BANGSA (ENDONEZYA)

Dr. LE KHANH GIANG

UNIVERSITY OF TRANSPORT AND COMMUNICATION (VIETNAM)

Dr. Raveenthiran VIVEKANANTHARASA

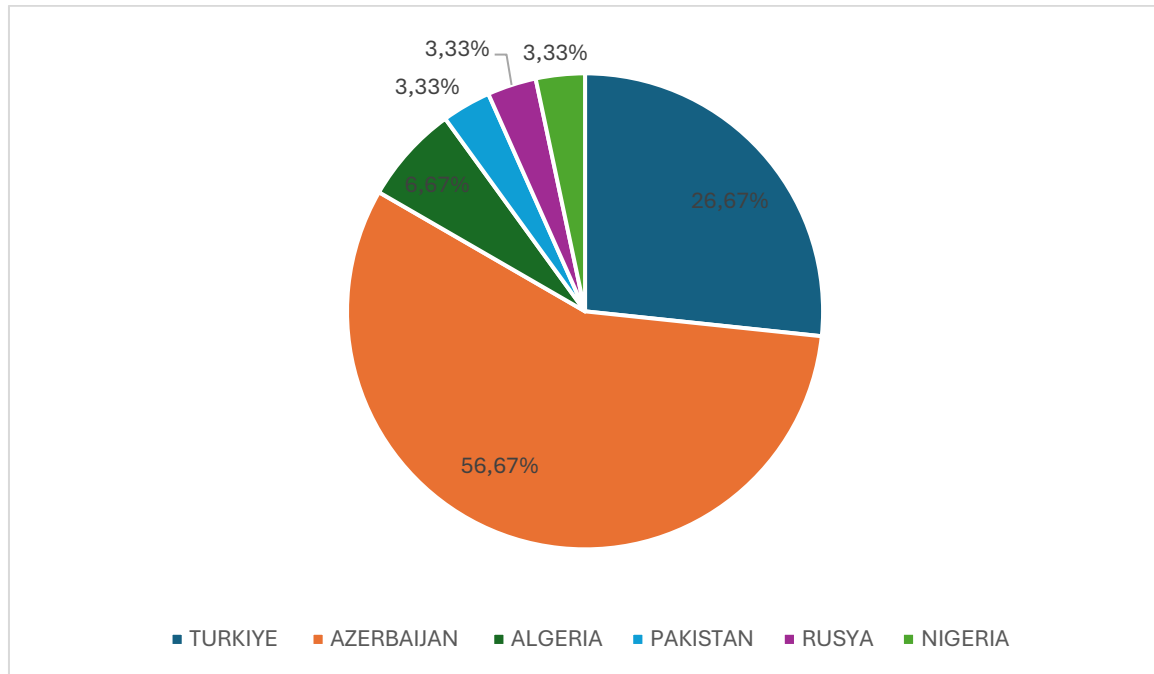
THE OPEN UNIVERSITY OF SRI LANKA (SRI LANKA)

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	8	26,67%
AZERBAIJAN	17	56,67%
ALGERIA	2	6,67%
PAKISTAN	1	3,33%
RUSYA	1	3,33%
NIGERIA	1	3,33%
TOTAL	30	100%

CONFERENCE STATISTICS

ASES V. ULUSLARARASI ORDU BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

NOVEMBER 01-02, 2025,
ORDU, TURKIYE

CONFERENCE PROGRAM

ASES
ACADEMY OF SCIENTIFIC AND
EDUCATIONAL STUDIES

ID: 269 738 60 33
PASSWORD: ases52

01.11.2025

SATURDAY / 11:00-12:30 (Türkiye Time)

SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR

Doç.Dr. Ünsal DENİZ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Yücel Emre ER Mehmet Fatih ÜNAL	Afyon Kocatepe Üniversitesi	MERLEAU-PONTY’NİN FELSEFESİNDE DİYALEKTİK İNSAN VE DİYALEKTİK DOĞA: İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİ
Emre ÖNEL	Yıldız Teknik Üniversitesi	BULANIK ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİYLE EBEVEYNLİĞE SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR YAKLAŞIM
Doç.Dr. Ünsal DENİZ	İnönü Üniversitesi	GÖRSEL İLETİŞİM BAĞLAMINDA BİLGİSAYARDA MÜZİKSEL DOKÜMAN HAZIRLAMA
Doç.Dr. Ünsal DENİZ Süleyman Tuncer	İnönü Üniversitesi	ZEYBEK TAVRININ KABAK KEMANE ÜZERİNDE UYGULANMASINA BİR ÖRNEK: KADIOĞLU

01.11.2025
SATURDAY / 11:00-12:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR
Dilruba ÇETİN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. Şenol ORAKCI Doç.Dr. Burak AYÇİÇEK	EĞİTİM BİLİMLERİ	Türk Eğitim Sisteminin Sorunlarına ilişkin Lise Öğretmenlerinin Görüşleri
Dr. Şenol ORAKCI Doç.Dr. Burak AYÇİÇEK	EĞİTİM BİLİMLERİ TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ	ÖĞRETMEN ADAYLARININ YENİ BİNYIL ÖĞRENENİ ÖZELLİKLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
Dilruba ÇETİN Dr.Öğr. Üyesi Aydanur Yenel	HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ	İÇ MEKÂN TASARIMINDA DOĞAL TAŞ: ANTEP EVLERİNDE VE MOBİLYALARDA HAVARA TAŞI KULLANIMI
Mahmut ÜNALDI Ayhan UYAROĞLU	Selcuk Üniversitesi	A BIBLIOMETRIC STUDY ON HEAT PUMP RESEARCH IN AUTOMOTIVE APPLICATIONS

01.11.2025
SATURDAY / 11:00-12:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR
Prof. Dr. Elman Guliyev

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Aygun Ahmadova Shukur kızı	Azerbaycan Devlet Pedagoji Universitesi	DÜNYA ÇOCUK EDEBİYATINDAN ÇEVİRİLER: KHANIMANA ALIBEYLİ'NİN YARATICILIĞI
Prof. Dr. Elman Guliyev	Azerbaycan Dövlət Pedagoji Universitesi	MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏNİN NƏSR YARADICILIĞI
Könül Nəcəfova	ADPU	Xarici dillərin tədrisində qrammatik bacarıqların formalaşdırılması metodikası
Könül Nəcəfova	ADPU	Azərbaycan və ingilis dillərində feili tərkiblərin müqayisəsi
Ülkər Elman qızı Baxşıyeva	ADPU	Children's Literature in the Works of M. A. Sabir

01.11.2025
SATURDAY / 11:00-12:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR
Könül Məmmədova

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Könül Məmmədova	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	DİL QAYDALARININ TƏDRİSİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN MÜASİR TƏLİM METODLARI VƏ DİDAKTİK OYUNLAR
Gunel Shefiyeva El Khan	ASPU	THE IMPACT OF DIGITAL READING ON MODERN LITERACY DEVELOPMENT
Qasımova Maya Rəhim qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	III sinif şagirdlərinin orfoepik-orfoqrafik vərdişlərinin formalaşdırılmasında son nəşr Azərbaycan dili dərsliyinin imkanları
Günay Etibar qızı Şükürova		ŞAĞİRD LƏRİN VƏTƏNPƏRVƏR RUHDA İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ TƏRBİYƏNİN ROLU
Lale MUSAYEVA	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	İLKOKUL ÇAĞI ÇOCUKLARI İÇİN TELAFFUZ OYUNLARI

01.11.2025
SATURDAY / 11:00-12:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 5 / MODERATOR
Natevan Paşayeva

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Qəribə Məmməd qızı Məmmədova	ADPU	Vətən sevgisi ilə döyünən ürək
Abbasbəyli Validə Şərəf qızı	AMEA	Rəqəmsal texnologiyalar dövründə Azərbaycan dilinin istifadəsi
Hasanova Amalia Murad	Pedagogical University	FORMING KNOWLEDGE ABOUT THE ROLE OF HUMAN ACTIVITY IN DISRUPTING THE BALANCE ON EARTH IN BIOLOGY CLASSES
İbrahimova Xoşqədəm Qonaq qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	BİOLOGİYANIN TƏDRİSİNDƏ MƏSƏLƏ HƏLLİNİN ŞAĞİRDƏLƏRİN REPRODUKTİV FƏALİYYƏTİNİN TRANSFORMASIYASINDA ROLU
Natevan Paşayeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	PEDAGOJİK FAALİYƏTİN VERİMLİLİYİNDƏ ZAMAN PLANLAMASININ ÖNƏMİ
Kamalə Əzizli	ADPU	İngilis dilində danışıq zamanı yaranan çətinliklər

01.11.2025
SATURDAY / 11:00-12:30 (Türkiye Time)
SESSION: 1 HALL: 6/ MODERATOR
Dr. Naseem Akhter

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
DR CHUKWUEMEKA G. EME	National Open University	THE ROLE OF INTERNATIONAL ECONOMIC INSTITUTIONS IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF NIGERIA: A CRITICAL EXAMINATION OF THE CONTRIBUTIONS
Soraya. KENTACHE Prof. Dr. Aicha. BOUSSOUALIM	EPAU	The Impact of Developing High-Quality Recreational Spaces on Sustainable Urban Development
Zhu Xiaoya	Peoples' Friendship University of Russia	RESEARCH ON THE DEVELOPMENT OF CHINESE FOLK MUSIC FROM THE PERSPECTIVE OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATION
Dr. Naseem Akhter	Shaheed Benazir Bhutto Women University	The Name of the Holy Prophet (PBUH) as a Great Teacher is Prominent in the Mirror of History

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
Yücel Emre ER Mehmet Fatih ÜNAL	MERLEAU-PONTY'NİN FELSEFESİNDE DİYALEKTİK İNSAN VE DİYALEKTİK DOĞA: İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİ	1
Emre ÖNEL Doç. Dr. Bora ÇEKYAY	BULANIK ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİYLE EBEVEYNLİĞE SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR YAKLAŞIM	3
Doç.Dr. Ünsal DENİZ Süleyman Tuncer Doç.Dr. Ünsal DENİZ	ZEBEK TAVRININ KABAK KEMANE ÜZERİNDE UYGULANMASINA BİR ÖRNEK: KADIOĞLU GÖRSEL İLETİŞİM BAĞLAMINDA BİLGİSAYARDA MÜZİKSEL DOKÜMAN HAZIRLAMA	5 15
Dr. Şenol ORAKCI Doç.Dr. Burak AYÇİÇEK	Türk Eğitim Sisteminin Sorunlarına ilişkin Lise Öğretmenlerinin Görüşleri	23
Dr. Şenol ORAKCI Doç.Dr. Burak AYÇİÇEK	ÖĞRETMEN ADAYLARININ YENİ BİNYIL ÖĞRENENİ ÖZELLİKLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	31
Dilruba ÇETİN Dr.Öğr. Üyesi Aydanur Yenel	İÇ MEKÂN TASARIMINDA DOĞAL TAŞ: ANTEP EVLERİNDE VE MOBİLYALARDA HAVARA TAŞI KULLANIMI	37
Mahmut ÜNALDI Ayhan UYAROĞLU	A BIBLIOMETRIC STUDY ON HEAT PUMP RESEARCH IN AUTOMOTIVE APPLICATIONS	38
Aygun Ahmadova Shukur kızı	DÜNYA ÇOCUK EDEBİYATINDAN ÇEVİRİLER: KHANIMANA ALİBEYLİ'NİN YARATICILIĞI	49
Prof. Dr. Elman Guliyev	MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏNİN NƏSR YARADICILIĞI	56
Könül Nəcəfova	Xarici dillərin tədrisində qrammatik bacarıqların formalaşdırılması metodikası	60
Könül Nəcəfova	Azərbaycan və ingilis dillərində feili tərkiblərin müqayisəsi	63
Ülkər Elman qızı Baxşiyeva Könül Məmmədova	Children's Literature in the Works of M. A. Sabir DİL QAYDALARININ TƏDRİSİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN MÜASİR TƏLİM METODLARI VƏ DİDAKTİK OYUNLAR	65 69
Gunel Shefiyeva Elkhan	THE IMPACT OF DIGITAL READING ON MODERN LITERACY DEVELOPMENT	72
Qasımova Maya Rəhim qızı	III sinif şagirdlərinin orfoepik-orfoqrafik vərdişlərinin formalaşdırılmasında son nəşr Azərbaycan dili dərsliyinin imkanları	74
Günay Etibar qızı Şükürova	ŞAGİRD LƏRİN VƏTƏNPƏRVƏR RUHDA İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ TƏRBİYƏNİN ROLU	82
Lale MUSAYEVA	İLKOKUL ÇAĞI ÇOCUKLARI İÇİN TELAFFUZ OYUNLARI	86
Qəribə Məmməd qızı Məmmədova	Vətən sevgisi ilə döyünən ürək	88
Abbasbəyli Validə Şərəf qızı	Rəqəmsal texnologiyalar dövründə Azərbaycan dilinin istifadəsi	94
Hasanova Amalia Murad	FORMING KNOWLEDGE ABOUT THE ROLE OF HUMAN ACTIVITY IN DISRUPTING THE BALANCE ON EARTH IN BIOLOGY CLASSES	101
İbrahimova Xoşqədəm Qonaq qızı	BİOLOGİYANIN TƏDRİSİNDƏ MƏSƏLƏ HƏLLİNİN ŞAGİRD LƏRİN REPRODUKTİV FƏALİYYƏTİNİN TRANSFORMASIYASINDA ROLU	104
Kamalə Əzizli	İNGİLİS DİLİNDƏ DANIŞIQ ZAMANI YARANAN ÇƏTİNLİKLƏR	108

DR CHUKWUEMEKA G. EME	THE ROLE OF INTERNATIONAL ECONOMIC INSTITUTIONS IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF NIGERIA: A CRITICAL EXAMINATION OF THE CONTRIBUTIONS	114
Soraya. KENTACHE Prof. Dr. Aicha. BOUSSOUALIM	The Impact of Developing High-Quality Recreational Spaces on Sustainable Urban Development	123
Zhu Xiaoya	RESEARCH ON THE DEVELOPMENT OF CHINESE FOLK MUSIC FROM THE PERSPECTIVE OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATION	124
Dr. Naseem Akhter	The Name of the Holy Prophet (PBUH) as a Great Teacher is Prominent in the Mirror of History	125
Natevan Paşayeva	PEDAGOJİK FAALİYETİN VERİMLİLİĞİNDE ZAMAN PLANLAMASININ ÖNEMİ	126

**DIALECTICAL MAN AND DIALECTICAL NATURE IN MERLEAU-PONTY'S
PHILOSOPHY: THE MAN-NATURE RELATIONSHIP**
**MERLEAU-PONTY'NİN FELSEFESİNDE DİYALEKTİK İNSAN VE DİYALEKTİK
DOĞA: İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİ**

Yücel Emre ER¹, Mehmet Fatih ÜNAL²

**¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Felsefe Anabilim Dalı, 0009-0008-6754-7023**

**²Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü,
0000-0001-7385-8786**

Özet

Felsefe tarihi içindeki tüm filozofların insana, doğaya ve ikisi arasındaki ilişkilere yönelik bir perspektifleri bulunmaktadır. Bu perspektif ya da bilinç düzeyine de belli bir yöntem aracılığıyla ulaşmışlardır. Bu yöntemlerin felsefe tarihi içinde en çok ses getirenlerinden biri de şüphesiz diyalektiktir. Ancak, diyalektik düşünme yöntemi; doğa bilimlerinin ya da matematiğin kullandığı formüller gibi sabit, kalıcı ve de değişmez değildir. Bu bağlamda, diyalektiğin de her filozof için farklı kullanımı kaçınılmaz olmuştur. Diyalektiğin ilk kullanımına Antik Yunan doğa filozoflarından Herakleitos'un felsefesinde rastlıyoruz. Herakleitos'un doğayı anlamak ve anlamlandırmak için kullanmış olduğu bu yöntem, ardılarını da etkilemiş ve Platon'dan Georg Wilhelm Friedrich Hegel'e kadar önemini felsefe tarihi içinde korumuştur. Diyalektiğin felsefe için öneminin bilincinde olan Fransız filozof Maurice Merleau-Ponty de varoluşçu ontolojisinin inşasını diyalektiğe borçludur ama onun diyalektik anlayışı Hegel'de olduğu gibi; karşıtların, birbirini belirlediği ve yeni bir kavramın altında bir arada tutulduğu kavramsal ve de soyut bir zihin işlemi değildir. O daha çok diyalektiğin senteze ulaşmayan bir formunu kullanmıştır. Merleau-Ponty'ye özgü bu yeni diyalektiğin adı da hiperdiyalektiktir. Merleau-Ponty'nin hiperdiyalektik yöntemi ile insan-doğa ve ikisi arasındaki ilişkileri varoluşçu bir felsefe ile ele alışı bu araştırmanın temasını oluşturmaktadır. Varoluşçu felsefe geleneği, modern ve klasik felsefe kuramlarına ve özne-nesne ayırımına dayanan felsefi yaklaşımlara karşıt bir konumda yer almıştır. Modern ve klasik dönemin de gözde düşünme yöntemi olan diyalektiğin, varoluşçu gelenek içinde yer alan Merleau-Ponty tarafından kendi geleneğine uygun olarak yeniden şekillendirilmesi bu noktada önemlidir. Bu çalışmada da Merleau-Ponty'nin diyalektik anlayışını temel alarak onun varoluşçu felsefesinin ontolojik yönü gösterilmek istenmiştir. Bunu yaparken de diyalektiğin tarihsel arka planı göz ardı edilmemiştir. Ayrıca, Merleau-Ponty'nin algı üzerine yapmış olduğu çalışmalardan da yola çıkarak, modern felsefe gelenekleri ile nasıl hesaplaştığı üzerinde önemle durulmuştur. Tüm bunlar da çalışmanın özüne ve Merleau-Ponty'nin hiperdiyalektik yöntemine sadık kalarak gerçekleştirilmiştir: Çalışmanın ana temalarını oluşturan insan-doğa ve ikisi arasındaki ilişki, modern ve klasik felsefelerin ötesinde, tarihsel arka plana da bağlı olarak Merleau-Ponty'nin diyalektik perspektifinden yeniden değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Merleau-Ponty, hiperdiyalektik, algı, varoluşçuluk

Abstract

Throughout the history of philosophy, all philosophers have had a perspective on humanity, nature, and the relationship between the two. They have reached this perspective or level of consciousness through a specific method. Undoubtedly, one of the most prominent of these methods in the history of philosophy is dialectics. However, the dialectical method of thinking is not fixed, permanent, or immutable like the formulas used in the natural sciences or mathematics. In this context, it has been inevitable that dialectics has been used differently by each philosopher. We encounter the first use of dialectics in the philosophy of Heraclitus, one of the ancient Greek natural philosophers. This method, which Heraclitus used to understand and interpret nature, influenced his successors and retained its importance in the history of philosophy from Plato to Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Aware of the importance of dialectics for philosophy, the French philosopher Maurice Merleau-Ponty also owes the construction of his existentialist ontology to dialectics, but his understanding of dialectics is not a conceptual and abstract mental process, as it is in Hegel, in which opposites determine each other and are held together under a new concept. He used a form of dialectic that does not reach synthesis. This new dialectic, unique to Merleau-Ponty, is called hyperdialectic. Merleau-Ponty's hyperdialectic method and his existentialist philosophical approach to human-nature and the relationship between the two form the theme of this research. The existentialist philosophical tradition has taken a position opposed to modern and classical philosophical theories and philosophical approaches based on the subject-object distinction. It is important at this point that dialectics, which was the favored method of thinking in both the modern and classical periods, was reshaped by Merleau-Ponty, who was part of the existentialist tradition, in accordance with his own tradition. This study also aims to demonstrate the ontological dimension of Merleau-Ponty's existentialist philosophy, based on his understanding of dialectics. In doing so, the historical background of dialectics has not been overlooked. Furthermore, drawing on Merleau-Ponty's work on perception, the study focuses on how he engaged with modern philosophical traditions. All of this has been accomplished while remaining faithful to the essence of the work and Merleau-Ponty's hyperdialectical method: The main themes of the work, namely man-nature and the relationship between the two, have been reevaluated from Merleau-Ponty's dialectical perspective, beyond modern and classical philosophies, and in relation to the historical background.

Keywords: Merleau-Ponty, hyperdialectical, perception, existentialism

**A SUSTAINABLE APPROACH TO PARENTHOOD WITH FUZZY MULTI-
CRITERIA DECISION MAKING TECHNIQUES**

**BULANIK ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİYLE EBEVEYNLİĞE
SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR YAKLAŞIM**

Emre ÖNEL, Doç. Dr. Bora ÇEKYAY

Yıldız Teknik Ü., Endüstri Mühendisliği, 0009-0003-7676-7224

Özet

Sahip oldukları ahlaki ve toplumsal sorumluluklar gereği ebeveynler, çocuklarının en iyi yaşam koşullarına sahip olabilmesi için sürekli ve özverili bir gayret göstermektedir. Bu refah arayışı yalnızca ekonomik boyutla sınırlı kalmayıp; sosyal ve ekolojik yönlerden de daha iyi yaşam koşullarının sağlanmasını gerektirmektedir. Bu da ailelerin sürdürülebilirlik kavramını yaşamlarına entegre etmesiyle mümkün olmaktadır. Her ne kadar ebeveynler ve çocukları sürdürülebilir yaşam biçimlerini hayatlarına dâhil etmiş olsalar da bu yaşam biçiminin sürdürülebilmesi, içinde bulundukları sistemlerin (ülke, devlet, kurumlar vb.) uyumlu ve destekleyici politikalar geliştirmesiyle mümkün olmaktadır.

Bu nedenle sürdürülebilirlik kavramı incelenirken sistem ve sistem bileşenleri, en küçük yapıdan (aile) en büyüğüne (ülke, devlet, kurumlar vb.) kadar bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmalı ve bu yapıların birbirleriyle paralellik göstermesi beklenmelidir. Bu durum, sürdürülebilir yaşamı hedefleyen ebeveynleri optimum yer arayışına bir nevi mecbur bırakmaktadır. Sürdürülebilir yer seçimi, çok sayıda kriterin değerlendirilmesini gerektiren, çok sayıda alternatifin eşlik ettiği karmaşık bir süreçtir ve bu durum, karar verme sürecini daha da zorlaştırmaktadır.

Yer seçimi sürecindeki bu karmaşıklığın giderilmesi amacıyla, kriterlerin ağırlıklandırılması ve tutarlılık analizinde Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ile Bulanık AHP (BAHP) yöntemlerinden faydalanılmış; alternatiflerin sıralanmasında ise İdeal Çözüme Benzerliğe Göre Tercih Sıralama Yöntemi (TOPSIS) tercih edilmiştir. Çalışma kapsamında, Türkiye de dahil olmak üzere neredeyse her kıtadan seçilmiş dokuz ülke değerlendirmeye alınmış; sürdürülebilir bir yaşam için en uygun ülkenin Güney Kore olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen veriler ışığında karar vericilere yol göstermek ve literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: AHP, BAHP, TOPSIS, sürdürülebilirlik, yer seçimi

Abstract

Due to their moral and social responsibilities, parents continuously and devotedly strive to ensure that their children have the best living conditions. This pursuit of welfare is not limited to the economic dimension alone; it also requires providing better living conditions socially and ecologically. This is possible by integrating the concept of sustainability into family lives. Although parents and their children have incorporated sustainable lifestyles into their lives, the sustainability of this lifestyle is made possible by the development of compatible and supportive policies by the systems they are part of (country, state, institutions, etc.).

Therefore, when examining the concept of sustainability, systems and system components should be approached from a holistic perspective, from the smallest unit (family) to the largest (country, state, institutions, etc.), and these structures are expected to show parallelism with each other. This situation somewhat forces parents aiming for a sustainable life to seek an optimal place. Sustainable location selection is a complex process involving the evaluation of many criteria accompanied by many alternatives, which makes the decision-making process even more difficult.

To address this complexity in the location selection process, the Analytic Hierarchy Process (AHP) and Fuzzy AHP (FAHP) methods were used for criteria weighting and consistency analysis; the Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) was preferred for ranking the alternatives. Within the scope of the study, nine countries selected from almost every continent, including Turkey, were evaluated; it was concluded that South Korea is the most suitable country for a sustainable life. In light of the obtained data, it was aimed to guide decision-makers and contribute to the literature.

Keywords: AHP, FAHP, TOPSIS, sustainability, location selection

AN EXAMPLE OF APPLYING THE ZEYBEK STYLE ON THE KABAK KEMANE:
KADIOĞLU

ZEYBEK TAVRININ KABAK KEMANE ÜZERİNDE UYGULANMASINA BİR
ÖRNEK: KADIOĞLU¹

Ünsal DENİZ¹, Süleyman Tuncer²

¹Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, Müzikoloji ve Türk Halk Müziği,
ORCID: 0000-0003-2035-4829

²Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Müziği ana Bilim
Dalı, Türk Halk Müziği, ORCID: 0009-0005-1808-9634

Özet

Türk halk müziği türküler birer kültürel bellek mekânı olarak Türk kültürünün gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir rol oynar. Zira türküler içerisinde üretildikleri toplumun gelenek göreneklerini, acı veya mutluluk gibi duygularını, imgelem ve simgelerini, kahramanlık hikâyelerini hatta kılık kıyafetlerini yansıtan halk ürünüdür. Zaman zaman Türküler bir çalgı eşliği olmadan zaman zaman ise yöreye özgü çalgılar kullanılarak icra edilir. Cumhuriyet dönemine kadar Türk halk müziği çalgılarının öğretimi usta çırac ilişkisiyle devam etti. Cumhuriyet döneminde ise Batı'nın çalgı öğretimi metotları örnek alınmaya çalışılarak Türk halk müziği çalgı eğitimleri de her yöreye ait çalgılara uyarlanmaya çalışıldı. Çalgıların karakteristik tınıları ve icra kabiliyetlerine göre şekillendirilmeye çalışıldı. Bununla birlikte her yörenin geleneksel icra tavırları başka yörelerdeki çalgılara aktarılmaya başlandı. Bu çalışma, Türk müziği çalgı eğitiminin tarihsel gelişimini usta-çırac geleneğinden günümüz akademik yapılarına kadar ele alarak, zeybek tavrının kabak kemane icrasındaki uygulanabilirliğini incelemektedir. Araştırmada, zeybek tavrının bağlama icrasındaki tezene yönleri, ritmik kalıpları ve sembolik yapıları çözümlenerek kabak kemane icrasında yay teknikleriyle aktarım süreci ortaya konmuştur. Günümüzde özellikle lisans düzeyinde kabak kemane eğitimi için sistematik bir metot eksikliğinin bulunması, bu araştırmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kabak Kemane, Çalgı Eğitimi, Yöre, Tavrı, Zeybek

Abstract

Turkish folk music, as a site of cultural memory, plays a significant role in transmitting Turkish culture to future generations. Folk songs are folk products that reflect the traditions, emotions such as pain and happiness, imagery and symbols, heroic stories, and even the costumes of the society in which they were created. Sometimes, folk songs are performed without any musical accompaniment, and sometimes using regional instruments. Until the Republican era, the teaching of Turkish folk music instruments continued through a master-apprentice relationship. During the Republican era, efforts were made to adapt Turkish folk music instrument training to the instruments of each region, taking Western instrument teaching methods as an example. Efforts were made to shape the instruments according to their characteristic timbres and

¹ Bu bildiri Malatya İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Devlet Konservatuvarı Türk Müziği Ana Bilim Dalı'nda 16.06.2025 tarihinde kabul edilen "**Zeybek icrasında kabak kemane kullanımı: Parmak ve yay tekniklerinin uygulamalı çözümlemesi**" isimli Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

performance abilities. Furthermore, the traditional performance styles of each region began to be transferred to instruments from other regions.

This study examines the historical development of Turkish music instrument training from the master-apprentice tradition to today's academic structures, examining the applicability of the zeybek style in kabak kemane performance. This research analyzes the plectrum aspects, rhythmic patterns, and symbolic structures of the zeybek style in bağlama performance, revealing the process of transferring it through bow techniques in kabak kemane performance. The current lack of a systematic method for kabak kemane instruction, particularly at the undergraduate level, formed the basis of this research.

Keywords: Kabak Kemane, Instrument Education, Region, Zeybek Style

1. GİRİŞ

Türk müziğinde çalgı eğitimi, tarihsel olarak usta-çırak ilişkisine dayalı sözlü aktarım geleneği içerisinde gelişmiş; buna karşılık Batı müziği çalgı eğitimi, erken dönemlerden itibaren yazılı metodolojilere, nota sistemine ve kurumsallaşmış pedagojik yapılara dayanmıştır. Batı müziğinde çalgı öğretimi, sistematik bir müfredat, teknik egzersizler, etütler ve performans standartlarıyla desteklenirken; Türk müziği çalgı eğitimi uzun süre bireysel ustalık, dinleyerek öğrenme ve taklit yoluyla sürdürülmüştür. Bu durum, Türk müziği eğitiminde öğretim materyali eksikliği, metodolojik çeşitliliğin sınırlı oluşu ve standart bir teknik sistemin henüz tam olarak yerleşmemesi gibi sorunlara yol açmıştır. Özellikle Batı müziğinde çalgı icrasının teknik boyutu, ergonomi, ses üretimi, pozisyon, yay veya mızrap teknikleri gibi parametrelerle bilimsel temelde incelenirken; Türk müziğinde bu unsurlar daha çok ustadan çırağa sezgisel biçimde aktarılmıştır. Bu bağlamda, Türk müziği çalgı eğitimi Batı müziğine kıyasla kuramsal temellendirme, metodik süreklilik ve performans standartlaştırması açısından eksiklikler taşımakta; buna karşın doğaçlamaya, yorum özgürlüğüne ve tavır aktarımına dayalı estetik yönüyle kendine ait bir eğitim geleneğini temsil etmektedir. Fakat Türk müziği çalgı eğitiminde hem usta-çırak ilişkisiyle desteklenip hemde metot yöntemi göz önünde bulundurularak daha emin adımlarla çalgı eğitimi süreci sağlamlaştırılabilir.

1.1. Cumhuriyet Öncesi Türk Müziği Çalgı Eğitimi

Deniz (2018: 252), 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, batılılaşma yönünde hızla ilerleyen siyasal, askerî, bilimsel ve kültürel bir dönüşüm sürecine girmiş; modernleşme odaklı bu süreç, Türk kültürünün en önemli unsurlarından biri olan müziği de etkilemiştir. Kaya (2019, 556), II. Mahmud, 1826 yılına gelindiğinde batılılaşma sürecinde gerçekleştirilen diğer yeniliklerle birlikte sanat alanında da önemli reformlar yapmıştır. Bu reformların başında Mehterhanenin kaldırılarak yerine Mızıka-i Hümayun'un kurulması yer almaktadır. Batı tarzında oluşturulan bu bando topluluğunun, saray çevresi dışında da benimsenmesi amaçlanmıştır. Deniz (2018: 253), 1828 yılında Giuseppe Donizetti davet edilerek yeni kurulan bandonun yönetimine getirilmiştir. Donizetti'nin gelişiyle birlikte, Batı müziğinin çok seslilik anlayışı ve nota sistemi yavaş yavaş Türk müzik geleneği içerisinde yer edinmeye başlamıştır.

1.2. Meşk Sistemi

Gerçek (2008, 152), Notanın henüz kullanılmadığı dönemlerde Türk musikisinde önemli bir yere sahip olan meşk geleneği, dönemin musiki üstatları tarafından sürdürülmüş; bu sayede hem belirli üsluplar yüzyıllar boyunca korunmuş hem de eserler hafızadan hafızaya aktarılacak suretiyle unutulmaktan kurtarılmıştır. Kahyaoğlu (2021: 280), Meşk sistemi, taklit ve tekrar esasına dayanmaktadır. Günümüzde “alaylı yetiştirme” ifadesiyle kastedilen anlayış, aslında bu geleneğin bir yansımasıdır. Söz konusu sistem, farkında olunmadan günümüz eğitim

kurumlarında nota eğitimiyle birlikte varlığını sürdürmektedir. Meşk sisteminde yalnızca eserlerin öğrenilmesi değil; aynı zamanda usul, makam, nazariyat, tavrı ve üslup gibi unsurların da gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmıştır.

1.3. Cumhuriyet Sonrası Türk Müziği Çalgı Eğitimi

1.3.1. Cumhuriyet Dönemi Klasik Türk Müziği ve Halk Müziği Çalgı Eğitimi

Dârülelhan, Türk müziği eğitimi vermek amacıyla Osmanlı döneminde kurulan ilk resmî kurum olma özelliğine sahip olup, cumhuriyet döneminde de faaliyetlerine devam etmiştir. Şahin (2008: 266), Dârülelhan'da müzik eğitimi, Doğu ve Batı müzikleri olmak üzere iki ayrı bölümde yürütülmüştür. Doğu Müziği bölümü iki yıllık bir eğitim süresine sahip olup keman, kemençe, ney, tanbur, santur, ud, kanun ve teganni (şan) gibi derslerin yer aldığı sınıflardan oluşmaktaydı. Bu bölümde ağırlıklı olarak teorik ve pratik derslere yer verilmiştir. Batı Müziği bölümünün başında ise Musa Süreyya Bey bulunmakta olup, bu bölümde kompozisyon, şan, piyano, alto, viyolonsel, flüt ve diğer orkestra çalgılarına yönelik sınıflar yer almaktaydı. 1936 yılında Musiki Muallim Mektebi'ne bağlı olarak Ankara Devlet Konservatuarı kurulmuştur. 1940'ta çıkarılan Devlet Konservatuarı Yasası ile müzik ve temsil bölümleri birbirinden ayrılmıştır. Müzik bölümü; kompozisyon ve orkestra şefliği, piyano, org, arp, yaylı çalgılar, üflemeli ve vurmali çalgılar ile şan dallarını kapsamaktaydı.

Ayşan (1998: 32), Halk çalgıları, yakın dönemlere kadar belirli bir öğretim metodu kullanılmadan öğretilmekteydi. Bunun temel nedeni, bu çalgıların usta-çırak ilişkisi içerisinde aktarılması ve geleneğin bu yolla sürdürülmesidir. Günümüzde ise özellikle üniversitelerin müzik bölümlerinde halk çalgıları ve halk müziği alanında verilen akademik eğitimler sayesinde, bu çalgılar hem geleneksel özelliklerini korumakta hem de modern müzik anlayışından etkilenmektedir.

1.3.2. Usta- Çırak İlişkisi

Usta-çırak ilişkisinde, genellikle tekrar ve taklit temelli ezbere dayalı müzikal öğrenme süreçlerinin gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Torun'a göre "... Notanın bilgisayar gibi okunup çalınması müziği vermez. Müzik eğitiminin mühim bir kısmını kulak eğitimi teşkil eder. Ezbere icranın deşifreden üstünlüğü tartışılmaz" (2000:15). Torun'un bu değerlendirmesi, Türk müziği bağlamında ele alındığında sadece nota odaklı bireysel çalışmaların, doğru bir icra becerisi kazandırma açısından yetersiz ve sorunlu olduğunu göstermektedir. Burada bahsedilen doğru icra, bir eserin üslup ve tavrı özelliklerine uygun biçimde seslendirilmesini ifade etmektedir. Haşhaş (2016: 38) Türk müziğinde bir eserin üslup ve tavrı özelliklerinin en etkili biçimde kazanılmasının, meşk yöntemiyle ve usta-çırak ilişkisi içinde yürütülen bir öğretim süreciyle mümkün olduğu söylenebilir.

Gerçek (2008: 156), Eserlerin sağlıklı bir biçimde aktarılıp aktarılmadığı konusunda bazı tereddütler bulunmaktadır. Ancak nota temelli eğitime geçilmesiyle birlikte, Geleneksel Türk Müziği'nin özgün biçimde aktarılmasında ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, müziğin temel formlarından olan peşrev, beste ve semâî türleri eğitim sürecinde büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Modern icra anlayışında ise sanatkâr, kendine özgü tavrını geri planda bırakmak zorunda kalarak, ortak bir üslup içerisinde eserini icra etmeye yönelmiştir. Benzer bir durum halk müziği için de geçerlidir. Halk müziğinde estetik kaygı genellikle bilinçli bir şekilde ön planda tutulmaz. Eserleri ortaya koyan âşıklar, sahip oldukları müzikal birikim doğrultusunda karşılaştıkları ya da etkilendikleri olaylara göre üretimde bulunurlar. Bu müzik türünde müzikal estetikten çok, sözel anlatım önceliklidir. Ancak yerel fonetik, diyalekt, ağız ve hançere özellikleri göz ardı edilerek, nota deşifresinin belirleyici olduğu bir icra anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda pek çok yöresel özellik nota sistemine tam olarak aktarılmamaktadır.

Nitekim yalnızca nota üzerinden yöresel üsluba ulaşmak mümkün değildir; bu durum da teori ile uygulama arasında önemli farklılıklar ve uyumsuzluklar doğurmaktadır.

1.4. Kabak Kemane İcrasında Zeybek Tavrı Uygulaması

1.4.1. Türk Halk Müziğinde Üslup ve Tavır

Tuncer (2025: 27), Halk müziğinde “tavır” ve “üslup” kavramları, müzikal ifadenin biçimsel sınırlarını aşarak icraya özgü yerel ve bireysel nitelikleri belirleyen iki temel unsuru oluşturur. Bu kavramlar, ezgilerin yalnızca teknik özelliklerini değil; aynı zamanda ait oldukları kültürel bağlam içindeki söyleniş biçimlerini, vurgu anlayışlarını ve icracının yorumlayıcı tavrını da kapsayarak, müziğin geleneksel kimliğini ve yerel karakterini yansıtır. Eroğlu (2010: 115), Bir bölge ya da ilin genel müzikal icra özelliklerinin “üslup” olarak tanımlanması; aynı bölge içerisindeki bireysel icra farklılıklarının ise “tavır” kavramı kapsamında ele alınmasının kavramsal açıdan daha uygun olacağı görüşü öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım, bölgesel müzik geleneklerinin ortak yönleri ile bireysel yorum farklılıklarını birbirinden ayırarak daha net bir kavramsal çerçeve sunmaktadır.

Sonuç olarak, halk müziğinde “üslup” kavramı, ait olduğu yörenin kültürel kimliğini ve müzikal karakterini yansıtan genel çerçeveyi ifade ederken; “tavır”, icracının kişisel yorumunu ve bölgesel icra biçimlerine özgü detayları ortaya koyan bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu iki kavramın birlikte değerlendirilmesi, halk müziğinin hem yerel kimliğinin korunmasına hem de icra geleneğinin özgün biçimde sürdürülebilmesine katkı sağlamaktadır.

1.4.2. Kabak Kemane’nin Otantik Yapısı

Kulaboğa (2007: 21), Halk müziği çalgılarının tarihsel gelişimi incelendiğinde, yapısal özellikleri bakımından en az değişime uğrayan enstrümanlardan birinin kabak kemane olduğu görülmektedir. Orta Asya’da ortaya çıkan ilk yaylı çalgılarla büyük benzerlikler taşıyan kabak kemane, kullanılan malzemeler ve yapım teknikleri açısından geleneksel ve otantik niteliğini günümüze kadar korumayı başarmıştır. Tamamen el işçiliğine dayalı olarak üretilen kabak kemane, halkın kendi imkânlarıyla ortaya koyduğu bir çalgı olarak kabul edilmektedir. Bilimsel bir temele dayanmadan, ustaların kişisel deneyimleri, geleneksel bilgi birikimleri ve mevcut olanakları doğrultusunda şekillenen yapım süreci, günümüzde de az sayıda usta tarafından sürdürülebilmektedir. Eskişehir’de kabak kemane yapımıyla uğraşan Galip Güvençoğlu, enstrümanın yapım sürecine ilişkin teknik ayrıntıları şu biçimde açıklamaktadır:

Kabak kemanenin gövdesi, geleneksel olarak su kabağından yapılmaktadır. Bu amaçla, özellikle Akdeniz ve Ege kıyılarında yetişip dalında kuruyan su kabakları tercih edilir. Çalgının ön yüzeyi genellikle küçükbaş hayvan derisi ya da büyükbaş hayvanların yürek zarlarıyla kaplanmaktadır. Sap kısmının yapımında ise fırınlanmış gürgen, akçaağaç (kelebek ağacı) veya ceviz gibi sert ve dayanıklı ağaç türleri kullanılmaktadır. Burgular, geleneksel biçimde ağaçtan üretilmekle birlikte, kullanım kolaylığı sağlamak amacıyla günümüzde mekanik (gitar tipi) burgular da tercih edilmektedir. Genellikle dört telli olarak yapılan kabak kemanede 0,20–0,30 mm kalınlığında, ince ve kalın bam olarak adlandırılan bağlama telleri; yay kısmında ise ince misina telleri kullanılmaktadır.

Şimşek (2013: 11), Günümüzde kemane, bazı yörelerde hâlâ “ıklığ” adıyla anılmaktadır. Ancak zaman içerisinde çalgının yapısal unsurlarında çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. Geleneksel olarak at kılı ve kırısten üretilen tellerin yerini günümüzde çelik ve sargılı teller almıştır. Benzer biçimde, geçmişte su kabağından yapılan gövde, artık büyük ölçüde ahşap malzeme ile üretilmektedir. Günümüzde yapılan kemaneler genellikle tek parça ağaçtan oyularak ya da tanbur teknesinde olduğu gibi dilimli biçimde birleştirilerek imal edilmekte;

ayrıca geleneksel üç telli yapı, dördüncü bir telin eklenmesiyle genişletilerek çalgının ses olanakları artırılmaktadır.

Bu özellikleriyle kabak kemane, modernleşen müzik ortamında bile geleneksel ruhunu koruyarak, Türk halk müziğinin özgün ve yaşayan sembollerinden biri olma niteliğini sürdürmektedir.

1.4.3. Zeybek Tavrının Bağlama İcrasında Kullanımı

Bağlama icrasında zeybek tavrı, Ege Bölgesi'ne özgü halk müziği ezgilerinin yorumlanmasında kendine has bir üslup anlayışı olarak öne çıkmaktadır. Ritmik vurguların dengesi, tezene yönlerinin karakteristik kullanımı ve süsleme tekniklerinin özgün biçimde uygulanışı, bu tavrın müzikal kimliğini belirleyen temel unsurları arasında yer almaktadır. Zeybek tavrı, yalnızca icra tekniğine ilişkin bir özellik değil; aynı zamanda bölgesel müzik kültürünün duygusal derinliğini, estetik anlayışını ve yerel kimliğini yansıtan bir ifade biçimidir.

Yaşar (2015: 2), Zeybek müziğinde, özellikle kaba zurnayla icra edilen ezgiler, zamanla başta bağlama olmak üzere farklı Türk müziği çalgılarına aktarılmış ve bu aktarım süreci sonucunda söz konusu ezgiler hem müzik eğitimi uygulamalarında hem de sahne icralarında önemli bir yaygınlık alanı bulmuştur.

Karkın, Pelikoğlu, Haşhaş (2014: 136), Zeybek tavrını diğer icra biçimlerinden ayıran temel özellik, bağlamada mızrap hareketlerinin belirli bir düzen içinde uygulanmasıdır. Bu tavrda, icra genellikle üst mızrapın tüm tellere temas etmesiyle başlar; ardından alt tel grubuna yönelik kısa ve çevik bir çırpma hareketi gerçekleştirilir ve son aşamada alt mızrap vuruşuyla tekrar tüm teller seslendirilerek ezgi tamamlanır.

Zeybek icrasında görülen tezene yönleri ve ritmik örüntüler, farklı araştırmacı ve icracılar tarafından çeşitli biçimlerde tanımlanmakta ve farklı yorum anlayışlarıyla ele alınmaktadır.

Kaya (2005: 247-261), zeybek tezene tavrı tartım kümelerini şu şekilde göstermiştir:

Şekil 1: Gazi Erdener Kaya'nın Zeybek Tezene Tavrına İlişkin Uygulaması

Her bir yapı ve sembol, genellikle 1/8, 1/4 ve 3/8'lik ölçü kalıpları temelinde incelenmiş; uygulamalarda ise ağırlıklı olarak 9/8'lik ritmik düzenlerin tercih edildiği görülmüştür. Bununla birlikte, 9/4'lük ölçüde yazılmış eserlerde zeybek tavrının icrasının teknik açıdan güçleşebileceği düşünülmüş, bu nedenle söz konusu eserlerin büyük çoğunluğunun icra sürecinde 9/8'lik bir anlayışla yorumlandığı tespit edilmiştir.

Güldaş (2012: 106-120), zeybek tezene tavrı tartım kümelerini şu şekilde göstermiştir:

Şekil 2: Tufan Gldeş'in Zeybek Tezene Tavrına İlişkin Uygulaması

Şekil ve açıklamaların incelenmesi sonucunda, ilgili yapıların ve bu yapılara karşılık gelen sembollerin çoğunlukla yalnızca 1/4'lük tartım kalıpları temelinde sunulduğu; buna karşın 3/8, 2/4 ve 3/4'lük ölçü birimlerine ilişkin herhangi bir öneriye yer verilmediği görlmektedir. Ancak, sembollerin 1/4'lük değerler üzerinden tanımlanmasına rağmen, çalışmada incelenen halk ezgilerinde bu sembollerin büyük ölçüde 1/8'lik sürelerle de uygulandığı tespit edilmiştir.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemi tarama modeli kullanılarak literatür taraması yapılmıştır. Yapılan literatür taramasında kabak kemane icrasında uygulanan teknikler incelenmiş, bağlama tavrında kullanılan zeybek tavrının kabak kemaneye nasıl uyarlanabileceği araştırılmıştır. Örnek olarak TRT repertuvarında 185 repertuvar numarasıyla yer alan Muğla-Fethiye yöresine ait Kadioğlu (EK 1) zeybeği ele alınmış ve kabak kemane icrasına uyarlanarak notasyon yeniden düzenlenmiştir. Düzenlenen yeni notasyon üzerinde zeybek tavrının kabak kemane ile icrasının nasıl olması gerektiği betimlenmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Zeybek Tavrının Kabak Kemane İcrasında Kullanımı

Zeybek tavrının kabak kemane icrasına uyarlanmasına yönelik olarak seçilen Kadioğlu zeybeği hem bağlama icrası için hem de kabak kemane icrası için aynı tavrıla notaya aktarılmıştır. Zeybek tavrının bağlama icrasında kullanımı adlı başlıkta bağlama icrasına ilişkin olarak açıklanan zeybek tavrına özgü karakteristik rumuzlar, kabak kemane icrası için de temel alınmıştır.

Kadioğlu Zeybeği, Muğla-Fethiye yöresine ait bir zeybek türüdür. Eserin makamsal dizisi ferahnma+saba makamıdır. Bu çalışma kapsamında eser, <https://www.repertukul.com/KADIOGLU-185> adresinde yer alan notaya ve ses kaydına dayalı olarak mit Bekizağa hocamızın kaydı referans alınarak dinlenip, tavrılı bağlama icrası dikte edilip notaya alınmıştır. Kabak kemane icrası için ise hem bağlama icrasına yönelik hazırlanan nota hem de kaynak kişinin ses kaydı referans alınmıştır.

Bağlamada kullanılan zeybek tavrılarının rumuzları, kabak kemane icrasında da uygun görülerek uyarlanmıştır.

KADIOĞLU

YÖRESİ: MUĞLA-FETHİYE

NOTAYA ALAN: SÜLEYMAN TUNCER

İCRA EDEN: ÜMİT BEKİZAĞA

Şekil 3: Kadioğlu Zeybeği'nin Ümit Bekizağa İcrasıyla Notaya Alınması

Bu eserde dikkat edilmesi gereken iki zeybek rumuzu olan “Z” rumuzları olmalıdır. Birinci portenin altıncı nota kümesinde ki “Z” rumuzu Şekil-2 de yer alan Tufan Gültaş’ın rumuzu olurken, üçüncü portenin ikinci nota kümesinde yer alan “Z” rumuzu Şekil-1 de yer alan Gazi Erdener Kaya’nın bahsettiği rumuz olarak belirtilmiştir. Bunun sebebi icracı Ümit Bekizağa’nın icra şeklidir.

4. SONUÇ

Günümüz modern çalgı eğitimi dikkate alındığında, bir çalgı eğitiminin etkinliğini belirleyen unsurlar çok boyutlu bir yapı sergilemektedir. Başlangıç yaşı, vücut ergonomisi, sağ ve sol el motor kas gelişimi, çalgının özgün yapısal özellikleri, üslup ve tavır gibi teknik unsurların yanı sıra, bireyin ilgi düzeyi, psikolojik hazırlığı ve çalgıya yönelik tutumu da bu sürecin ayrılmaz bir parçasıdır. Tüm bu etmenlere, eğitimi yürüten öğreticinin bilgi birikimi, deneyimi ve icra

yetkinliđi eklendiđinde, öğrenme çıktıları ile hedeflenen davranışlara ulaşma düzeylerinin önemli ölçüde etkilendiđi görölmektedir.

Zaman zaman, yöreye özgü olmayan ya da yöresel karakteri tam olarak yansıtamayan renk sazların kullanıldıđı görölmektedir. Bununla birlikte, bu tür çalgıların icraya zenginlik kazandırması, yöre çalgısının kullanımıyla eserin daha fazla benimsenmesini sağlaması ve müziksel beğeniye artırması açısından önemli bir işlev üstlendiđi tespit edilmiştir. Bu çalışmanın bir diđer amacı ise, yöresel tavır açısından icrası güç olan eserlerin öğrenme sürecinde bireylerin teknik kapasitelerini geliştirmesine katkı sağlamaktır. Özellikle süsleme teknikleri ile yay becerilerinin gelişimi bakımından bu tür eserlerin eğitsel değeri dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, bu araştırma ile zeybeklerin kabak kemane icrasına uygun notasyonlarının ve teknik çalışmalarının oluşturulmasına yönelik deneysel bir yaklaşım benimsenmiş; böylece kabak kemane eğitim sürecine yenilikçi bir bakış açısı kazandırılması amaçlanmıştır. Ayrıca, uygulamada güçlük yaratan üslup ve tavır çalışmalarının, öğrenenlerin teknik yeterliliklerinin artmasına ve icraya dair yeni bakış açıları edinmelerine katkı sağlayacağı öngörülmüştür.

5. KAYNAKLAR

- Ayşan, K. (1998). Halk Müziğinin Eğitimdeki Yeri ve Önemi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 32.
- Deniz, Ü. (2018). RAUF YEKTÂ BEY'İN TÜRK HALK MÜZİĞİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 249-276.
- Erođlu, T. (2010). Türk Dans Antropolojisine Giriş. Yurt Renkleri Yayınları, 115.
- Gerçek, İ. H. (2008). Geleneksel Türk Sanat Müziğinde Meşk Sisteminden Notalı Eğitim Sistemine Geçişle İlgili Bazı Düşünceler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(38), 151-158.
- GERÇEK, İsmail Hakkı (2008). Geleneksel Türk Sanat Müziğinde Meşk Sisteminden Notalı Eğitim Sistemine Geçişle İlgili Bazı Düşünceler, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 38, Erzurum.
- Güldaş, T. (2012). Bağlama Metodu/ Etüdler- Pozisyonlar- Tavrılar. Ünal Ofset Matbaacılık.
- Haşhaş, S. (2016). BAĞLAMA ÖĞRETİMİ/ÖĞRENİMİNDE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE USTA-ÇIRAK İLİŞKİSİ. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 2(2), 35-41.
- Kahyaoglu, Y. (2021). Türk müziğinde meşk sistemi. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 7(1), 277-283.
- Kaya, G. E. (2005). Bağlama Metodu. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Kılıç, K. (2019). 19. YÜZYILDA OSMANLIDA MÜZİK OLGUSU VE DÖNEMİN YENİLİKÇİ PADİŞAHLARI. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 551-570.
- Kulabođa, A. H. (2007). Ege Bölgesi Türkülerinin Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Halk Müziđi Bölümünde Verilmekte Olan Kabak Kemane Eğitimine Uygulanabilirliđi ve Bu Çalışmanın Uzmanlar Tarafından Deđerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi: Afyon Kocatepe Üniversitesi.

- Metin Karkın, M. P. (2014). Bağlama Enstrümanının Öğretim Yöntemleri Kapsamında Yöresel Tavrıların Değerlendirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 129-148.
- Şahin, M. (2008). Cumhuriyetin yapılanma sürecinde müzik eğitimi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 259-272.
- Şimşek, M. (2013). Teke Yöresi burdur İli Mahalli Kemane İcracılarının Yöresel Kemane Çalım Teknikleri. Yüksek Lisans Tezi: Haliç Üniversitesi.
- TORUN, Mutlu (2000). Ud Metodu, Çağlar Yayınları. İstanbul
- Tuncer, Süleyman (2025). ZEYBEK İCRASINDA KABAK KEMANE KULLANIMI: PARMAK VE YAY TEKNİKLERİNİN UYGULAMALI ÇÖZÜMLEMESİ. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- Yaşar, S. (2015). Bağlama Eğitiminde Zeybek Tezene Tekniğinin Temel Öğretimine İlişkin Bir Çalışma. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 1-19.
- Yücel, H. (2022). CUMHURİYET DÖNEMİ MÜZİK POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME. Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi, 7(12), 9-20.
- Repertekül. “Kadioğlu”. Erişim: 19.10.2025 <https://www.repertukul.com/KADIOGLU-185>

EKLER

EK 1.

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No: 185
İNCELEME TARİHİ :

YÖRESİ
MUĞLA - FETHİYE

KİMDEN ALINDI(ĞI)
YÖRE HALK MÜZİĞİ
SANATÇILARINDAN

SÜRESİ :

DERLEYEN
HAMDI ÖZBAY

DERLEME TARİHİ
- 1957 -

NOTAYA A. AN
HAMDI ÖZBAY

KADIOĞLU

**PREPARING MUSICAL DOCUMENTS ON COMPUTERS IN THE CONTEXT OF
VISUAL COMMUNICATION**

**GÖRSEL İLETİŞİM BAĞLAMINDA BİLGİSAYARDA MÜZİKSEL DOKÜMAN
HAZIRLAMA**

Ünsal DENİZ¹

**¹Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Devlet Konservatuarı Müzik Bölümü, Müzikoloji-Türk
Müziği, ORCID: 0000-0003-2035-4829**

Özet

Sosyal bir varlık olan insan, yaşamını sürdürebilmek için sürekli olarak çevresi ile iletişim kurma ihtiyacı içerisinde. İletişimin insanı biyolojik bir varlıktan, sosyal bir varlığa dönüştüren en önemli unsur olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü insan doğası gereği anlamak ve çevresi tarafından anlaşılma ihtiyacıdır. Kadim zamanlarda sözlü iletişimin yansira resimler, işaretler ya da sembollerle başlayan yazının tarihi, günümüze kadar birçok evreden geçmiş, farklı alanlarda farklı sistemler geliştirilmiştir. Yazı, sembol ve işaretler bilgiyi gelecek kuşaklara aktarımda hayati bir önem taşır. Bu durum müziksel eserler için de geçerlidir. Müziği bir dil olarak düşündüğümüzde notayı da müziğin yazısı olarak kabul etmek gerekir. Müziksel yaratımlar, ses kayıt cihazlarıyla kayda alınmadığında ya da uygun bir notasyon sistemiyle notaları yazılmadığında zaman içerisinde yok olmaya mahkûm kalabilir. Diğer yandan kulaktan kulağa aktarılırken bestekârın müziksel tasarımı, zaman içinde değişerek farklı bir eser haline de dönüşebilir. İşte bu noktada notasyon sistemlerini kullanmak, müziğin melodik ve ritmik tasarımlarını yazıya geçirmede en önemli yöntemdir.

Müzik eserlerini notaya alarak kayda geçirmede günümüze kadar birçok sistem kullanılmıştır. Her coğrafya kendi geleneksel müziklerini kendilerine has yöntemlerle yazıya geçirmişlerdir. Batı müziği notasyon sistemi, Ebced nota yazısı ve Hamparsum nota yazısı bunlara örnek verilebilir. Bu sistemlerle müzik eserlerinin el yazmalarıyla ve daha sonraları matbaanın icadıyla baskı yapılarak çoğaltılması kıymetlidir. Fakat kâğıda aktarılan eserlerin arşivlenmesinde, kolay erişilebilmesinde ve korunmasında güçlükler ortaya çıkarmıştır. Örneğin nota arşivlerinin, çıkan yangınlarda yok oluşu ya da uygun olmayan şartlarda saklandığı için artık okunması güç olan pek çok müzik eseri günümüze ulaşamamıştır. Fakat günümüzde bu sorunlar teknolojinin de ilerlemesiyle çok büyük oranda azalmıştır.

Bilgisayarda nota yazma programlarının geliştirilmesi, artması ve yaygınlaşması müzik eserlerinin sağlıklı bir şekilde yazılmasına, dijital kopyalarının istenildiği kadar çoğaltılabilmesine, internet ortamında bütün dünyaya yayılabilmesine ve kâğıda kolayca aktarılabilmesine olanak tanımıştır. Fakat dijital ortamdan kâğıt baskıya geçirilirken tipografik hatalar sıklıkla görülmektedir. Bu araştırmada, görsel iletişim bağlamında bilgisayar yazılımlarıyla müziksel doküman hazırlanırken, sağlıklı bir görsel iletişim sağlanmasının önemine odaklanılmıştır. Farklı nota yazım programları incelenmiş, görsel iletişim noktasında nota yazım programlarının çıktıları tipografik olarak karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Tipografi, Notasyon, Görsel İletişim

Abstract

It is obligatory for your abstracts to be in the range of 200-400 words, and to have the name and surname, place of work, field. As social beings, humans constantly need to communicate with their environment to survive. It's safe to say that communication is the most crucial element that transforms humans from biological beings to social beings. Because humans inherently need to understand and be understood by their environment. The history of writing, which began in ancient times with images, signs, or symbols alongside verbal communication, has gone through many phases until today, with different systems developed in different fields. Writing, symbols, and signs are vital in transmitting knowledge to future generations. This also applies to musical works. When we consider music as a language, we must also consider musical notation as the written form of music. Musical creations, if not recorded with voice recorders or notated with a suitable notation system, can be doomed to disappear over time. On the other hand, when passed down by word of mouth, the composer's musical design can change over time and transform into a different work. At this point, using notation systems is the most important method for writing down the melodic and rhythmic designs of music. Many systems have been used to record musical works by notating them. Each region has written down its traditional music in its own unique ways. Examples include the Western music notation system, the Abjad notation system, and the Hamparsum notation system. These systems allowed for the reproduction of musical works through manuscripts, and later, with the invention of the printing press, through printing, which was valuable. However, archiving, accessing, and preserving works transcribed onto paper presented challenges. For example, many musical works have not survived to the present day due to the destruction of musical notation archives in fires or storage in inappropriate conditions, making them difficult to read. However, these problems have been greatly reduced today with the advancement of technology.

The development, proliferation, and widespread use of computer notation programs have enabled musical works to be accurately transcribed, digital copies to be reproduced as many times as desired, disseminated worldwide via the internet, and easily transferred to paper. However, typographical errors are frequently encountered during the transition from digital to paper printing. This research focuses on the importance of ensuring effective visual communication when preparing musical documents with computer software in the context of visual communication. Different notation programs were examined, and the outputs of these notation programs were compared typographically for visual communication.

Keywords: Music, Typography, Notation, Visual Communication

1. GİRİŞ

İletişim, canlıların varoluşu ile ortaya çıkmış ve özellikle insanoğlu için hayatın vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. “İletişim kavramı, insan yaşamının ve toplumsal-kültürel düzeninin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İletişim kavramı, gönderici ve alıcı olarak adlandırılan iki insan ya da insan gurubu/kitlesi arasında gerçekleşen bir duygu, düşünce, davranış ve bilgi alışverişi olarak da tanımlanabilir” (Schramm, 1977: 12-13). Türk Dil Kurumu’nun yayınladığı Toplumbilim Terimleri Sözlüğünde iletişim; “Düşünce ve duyguların bireyler, toplumsal kümeler, toplumlar arasında söz, el-kol devimi, yazı, görüntü vb. aracılığı ile değiş tokuş edilmesini sağlayan toplumsal etkileşim süreci” olarak tanımlanmıştır. İnsanoğlu, özellikle günümüz teknolojisi ve sosyal medya mecralarında bireysel olarak bir iletişim bombardımanı altındadır. Dikkat çekme, maddi kazanç ve kendini ifade edebilme gibi nedenlere dayalı olarak,

günlük yaşamımızın önemli bir kısmı bireysel ya da kitlesel iletişim araçlarını kullanma sıklığını arttırmaktadır. Bu türden iletişim süreçlerinin alıcı/alıcılara yansımaları da söz konusu olmaktadır. Doğru iletişim yöntemi ve doğru iletişim malzemelerini kullanmak, alıcı ya da alıcılarda doğru yansımaları ve etki oranlarını yükseltmektedir.

Uçar (2004: 16), fizik ve sosyal çevreden bireylere ulaşan her iletişim yansımasının bir algılama kavramını da birlikte getirdiğini, belirtmektedir. “Fizik ve sosyal çevreden kişiye ulaşan her yansıma bir algılama kavramını birlikte getirmekte ve bununla ilgili her düşüncenin, her davranışın da yaşam biçimine, fizik ve sosyal çevreye yansıması olmaktadır. Bu karşılıklı yansımaların tümü ise temel iletişim olgusunu oluşturur. İletişim diye tanımladığımız bu yansımalar genelde duyarımız yardımıyla meydana gelir. Bunlardan en etkili olan başlıcaları ise; Görsel İletişim, İşitsel İletişim’dir (Uçar, 2004: 16). İnsanlık tarihinden şimdiye kadar olan zaman içerisinde her türden iletişimin bireyler ve toplumlar arasındaki önemi ve rolü çok geniş kapsamlıdır. Buradan hareketle iletişim her boyutu insanoğlunun tüm yaşamını etkilemektedir. Doğru iletişim ve doğru iletişim yöntemleri günümüzde gelişimini sürdürmekte, yeni yöntemler yeni teknikler geliştirilmektedir.

1.1. Görsel İletişim

Günlük hayatta sözlü iletişimin yeterli olmadığı yerlerde ve durumlarda görsel iletişimden yararlanılmaktadır. Resmî kurumlar, hastaneler, havaalanları gibi pek çok alanda görsel iletişim elemanlarından etkin bir şekilde yararlanılmaktadır. Örneğin trafik söz konusu olduğunda sözlü iletişimden çok görsel iletişime dayalı geliştirilmiş olan trafik işaretlerinden faydalanılmaktadır. Bu tür işaretler sözlü olarak ifade edilmesi zor ya da zaman alıcı durum, kural ve yasakları ifade etmede çok etkin ve etkilidir.

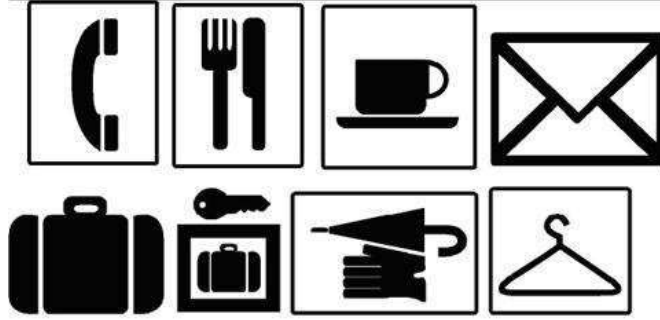

Şekil 1. Trafik İşaretlerine örnekler.

Bunun yanı sıra “Sözlü iletişim sırasında sık sık yanlış anlamalar olmakta, düşünceler kolaylıkla unutulabilmektedir. Çünkü, sözlü iletişimde fikir ve düşünce alışverişini olanaklı kılacak herhangi bir kayıt söz konusu değildir. Bu düşünce ya da kavramın kaydedilmesi için bir grafik iletişim sisteminin kurulmuş olması gerekir. Gelişmiş ya da gelişmekte olan toplumlarda grafik imgeler önemli ve sürekli bir yere sahiptir” (Becer, 2002: 28). Paralel olarak “Semboller de bu imgelerin başında gelir. Ayrıca görsel iletişim elemanları olarak semboller, belli bir dil veya söz ile sınırlanmadığı için, tüm insanlara hitap eder. Kısa sürede algılanabilen ve uzun süre akılda kalan simgelere geniş anlamlar yüklenebilir. Semboller genel olarak üç gruba ayrılır; piktogramlar, ideogramlar ve fonogramlar” (Okur, 2003: 13).

Piktogramların en önemli özelliği gereksiz ayrıntılara yer vermeden konu aldıkları objeyi sade, öz, anlaşılır ve herkesin anlayabileceği basitlikte olmasıdır. Piktogramlara en güzel

örnekler havaalanlarında, tren istasyonlarında ve trafikte sıklıkla karşılaştığımız işaretler gösterilebilir.

Şekil 2. Piktogram örnekleri.

İdeogramlar ya da ideografik yazıda kelimenin harfleri gösterilmeden doğrudan doğruya bir fikri ifade eden işaretler olarak tanımlanabilir. İdeogram herhangi bir objeyi değil, bir fikri temsil eder. Örneğin ağzında bir zeytin dalı olan güvercin barışı temsil ederken, kuru kafa tehlikeyi ifade etmektedir.

Şekil 3. İdeogram örneği.

Piktogramlar ve ideogramlar, bugün kullandığımız yazılı dilin gelişiminde önemli geçiş evreleri oluşturmuştur. Fakat piktogram ve ideogramlara dayalı olan görsel iletişim elemanları zamanla dezavantajla birlikte gelmiştir. Tasarlanmış olan bazı semboller karmaşık ya da kültürel öğelere dayalı olduğundan herkes tarafından algılanamamış hatta sembol sayılarının çok fazla oluşu akılda kalmalarını zorlaştırmıştır. Bu zorluklar insanları daha kolay anlaşılır alfabe sistemleri aramaya itmiştir. Bu yeni sistem, fikirleri ve nesneleri anlatan sembollerle değil, konuşma dilindeki sesleri anlatan sembollere dayandırılarak geliştirilmiştir. Bu sembollere **fonogram** denilmektedir.

İnsan dili iletişim türler arasında en gelişmiş ve en yaygın kullanılanıdır. “Seslerle oluşan bu iletişim biçimi işaretler dizgesi haline geldiğinde “yazı” diye adlandırdığımız bambaşka bir boyut kazanır. Yazı sessel ortamın işaretlerle oluşturulmuş, dizgilere dönüştürülmüş halidir. Yazıda içeriğe ulaşmada en önemli temel kural işte bu dizgedir. Alfabeyi ise “Dilin temel seslerini ifade eden işaret sistemidir” diye tanımlayabiliriz (Uçar, 2004: 94). Piktogram, ideogram ya da fonogramlar iletişim boyutunu etkili kullanma açısından tasarımlarının da görsel olarak doğru iletişimi verecek şekilde yapılması gerekliliğini zorunlu kılar.

1.2. Grafik Tasarım

Grafik tasarım, görsel bir iletişim elemanını hazırlama sürecidir. Grafik tasarım teriminin 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren metal kalıplara oyularak çizilen ve yazılan, daha sonra çoğaltmak için kağıtlara basılan görsel çıktılar olduğu için kullanıldığını bilinmektedir. Grafik tasarımlar bir sorunu etkili ve kalıcı bir şekilde çözmek amacını taşıyan üretimlerdir. “Her çözüm ise görsel bir iletişim aracıdır. İster ticari ister sosyal ister kültürel olsun, sanatsal tasarımlar bir estetik varlık, estetik bir emtiadır, demektedir. “Grafik kelimesi kavramı genel anlamı ile tüm sanatsal, teknik ve endüstriyel resim, yazı ve çizimleri, çoğaltma tekniklerini, baskı için boyama ve çizim teknikleriyle yapılan resimleri kapsayabilmektedir. Bu nedenle grafik sanatlar denince yazılmış, çizilmiş baskı amacıyla resmedilmiş özgün resimlerle bunların üretilmişleri anlaşılmaktadır” (Odabaşı, 1997: 17). Müzik yazısı da geçmişten günümüze geçirdiği değişimler sonucu bugünkü tasarımına ulaşmış ve tüm dünyada kullanılmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Yapılan literatür taramasında görsel iletişim, grafik tasarım ve görsel algı konularıyla ilgili kitap, tez, makale vb. yayınlar incelenmiş ve müziksel doküman hazırlamada bu kavramların ilişkisi betimlenmeye çalışılmıştır.

3. BULGULAR

Günümüzde müzik evrensel bir dil, bir duygusal aktarım eylemi, sanatsal bir tasarım ve kültürel bellek mekânı olarak görülmektedir. Çok geniş bir etki alanına sahip olan müziğin kaydedilmesi ve aktarımı için farklı yollar bulunmaktadır. Bunlardan ilki ezbere dayalı olanıdır. Türk müziğinde kadim zamanlardan buyana kullanılan bu yöntem “meşk” adı verilen bir sistem dahilinde kendisini gösterir. Meşk sistemiyle öğretici ezberinde olan müzik eserlerini öğrencisine belirli kural ve yöntemlerle ezberletirdi. Her ne kadar çok yaygın ve etkili bir sistem olsa da söz konusu eserleri ezbere bilenler kalmadığında unutulması kaçınılmazdır. Diğer yandan kulaktan kulağa aktarılırken bestekârın müziksel tasarımı, zaman içinde değişerek farklı bir eser haline de dönüşebilir. İşte bu noktada notasyon sistemlerini kullanmak, müziğin melodik ve ritmik tasarımlarını yazıya geçirmede en önemli yöntemdir.

Söz konusu müziği yazıya geçirme olduğunda her toplum kendi müziklerini kendilerine has notasyon sistemleriyle kaydetmiştir. Türk müziği için Ebced ve Hamparsum notasyon sistemini örnek gösterirken Batı müziği için ise günümüzdeki haliyle kullanılan ve evrensel olarak kabul edilen notasyon sistemini örnek gösterebiliriz. Fakat her coğrafyanın ve toplumun müziksel eserleri kendilerine has olduğundan standart bir sistem yanında ilave işaretler ya da sembollere gereksinim duyulur. Aynı sembollere eklenen küçük ilaveler veya şekil değişiklikleri ile evrensel notasyon sistemleri bölgesel müziği ifadede etkili olabilir. Örneğin Batı, müziğini yazıya geçirirken tampere sisteme göre tasarlanmış notasyon sistemini kullanır ve bu sistem Batı müziğinin tam olarak ifade edilebilmesinde ve kayıt altına alınmasında kolaylık sağlar. Buna karşılık Türk müziğinde Batı’nın kullandığı sistem Türk müziğini tam olarak yansıtmak yeterlikte değildir ve ilave sembollere ihtiyaç duyulur.

Notasyon sistemlerinde bir müziksel fikri yazıya geçirirken ne gibi ilave sembol ya da işaretler kullanılabileceğini ve neden ihtiyaç duyulduğunu birkaç örnekle açıklamak gerekir. Aşağıda verilen Şekil 4’teki görsel tek başına sadece notanın dörtlük değerde olduğunu ifade ederken, Şekil 5’teki görsel ise anahtar ve dizek (porte) ilave edildiğinde, dörtlük sol sesini ifade eder.

Şekil 4. Dörtlük nota.

Şekil 5. Dörtlük sol sesi.

Başka bir örnek ise müzikte kullanılan değiştirici işaretlerdir. Örneğin önüne geldiğinde bir sesi yarım ses kalınlaştıran bemol işareti hem batı müziğinde hem de Türk müziğinde kullanılır. Batı müziğinde tek bemol ya da çift bemol kullanımı yeterli iken Türk müziğinde bu ikisi dışında bemol işaretlerine ilave işaretler de kullanılır. Bunun sebebi Türk müziği ses sisteminde Batı müziği notasyon sisteminin yeterli olmayışıdır. Yeni bir notasyon sistemi oluşturmak yerine mevcut olan bir sisteme ilave işaretlerle Batı müziğinde olmayan fakat Türk müziğinde bulunan koma sesleri ifade edilebilir. Şekil 6'da Batı müziğinde kullanımı verilen bemol işareti sol sesini yarım ses kalınlaştırırken, Şekil 7'de verilen görselde ise, bemol işaretine eklenen ilave çizgilerle Türk müziği ses sistemindeki frekanslara göre 8 koma bemolü (Büyük Mücennep) değerini ifade eder.

Şekil 6. Sol bemol.

Şekil 7. Türk müziğinde 8 koma bemolü.

Besteci, müzik eğitimcisi ve öğrencileri müzik yazısında kullanılan sembol ve işaretleri nasıl ve nerede kullanacağını çok iyi bilmelidir. Görsel algı boyutuyla düşünüldüğünde anlatılmak istenen müziksel fikirleri karşıya yansıtmakta güçlükler çıkabilir. Örneğin besteciler, ürettikleri müzik fikirlerini yazıya dökmede, eğitimciler öğretim materyali olarak kullanmada, öğrenciler ise okuduklarını anlamada bir karmaşa ve yanlış anlamlandırmalarla dolu bir süreçle karşılaşabilir. Görsel iletişimin genel amacı işte bu gibi karmaşıklıkların olmayacağı bir sistemle alıcılara mesajları iletmektir.

Müzik yazısı iletileceği kişi ya da kişilere, doğru bir şekilde ve görsel algıda hata payı en aza indirgenerek iletilmelidir. Örneğin el yazısı ile yazılmış notalar, görsel algılamayı etkileyecek derecede estetik ve anlaşılır olmadığı durumlarda, okuyanlar açısından farklı algılanabilir ve müzik fikrini tam olarak yansıtmayabilir. Aynı şekilde müzik alanında lisans ve lisansüstü çalışmalarında hazırlanan kitap, tez, makale, ödev ve rapor gibi dokümanlarda müziksel yazı içeren metinler oluşturmak zahmetli ve uzun bir süreçtir. Çoğu zaman bu zahmetli süreç yerine internet ortamından alınan görseller kullanılır ve çoğunluğu istenilen fikri anlatmada yetersiz kalabilir. Araştırma sırasında incelenen, nota yazısı içeren belgelerde kullanılan görsellerin tasarımsal ve tipografik hatalarla dolu olduğu gözlemlenmiştir. Bunun nedeninin, özensizce seçilmiş ve çözünürlüğü düşük resimler, sayfa konumlandırmasındaki hatalar, estetik bir bütünlük ve görsel algıya hitap etmeyen görseller olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Günümüz teknolojisi göz önüne alındığında el yazısı, matbaa ve klasik baskı tekniklerinin ötesine geçilmiştir. Bunu sağlayan durum ise bilgisayar ve yazılımlardır.

3.1. Bilgisayarda Müziksel Doküman Hazırlama

Günümüz Teknolojisi birçok alanda olduğu gibi “müziksel doküman” hazırlamada da çok geniş bir imkân sunmaktadır. Bunların başında bilgisayar, bilgisayar yazılımları, belgeleri saklamak ve taşımak için harici bellekler ve internet ortamından bütün dünyaya transferini sağlamak sayılabilir. Günümüzde bilgisayarda müziksel doküman oluştururken birden fazla yazılımın birlikte kullanımı, hazırlanan belgenin görsel iletişim etkisini arttırmaktadır. Örneğin bir nota yazma yazılımında üretilen belgeler resim formatına çevrilip tex editörlerinde hazırlanan metinlerin ve içeriklerine dahil edilebilir. Bu sayede anlatılmak istenen fikir sadece metin ile sınırlı kalmaz notasyon örnekleriyle görsel algıyı aktifleştirir. Bu tür birlikte kullanımlarda en doğru yazılımları seçmek için birbirleriyle uyumlu olanlar tercih edilmelidir. Günümüzde birçok nota yazım programı bulunmaktadır bunlara örnek olarak şu yazılımlar sayılabilir;

- Finale Nota Yazım Programı
- Sibelius Nota Yazım Programı
- Encore Nota Yazım Programı
- Lilypond Nota Yazım Programı
- MuseScore Nota Yazım Programı
- Mus2 Nota Yazım Programı (Türk ve Batı müziği için)

Fakat bu yazılımlar tek başlarına müziksel bir yazı oluştursa da içeriğinde yazının daha fazla olduğu dokümanlarda bir tex editörü kullanma ihtiyacını doğurur. Yukarıda örneklerini verdiğimiz nota yazım programlarında hazırlanan notaları tex editörlerinde resim formatında kullanarak istenilen her türlü müziksel doküman hazırlamak mümkündür. Nota yazım programları kullanılarak oluşturulan müziksel dokümanların dijital kopyaları oluşturulabilir, taşınır bellekler yoluyla saklanabilir ve internet ortamındaki sanal belleklerde korunabilir.

4. SONUÇ

Günümüz teknolojisinde özellikle sosyal medya mecraları ve internet ortamında her türden içerikler görsellerle desteklenmektedir. Bu görseller aktarılmak istenen fikri daha iyi anlatmak ve akılda kalıcılığı sağlayarak dikkat çekmeye yöneliktir. Bugün insanlar sosyal medyada yazıdan önce görsellere odaklanarak okuyacakları metinleri seçmektedir. Bu durumu müzik açısından düşündüğümüzde karşımıza iki farklı duyuya hitap ettiğini görüyoruz. Yazılar görsellerle desteklense dahi arka planda ses olarak mutlaka müzik de ilave edilerek etkisi artırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Söz konusu müziksel metinler olduğunda ise seslerin görsele dönüştürülmesi ancak nota yazısıyla mümkün olabilmektedir. Bilgisayar ve bilgisayar

yazılımları icat edilmeden önce müzik notaları el yazısı, klasik baskı ve matbaa yoluyla yazılıyordu. Bu şekilde elde edilen müziksel dokümanların çoğaltılması ve yaygınlaştırılması noktasında etkisi az olsa da faydalı olmadığı söylenemez. Fakat günümüzde bilgisayarda hazırlanan müziksel dokümanlar özellikle görsel algıyı etkileyecek, dikkat çekecek, dijital kopyalarının saklanabileceği ve internet ortamından ilgili herkese ulaştırılabileceği bir boyut kazanmıştır.

Besteci, müzik eğitimcisi, müzik öğrencileri ve müzikle ilgilenen herkes için bilgisayarda nota yazım programlarını kullanmak zorunluluk haline gelmiştir. Bugünün teknolojisi düşünüldüğünde artık insanlar görsel algılarını etkileyen unsurlara dikkat etmektedir. Örneğin çözünürlüğü düşük video ve resimler dikkat çekmemekle birlikte tercih de edilmemektedir. Bu durum ister internet ortamında olsun ister kâğıda aktarılmış olsun müziksel dokümanlar için geçerlidir. Uygun olmayan yazılımlarla ve özensiz tasarımlarla hazırlan müziksel dokümanlar dikkat çekmemekle birlikte tercih de edilmemektedir. Bu sebepten müziksel dokümanların hazırlanmasında grafik tasarım ve görsel algı unsurlarını gözeterek uygun yazılımlar kullanılmalıdır. Bu sayede müziksel fikirlerin hem dijital hem de kâğıt baskı olarak kalıcılığı, aktarımı ve saklanması kolay olacaktır.

5. KAYNAKLAR

Becer, E. (2002). “İletişim ve Grafik Tasarım” 2. Baskı, Ankara, Dost Yayınevi.

Odabaşı, H. (1997). “Grafikte Temel Tasarım” İstanbul.

Okur, Ç. (2003). “Deneyisel Tipografinin Görsel İletişime Etkisi” Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Schramm, W. (1977). “The Process and Effects of Mass Communication” Uni-versity of İllinois, USA.

Uçar, T. F. (2004). “Görsel İletişim ve Grafik Tasarım” İnkılap Kitapevi Yayın Sanayi ve A.Ş., İstanbul.

AN INVESTIGATION OF STUDENT TEACHERS' NEW MILLENNIUM LEARNER
CHARACTERISTICS IN RELATION TO VARIOUS VARIABLES

ÖĞRETMEN ADAYLARININ YENİ BİNYIL ÖĞRENEN ÖZELLİKLERİNİN
ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Şenol ORAKCI ¹, Burak AYÇİÇEK ²

¹ Dr., eğitim bilimleri, Aksaray Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0003-1534-1310>

² Doç.Dr., eğitim bilimleri, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0001-8950-2207>

Özet

“Yeni Binyılın Öğrencileri”, dijital medya ile kuşatılmış bir çevrede büyüyen ilk kuşak olarak tanımlanmaktadır. Bu bireyler, gündelik yaşamlarının büyük bir bölümünü dijital teknolojilerin olanaklarıyla sürdürmekte; etkinliklerini, birebir iletişimlerini ve bilgi yönetim süreçlerini bu teknolojiler aracılığıyla gerçekleştirmektedirler. Bu neslin, ebeveynlerinden yalnızca farklı biçimlerde öğrenmediği; aynı zamanda farklı şekillerde çalıştığı, oynadığı, eğlendiği ve sosyalleştiği; tüm bu süreçlerde dijital medyanın yaşamlarında önemli bir yer tuttuğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, “Yeni Binyılın Öğrencileri” toplumsal dönüşümün temel itici güçlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu araştırmanın amacı, öğretmen adaylarının “Yeni Binyılın Öğrencisi” özelliklerini cinsiyet, sınıf düzeyi, öğrenim gördükleri program türü ve mezun oldukları lise türü değişkenleri açısından incelemektir. Öğretmen adaylarının “Yeni Binyılın Öğrencisi” özelliklerini belirlemek amacıyla yürütülen çalışma, tarama modelinde desenlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, amaçlı örnekleme yöntemi doğrultusunda belirlenen ve Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim görmekte olan, gönüllülük esasına dayalı olarak seçilmiş 220 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak, Şahin (2010) tarafından geliştirilen ve OECD’nin ölçütleri temel alınarak oluşturulmuş olan “Yeni Binyılın Öğrencisi” anketi kullanılmıştır. Anket, 38 maddeden ve alternatif bilişsel özellikler, kültürel-sosyal değerler ile öğretme ve öğrenmeden beklentiler olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Beşli Likert tipi bir yapı gösteren anket maddeleri, “çok uygun” ile “hiç uygun değil” arasında derecelendirilmektedir. Anketin geliştirilme aşamasında elde edilen Cronbach alfa güvenirlik katsayısı ,82 olarak raporlanmıştır. Bu araştırma kapsamında yapılan analizde ise anketin Cronbach alfa güvenirlik katsayısı ,80 olarak hesaplanmıştır. Araştırma bulgularına göre, öğretmen adaylarının “Yeni Binyılın Öğrencisi” özellikleri genel olarak orta düzeyde bulunmuştur. Alt boyutlar bazında incelendiğinde, öğretmen adaylarının alternatif bilişsel özellikler boyutunda yüksek, kültürel ve sosyal değerler boyutunda düşük ve öğretme-öğrenmeden beklentiler boyutunda ise orta düzeyde bir ortalamaya sahip oldukları belirlenmiştir. Son olarak, öğretmen adaylarının “Yeni Binyılın Öğrencisi” özelliklerinin; cinsiyet, sınıf düzeyi, öğrenim gördükleri program türü ve mezun oldukları lise türü değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yeni Binyılın Öğrencileri, öğretmen adayları, nicel araştırma.

Abstract

“Students of the New Millennium” are defined as the first generation to grow up in an environment surrounded by digital media. These individuals conduct a large part of their daily lives through the possibilities offered by digital technologies; they carry out their activities, interpersonal communications, and information management processes by means of these technologies. It is considered that this generation not only learns in different ways from their parents, but also works, plays, entertains themselves, and socializes differently; and that digital media holds a significant place in all these processes. In this context, “Students of the New Millennium” are regarded as one of the main driving forces of social transformation. The purpose of this study is to examine the characteristics of “Students of the New Millennium” among prospective teachers in terms of gender, grade level, type of academic program, and type of high school graduated. The study, which was conducted to identify the “New Millennium Student” characteristics of teacher candidates, was designed using the survey model. The study group consisted of 220 volunteer teacher candidates enrolled at Aksaray University, Faculty of Education, who were selected through a purposive sampling method. As a data collection tool, the “New Millennium Student” questionnaire developed by Şahin (2010), based on OECD criteria, was employed. The questionnaire consists of 38 items and three sub-dimensions: alternative cognitive characteristics, cultural-social values, and expectations from teaching and learning. The items in the questionnaire are structured on a five-point Likert scale, ranging from “highly appropriate” to “not appropriate at all.” The Cronbach’s alpha reliability coefficient of the original questionnaire was reported as .82 during its development phase. In this study, the Cronbach’s alpha reliability coefficient was calculated as .80. According to the research findings, teacher candidates’ “New Millennium Student” characteristics were found to be at a moderate level overall. When analyzed by sub-dimensions, teacher candidates scored high in the alternative cognitive characteristics dimension, low in the cultural and social values dimension, and moderate in the expectations from teaching and learning dimension. Finally, it was determined that teacher candidates’ “New Millennium Student” characteristics did not differ significantly in terms of gender, grade level, type of academic program, or type of high school graduated.

Keywords: New Millennium Learners, student teachers, quantitative research.

1. INTRODUCTION

Information and communication technologies, which became widespread all over the world with the effect of developing and changing technology in the 21st century, affected societies in many ways. It is seen that in the societies where information communication technologies are widely used, the first growing students with these technologies show similar characteristics among themselves and differ from the previous generations. Today's children show differences from previous generations with regard to speeches, clothing and lifestyles. It can be said that there is a great break or rupture between generations. This irreversible change is a sign of a social transformation that has emerged all over the world with the spread of digital technologies around the world (Davis, 2001). Students of the New Millennium is the first generation to grow surrounded by digital media. They carry out most of the activities, one-to-one communication and information management in the broadest sense with the help of these technologies (Waycott 2010). It is thought that this generation not only learns differently from their parents, but even

works differently, plays differently, entertains differently, socializes differently and plays a significant role in the daily lives of digital media. In this sense, New Millennium Students are an important force of social transformation (Oblinger & Oblinger, 2005; Prensky, 2001). The concept of the students of the New Millennium is found in different sources with different names. In the literature, some concepts used in similar terms for students growing up with digital technologies are as follows; Millennials, Digital Natives, Net Generation, The Gamer Generation, Next Generation, N-generation, Cyber Kids, Homo Zappiens, Grasshopper Mind (Pedro, 2006). New millennium students have significant potential for social development. However, these students should be educated in a system that requires knowing their characteristics and is compatible with their expectations. The OECD report reveals that even teachers who are competent in information and communication technologies have failed to use their knowledge in a useful way and transfer it to their professional practice. This contradiction was explained by the lack of encouragement of the use of technology in learning environments, the adoption of a classical teaching approach, and the lack of vision and experience of teachers on how technology-enhanced instruction can be.

The study has the aim of determining student teachers' "New Millennium Learner" properties with regard to different variables. The following questions were investigated for this purpose.

1. What are the levels of student teachers' New Millennium Learner properties?
2. Do student teachers' New Millennium Learner properties differ with regard to their gender?
3. Do student teachers' New Millennium Learner properties differ with regard to their class levels?
4. Do student teachers' New Millennium Learner properties differ with regard to the departments they are attending?
5. Do student teachers' New Millennium Learner properties differ with regard to type of high school graduated?

2. METHOD

This study, which was conducted to determine student teachers' New Millennium Learner properties, was designed in the survey model.

2.1. Study group

The study group of this research consists of 220 student teachers on the basis of volunteerism studying at Aksaray University, Faculty of Education within the direction of "purposeful sampling method".

Table 1 presents the demographic characteristics of the student teachers.

	Variable	Frequency (f)	Percent (%)
Gender	Male	122	55.5
	Female	98	44.5
Classes	1	145	65.9
	2	57	25.9
	3	10	4.5
	4	8	3.6
Departments	Turkish Language Teaching	43	19.5
	Social Studies Teaching	32	14.5
	Primary School Teaching	31	14.1
	Elementary Mathematics Teaching	29	13.2
	Science Teaching	28	12.7
	Special Education Teaching	25	11.4
	Preschool Teaching	17	7.7
	English Language Teaching	7	3.2
	Guidance and Psychological Counseling	7	3.2
High School Type	Anatolian High School	167	75.9
	Vocational High Schools	34	15.5
	Social Sciences High School	16	7.3
	Science High Schools	3	1.4

According to Table 1, a total of 220 pre-service teachers participated in the study. Of the participants, 55.5% were female and 44.5% were male. Regarding grade level, the majority of participants (65.9%) were first-year students, followed by second-year students (25.9%), third-year students (4.5%), and fourth-year students (3.6%). In terms of academic departments, 19.5% of the participants were enrolled in Turkish Language Teaching, 14.5% in Social Studies Teaching, 14.1% in Primary School Teaching, 13.2% in Elementary Mathematics Teaching, 12.7% in Science Teaching, 11.4% in Special Education Teaching, 7.7% in Preschool Teaching, 3.2% in English Language Teaching, and 3.2% in Guidance and Psychological Counseling programs. Concerning high school background, the majority of participants (75.9%) graduated from Anatolian High Schools, followed by graduates of Vocational High Schools (15.5%), Social Sciences High Schools (7.3%), and Science High Schools (1.4%). These findings

indicate that the study group primarily consisted of first-year students who graduated from Anatolian High Schools and were enrolled in various teacher education programs.

2.2. Data collection tool

In this study, “New Millennium Learner Properties” questionnaire developed by Şahin (2010) was used to determine student teachers’ “New Millennium Learner” properties. The questionnaire was developed based on OECD criteria. The questionnaire consists of 38 items and 3 dimensions: “Alternative Cognitive Skills”, “Social Cultural Attributes” and “Expectancies About Teaching and Learning” dimensions. The “Cronbach alpha coefficient” of the questionnaire was found to be .80.

2.3. Data analysis

Within the direction of the purpose of the study, necessary statistical analysis of data was realized by using statistical analysis program. Firstly, the distribution of the data was examined and it was found that the data showed normal distribution according to the results of the normality test “Independent group t test” and “One-Way Variance Analysis” were used based on the variables.

3. FINDINGS

Table 2 presents the data on student teachers' level of “New Millennium Learner” properties.

Table 2.

Student teachers' level of “New Millennium Learner” properties

	<i>n</i>	$\bar{X}$	<i>SS</i>
Overall	220	2,95	.47
Alternative Cognitive Skills	220	3,37	.55
Social Cultural Attributes	220	2,75	.65
Expectancies About Teaching and Learning	220	3,01	.62

As can be seen from Table 2, it was determined that student teachers’ “New Millennium Learner” properties were moderate ($\bar{X} = 2.95$). However, when examined in terms of sub-dimensions, it is seen that means between dimensions are different. It is clear that student teachers’ had high alternative cognitive skills ($\bar{X} = 3.37$), low social and cultural attributes ($\bar{X} = 2.75$), and medium ($\bar{X} = 3.01$) expectancies about teaching and learning.

Table 3 below presents the findings on student teachers’ New Millennium Learner properties in respect for gender.

Table 3

“t-Test” results in respect for gender

Gender	n	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Male	122	127,41	11,88	135	1,347	,294
Female	98	121,19	10,98			

p < .05*

When Table 3 examined, it was revealed that student teachers’ New Millennium Learner properties did not differ significantly with regard to gender (t= 1.347; p>.05). But the average score of males ($\bar{X} = 127.41$) is greater than females ($\bar{X} = 121.19$).

Table 4 below shows the results of “One way ANOVA test” realized to determine whether student teachers’ New Millennium Learner properties made a significant difference with regard to level of class.

Table 4

“One way ANOVA test” results with regard to level of class

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	2149.535	5	620.519	1.195	.389
Within Groups	98779.709	184			
Total	100929.244	189			

p < .05*

When Table 4 analyzed, it is seen that student teachers’ New Millennium Learner properties made no significant difference with regard to level of class (F (5,184) = 1,195; p> .05].

Table 5 presents the results of the “Anova test” realized to see whether student teachers’ New Millennium Learner properties made a significant difference with regard to students’ departments.

Table 5

“One way ANOVA test” results with regard to students’ departments

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	2675.509	4	619.587	1.997	.327
Within Groups	95987.879	192			
Total	98663.388	196			

p < .05*

When Table 5 analyzed, it is revealed that student teachers’ New Millennium Learner properties made no significant difference with regard to students’ departments [F(4,192)= 1.9972; p> .05].

Table 6 presents the results of the “Anova test” carried out to see whether student teachers’ New Millennium Learner properties created a significant difference with regard to type of high school graduated.

Table 6

“One way ANOVA test” results with regard to type of high school graduated

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	2587.568	5	614.527	1.057	.295
Within Groups	97972.707	184	449.887		
Total	100560.275	189			

p < .05*

When Table 6 is analyzed, it is determined that student teachers’ New Millennium Learner properties made no significant difference with regard to type of high school graduated [F(5,184)= 1.057; p> .05].

4. DISCUSSION, CONCLUSION, AND RECOMMENDATIONS

This study aimed to examine the New Millennium Learner characteristics of student teachers enrolled at the Faculty of Education, Aksaray University. The findings revealed that student teachers demonstrated a moderate level of New Millennium Learner traits overall. When the sub-dimensions were analyzed, it was found that student teachers possessed high levels of alternative cognitive skills, low levels of social and cultural attributes, and moderate expectations regarding teaching and learning. These results suggest that student teachers are capable of multitasking and tend to integrate the speed and efficiency of technology into their daily lives. They also show a preference for using social networks and technological tools in social and cultural contexts. Similarly, they expect that the technological facilities they utilize in their personal lives should be available in educational settings at a moderate level. This finding indicates that student teachers are both motivated and skilled in using information and communication technologies, and that these technologies should be integrated into classroom environments at an appropriate level. These conclusions are consistent with the studies of Şahin (2010), Akçam Yalçın and İzgi (2013), and Yüner and Çalışkan (2019). Furthermore, the study found no significant differences in student teachers’ New Millennium Learner characteristics in relation to gender, grade level, department, or type of high school graduated. This result contrasts with the findings of Akçam Yalçın and İzgi (2013) and Yüner and Çalışkan (2019). From this perspective, it can be inferred that the student teachers shared similar socio-cultural environments and educational backgrounds. In this regard, it is recommended that future research employ more comprehensive quantitative and qualitative methods with diverse samples to better understand the extent of student teachers’ New Millennium Learner characteristics. Moreover, comparative studies could be conducted between teachers and student teachers to explore potential differences in these properties.

REFERENCES

- Akçam Yalçın, İ. & İzgi, Ü. (2013). Levels of providing the OECD New Millennium Learner Criteria of the Prospective Teachers Studying in Primary School Teaching Undergraduate Program , Paper presented at the 5th World Conference on Educational Sciences - WCES 2013.
- Davis, R. A. (2001). A cognitive–behavioral model of pathological Internet use. *Computers in Human Behavior*, 17(2), 187–195. [https://doi.org/10.1016/S0747-5632\(00\)00041-8](https://doi.org/10.1016/S0747-5632(00)00041-8)
- Kennedy, G., Judd, T., Dalgarno, B., & Waycott, J. (2010). Beyond natives and immigrants: Exploring types of Net Generation students. *Journal of Computer Assisted Learning*, 26(5), 332–343. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2729.2010.00371.x>
- Oblinger, D. G., & Oblinger, J. L. (2005). *Educating the Net Generation*: EDUCAUSE
- Pedró, F. (2006). The new millennium learners: challenging our views on ICT and learning OECD-CERI: [Available online at: <http://www.oecd.org/dataoecd/1/1/38358359.pdf>], Accessed on 1 Janaury 2020.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants, Part 1. *On The Horizon*, 9, 3-6. <http://dx.doi.org/10.1108/10748120110424816>
- Şahin, M. C. (2010). *Eğitim fakültesi öğrencileri yeni binyıl öğrencileri (OECD-New Millenium Learners) ölçütlerine göre değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Yüner, B., & Çalışkan, Ö. (2019). *Öğretmen Adaylarının Yeni Binyıl Öğrenci Özelliklerinin İncelenmesi*, Paper presented at the 28th International Conference on Educational Sciences, 2019.

HIGH SCHOOL TEACHERS' VIEWS ON THE PROBLEMS OF THE TURKISH EDUCATION SYSTEM

TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNİN SORUNLARINA İLİŞKİN LİSE ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞLERİ

Şenol ORAKCI ¹, Burak AYÇİÇEK ²

¹ Dr., eğitim bilimleri, Aksaray Üniversitesi <https://orcid.org/0000-0003-1534-1310>

² Doç.Dr., eğitim bilimleri, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0001-8950-2207>

Özet

Türk eğitim sisteminde uzun süredir devam eden ve çözülemeyen sorunlar ve ihtiyaçlar, küreselleşmenin etkisi ile gittikçe çeşitlenmekte ve giderek daha önemli hale gelmektedir. Tarihsel süreçte, özellikle Türk eğitim sistemi ve diğer ülkelerin eğitim sistemlerinin farklı ve çeşitli sorunları olmuştur. Bu sorunlar ülkelerin kalkınma düzeylerine, bölgesel farklılıklara, hükümetlerin eğitime bakış açısına, toplumların eğitim kararlarına ve günün koşullarına göre değişebilir. Bu çalışma, Türk eğitim sisteminin mevcut sorunlarını lise öğretmenlerinin görüşleri ışığında tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada, nitel bir desen tercih edilmiştir. Araştırma 2024-2025 eğitim-öğretim yılında 15 lise öğretmeni ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Veri toplamak için araştırmacı tarafından lise öğretmenlerinin yazılı yanıtlarını almak üzere bir "yarı yapılandırılmış görüşme formu" geliştirilmiştir. Öğretmenlerden elde edilen yazılı veriler, içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen verilere göre temaların oluşturulması sürecinde araştırmacı tarafından veriler ayrı ayrı incelenmiş ve araştırmacı tarafından kodlanmıştır. Bu süreç bir başka akademisyen tarafından da aynı şekilde gerçekleştirilmiştir. Bunun sonrasında araştırmacılar arasında farklılık olan tema ve kodlarda uzlaşmaya varılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmenlerin görüşleri, “Ezberci eğitim anlayışının olması”, “Eğitim Programı”, “Sınıfların kalabalık olması”, “Öğretmen Niteliği” ve “Sistem değişikliği” temaları altında toplanmıştır. Araştırmalar son yıllarda öğretmenlerin görüşlerine göre eğitim problemlerinin incelediğinde, problemlerin günümüzdeki problemlerden çok farklı olmadığı bulunmuştur. Bu sonuçlardan yola çıkarak tüm paydaşların çözüm sürecinde yer almaları önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Türk eğitim sistemi, lise öğretmenleri, sorunlar, nitel araştırma

Abstract

The long-standing and unresolved problems and needs of the Turkish education system have become increasingly diverse and significant under the influence of globalization. Throughout history, both the Turkish education system and those of other countries have faced various challenges. These challenges may differ depending on the level of national development, regional disparities, governmental perspectives on education, societal attitudes toward educational decisions, and prevailing contextual conditions. This study was conducted to

identify the current problems of the Turkish education system based on the views of high school teachers. In this study, a qualitative design was adopted and was carried out with 15 high school teachers during the 2024–2025 academic year. A purposive sampling method was used to select participants. To collect data, the researcher developed a semi-structured interview form designed to obtain written responses from the teachers. The data were analyzed through content analysis. During the theme development process, the data were independently examined and coded by the researcher and another academic expert. Any discrepancies in themes or codes were discussed until a consensus was reached. The findings revealed that teachers' views were grouped under five main themes: rote-based education approach, curriculum, overcrowded classrooms, teacher quality, and frequent system changes. A review of recent studies examining educational problems from teachers' perspectives indicates that the issues identified today are largely similar to those reported in the past. Based on these findings, it is recommended that all stakeholders actively participate in the process of developing sustainable solutions.

Keywords: Turkish education system, high school teachers, problems, qualitative research

1. GİRİŞ

Bilginin artması ve bilgi teknolojisindeki hızlı değişim, sosyal kurumların yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir. Doğal olarak, eğitim kurumları bu değişim sürecinden en fazla etkilenenler arasındadır (Şişman, 2013) çünkü eğitim sisteminin herhangi bir aşamasında yaşanan bir sorun önceki ve sonraki aşamaları etkileyebilir. Örneğin, okul öncesi eğitimdeki yetersizlik ilköğretim, lise veya yükseköğretimde farklı olumsuz sonuçlara yol açabilir (Türk Eğitim Derneği [TED], 2007). Bu bağlamda ülkelerin önceden belirlenmiş ekonomik hedeflere ulaşmaları, büyümelerini gerçekleştirmeleri, ulusal birliği ve dayanışmayı sağlamaları ve kendilerini gerçekleştirebilecek bireyleri eğitmeleri ancak eğitimdeki sorunları çözerek mümkündür (Sarıbaş ve Babadağ, 2015). Bu bağlamda, eğitim bir ülke için en önemli unsur olarak kabul edilmektedir. Sınır ötesi rekabetin yanı sıra ülkelerin kalkınmasında da önemli bir role sahiptir. Dünya ülkelerinin mevcut sorunlara çözüm bulmak için bu alana daha fazla yöneldiği görülmektedir. Bu amaçla eğitim sistemlerinde çeşitli yenilikler, reformlar ve iyileştirme çalışmaları yürütülmektedir. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye, zamana ayak uydurmak ve bilim ve teknolojiye ilerlemeler hızında hareket edebilecek bireyleri eğitmek için bu tür reform hareketlerini izlemektedir (Erginer, 2009).

Türk eğitim sisteminde uzun süredir devam eden ve çözilemeyen sorunlar ve ihtiyaçlar, küreselleşmenin etkisi ile gittikçe çeşitlenmekte ve giderek daha önemli hale gelmektedir. Tarihsel süreçte, özellikle Türk eğitim sistemi ve diğer ülkelerin eğitim sistemlerinin farklı ve çeşitli sorunları olmuştur. Bu sorunlar ülkelerin kalkınma düzeylerine, bölgesel farklılıklara, hükümetlerin eğitime bakış açısına, toplumların eğitim kararlarına ve günün koşullarına göre değişebilir. Kendine özgü yapısı ile kronik hale gelen ve çözülmesi gereken birçok sorunu olan Türk eğitim sisteminin temel sorunları tüm eğitim seviyelerini, eğitim paydaşlarını ve eğitim faydalananlarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilir. Türk eğitim sisteminde yaygın olarak görülen temel problemler Gül (2008) tarafından şu şekilde sıralanmıştır. “Eğitim Düzeyinin ve Okullaşma Oranlarının Düşüklüğü”, “Eğitimde Bölgelerarası Eşitsizlikler”, “Eğitime Erişim ve Barınma Sorunu”, “Eğitimde Cinsiyet Eşitsizlikleri”, “Öğretmen Yetiştirme Atama ve Özlük Hakları Sorunları”, “Eğitimde Nitelik-Kalite Yetersizlikleri”, “Mesleki Eğitim Sorunu Eğitimde Yönetim Sorunu”, ve “Eğitimde Finans Sorunu ve Özelleştirme”.

Herhangi bir ülkedeki mevcut sorunları incelerken, sorunların temel olarak temel eğitimdeki eksikliklerden ve eğitim sistemindeki eksikliklerden kaynaklandığı görülmektedir. Eğitim sistemindeki sorunlar diğer alanları doğrudan etkilemektedir. Ayrıca Türkiye'de uzun süredir çözüm bekleyen bazı sorunların olduğu ve hızlı gelişme anlayışının ve teknolojisinin, yeni gereksinimlerin, küreselleşmenin ve benzerlerinin eğitim sistemini daha etkisiz ve verimsiz hale geldiği bilinmektedir (Gedikoğlu, 2005). Bu çalışma, Türk eğitim sisteminin mevcut sorunlarını lise öğretmenlerinin görüşleri ışığında tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, çalışma aşağıdaki araştırma sorusuna cevap aramak için gerçekleştirilmiştir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, nitel bir desen tercih edilmiştir. Nitel araştırma desenin, incelenen olguyu daha derinlemesine anlamaya olanak tanıyacağı öngörülmüştür. Aynı şekilde, bu desenin çalışılan olguyu katılımcıların bakış açısından anlamaya imkân sağlaması da tercih edilmesinde etkili olmuştur. Bu yaklaşım doğrultusunda çalışma, Türk eğitim sisteminin mevcut sorunlarına ilişkin öğretmenlerini görüşlerini yansıtmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırma 2024-2025 eğitim-öğretim yılında 15 lise öğretmeni ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Veri toplamak için araştırmacı tarafından lise öğretmenlerinin yazılı yanıtlarını almak üzere bir “yarı yapılandırılmış görüşme formu” geliştirilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Öğretmenlerden elde edilen yazılı veriler, içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen verilere göre temaların oluşturulması sürecinde araştırmacı tarafından veriler ayrı ayrı incelenmiş ve araştırmacı tarafından kodlanmıştır. Bu süreç bir başka akademisyen tarafından da aynı şekilde gerçekleştirilmiştir. Bunun sonrasında araştırmacılar arasında farklılık olan tema ve kodlarda uzlaşmaya varılmıştır. Yapılan hesaplamada araştırmacılar arasındaki güvenirlik oranı % 89 olarak bulunmuştur.

3. BULGULAR

Bu bölümde bulgular, katılımcı öğretmenlerin görüşlerine göre, temalar halinde düzenlenmiştir. Bu temalar ise “Ezberci eğitim anlayışının olması”, “Eğitim Programı”, “Sınıfların kalabalık olması”, “Öğretmen Niteliği” ve “Sistem değişikliği” şeklinde isimlendirilmiştir.

3.1. “Ezberci eğitim anlayışının olması” temasına ilişkin bulgular

Katılımcı öğretmenlere Türk eğitim sisteminin en önemli sorusu nedir diye sorulduğunda öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda oluşturulan ilk tema “Ezberci eğitim anlayışının olması” (f= 13) isimli temadır. Buna ilişkin öğretmen görüşleri aşağıda verilmiştir:

Ö1: “Bana göre eğitimde en büyük sorun öğretmenlerin öğrenciler için yaratıcılıktan uzak, yetenekleri ve ilgileri yok eden ezberci bir anlayışta eğitim vermesidir.”

Ö4: “En büyük mesele ezberci anlayış. Ezberci bir anlayış ise okuduğunu anlamayan, yorum yapamayan, düşünme yeteneği zayıf, kendini ifade edemeyen, kültürel düzeyi düşük öğrencileri beraberinde getirmekte.”

Ö7: “Eğitim sistemimizin en büyük sorunu öğrencileri adeta bir at gibi koşturarak sınavla yarıştırmak onları ezberci olmaya itmektir.”

Ö9: “Eğitim sisteminin bir parçası olan sıkıntılı bir sınav sistemi öğrencileri ezberciliğe itiyor.”

3.2. “Eğitim Programı” temasına ilişkin bulgular

Katılımcı öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan diğer bir tema ise “Eğitim Programı” (f= 12) temasıdır. Bu temaya ilişkin öğretmen görüşleri aşağıda verilmiştir:

Ö1: “Eğitim sistemine baktığımızda içi boş bir müfredatla karşı karşıyayız. Bu müfredat gerçek yaşamdan kopuk çoğunlukla da işlevsel değil.”

Ö9: “Öğretilenlerin gerçek hayattan kopuk oluşu, dolayısıyla öğrencilerin öğrendiklerini uygulayamamaları eğitimin en büyük sorunu.”

Ö10: “Müfredatın çocuğun ilgi ve ihtiyaçları temelinde olması gerekirken gerçek durum böyle değil...”

3.3. “Sınıfların kalabalık olması” temasına ilişkin bulgular

Katılımcı öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan diğer bir tema ise “Sınıfların kalabalık olması” (f= 11) temasıdır. Bu temaya ilişkin öğretmen görüşleri aşağıda verilmiştir:

Ö3: “Müfredatın öngördüğü öğrenci merkezli yaklaşımları drama, proje tabanlı öğrenme, probleme dayalı öğrenme, işbirliğine dayalı öğrenme şekilleri sınıfların aşırı kalabalık olmasından dolayı uygulanamıyor.”

Ö5: “Öngörülen eğitim kağıt üstünde harika. Sözde yapılandırmacılığa dayalı bir eğitim, ama uygulamada bununla alakası yok gelenekselci bir eğitim anlayışı mevcut. Bunun en büyük sebebi öğrenci sayısının kalabalık oluşu bence.”

Ö7: “Çocuk yaparak, yaşayarak öğrenmeli, derslerde daha aktif olmalı diyoruz. İşbirliğine dayalı grup çalışmaları yapılsın, projeler yapılarak çocuğun üst düzey düşünme becerilerine katkı sağlansın diyoruz ama kalabalık sınıflarda bunu yapmak imkânsız.”

3.4. “Öğretmen Niteliği” temasına ilişkin bulgular

Katılımcı öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan bir başka tema ise “Öğretmen Niteliği” (f= 10) isimli temadır. Bu temaya ilişkin öğretmen görüşleri ise aşağıda verilmiştir:

Ö7: “Bilgisini tazelemeyen, mesleki gelişimine önem vermeyen öğretmen, öğrenci için bir yönlendirici olmaktan çıkar. Günümüzde eğitimin en büyük sorunlarından birisi öğretmen kalitesidir. Öğretmenlerimiz maalesef kalitenin çok uzağındalar.”

Ö9: “Okumayan, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri takip etmeyen, kendi alanındaki gelişmeleri izlemeyen, eğitim alanındaki yeniliklerden haberi bile olmayan öğretmenlerin yararlı olması, öğrencilerine model olabilmesi hiç de mümkün değildir.”

Ö11: “Öğretmenlerin gelişimlerini sürdürmek istememesi, eğitimlerinin yeterli olmaması, öğrencileri motive edememeleri en büyük sorun diyebilirim.”

3.5. “Sistem değişikliği” temasına ilişkin bulgular

Katılımcı öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan en son tema ise “Sistem değişikliği” (f= 10) isimli temadır. Bu temaya ilişkin öğretmen görüşleri ise aşağıda verilmiştir:

Ö2: “Eğitimin en büyük sorunu bir istikrarın olmaması. Sistem tam oturdu verim alınacak derken hemen başka bir sisteme geçiliyor. Bu nedenle de sürekli çalışma süreci içindeyiz. Getirdiğimiz sistemden hemen verim alma peşine düşmemeliyiz”

Ö4: “Ayakkabı değiştirir gibi değiştirilen eğitim sisteminden ne başarı beklenebilir ki?”

Ö7: “Bizim ülkemizde her Mili Eğitim Bakanı yeni bir eğitim sistemi demek. Yani her bakan değişimi ile birlikte sistem de değişiyor. Bu durum eğitim sisteminin sağlıklı bir istikrara kavuşmasını engelliyor”

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Liselerde görev yapan öğretmenlerin görüşlerine göre Türk eğitim sisteminin sorunlarının tespit edilmeye çalışıldığı bu araştırmada öğretmenlerin görüşleri, “Ezberci eğitim anlayışının olması”, “Eğitim Programı”, “Sınıfların kalabalık olması”, “Öğretmen Niteliği” ve “Sistem değişikliği” temaları altında toplanmıştır. Araştırma sonucu ortaya çıkan bu temalar benzer araştırmalarla örtüşür niteliktedir. Bağceci (2017) tarafından Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu illerinde çalışan öğretmenlerin güncel sorunlarını tespit etmek ve bu sorunları önemlerine göre sıralamayı amaçladığı araştırmasında, eğitim sorunları altı kategoriye ayrılmıştır. Bunlar: “1) Okulun fiziksel koşullar; 2) Öğretmenler; 3) Eğitim sistemi; 4) Eğitim yönetimi, teftişi, planlaması ve ekonomisi; 5) Eğitim Programları ve eğitim; 6) Öğrenciler-ebeveynler” şeklindedir.

Tulunay-Ateş ve İhtiyaroğlu (2019) tarafından yapılan çalışmada, eğitim fakültesi ve pedagojik formasyon son dönem öğrencilerinin görüşlerine göre, Türk eğitim sisteminin en önemli sorunlarının “ezberci eğitim anlayışının olması, okullardaki araç-gereç ve donanım eksiklikleri, geleneksel öğretim anlayışının sürdürülmesi, eğitim sistemindeki istikrarsızlık, sınıfların kalabalık olması” olduğunu ifade etmişlerdir. Gül (2008) tarafından yapılan çalışmada da Türk eğitim sisteminin sorunları benzer alt başlıklar altında açıklanmıştır. Yılmaz ve Altinkurt (2011) tarafından yapılan çalışmada öğretmen adayları Türk eğitim sisteminin en önemli sorunlarını “Merkezi Sınavlar, kalabalık sınıflar, ezberci eğitim, donanım ve fiziki yapı eksikliği, mevcut öğretmenlerin niteliği, eğitime erişimdeki eşitsizlikler, siyaset (ideolojik ayrım ve kayırmalar), öğretmen atama sistemi, özel dershaneler, finansman ve mesleki teknik eğitim sorunları” olarak sıralamışlardır.

Eğitimin vazgeçilmez ve en önemli parçası olan ve uygulamayla iç içe olan öğretmenlerin görüşlerine kulak vermek son derece önemlidir. Milli Eğitim camiasında ve bilimsel kongrelerinde bu durumdan sıkça bahsedilmektedir. Eğitimle ilgili sivil toplum kuruluşları bile konuyla ilgili sorunları kamuoyuyla açık bir şekilde paylaşmaktadır. Araştırmalar son yıllarda öğretmenlerin görüşlerine göre eğitim problemlerini incelediğinde, problemlerin günümüzdeki problemlerden çok farklı olmadığı bulunmuştur (Doğan, 2005; Şahin, 2011). Bu sonuçlardan yola çıkarak tüm paydaşların çözüm sürecinde yer almaları önerilmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Bagceci, B. (2017). Views of teachers working in South-East Anatolia Region regarding current problems in education. *Journal of Education and Learning*, 6(3), 94-106. <http://doi.org/10.5539/jel.v6n3p94>
- Doğan, C. (2005). Türkiye’de sınıf öğretmeni yetiştirme politikaları ve sorunları. *Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, 35, 133-149. <https://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3219-published.pdf>
- Erginer, E. (2011). A metaphorical analysis of the meanings attributed to the education system by university students: A case study. *Education*, 131(3), 653-662. http://www.projectinnovation.biz/education_2006.html
- Gedikoğlu, T. (2005). Avrupa Birliği sürecinde Türk eğitim sistemi: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 66-80. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/161025>
- Gül, H. (2008). Türkiye’nin eğitim sorunları, AKP’nin eğitime bakışı ve çözüm önerileri. *Toplum ve Demokrasi*, 2(3), 181-196. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/211021>
- Sarıbaş, S., & Babadağ, G. (2015). Temel eğitimin temel sorunları. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 3 (1), 18- 34. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/17505>
- Şahin, İ. (2011). Öğretmen adaylarının öğretmen istihdamı ve mesleki geleceklerine ilişkin görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(3), 1167-1184.
- Şişman, M. (2013). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi
- TED. (2007). *Türkiye’de okul öncesi eğitim ve ilköğretim sistemi temel sorunlar ve çözüm önerileri*, Özet Rapor (Birinci Baskı). Ankara: Adım Ajans
- Yılmaz, K. & Altınkurt, Y. (2011). Öğretmen adaylarının Türk eğitim sisteminin sorunlarına ilişkin görüşleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 943-972. <https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423936427.pdf>

İÇ MEKÂN TASARIMINDA DOĞAL TAŞ: ANTEP EVLERİNDE VE MOBİLYALARDA HAVARA TAŞI KULLANIMI

“Dilruba ÇETİN¹

¹Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve
Çevre Tasarımı Bölümü, Gaziantep, Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7782-0208>

Aydanur YENEL²

²Dr. Öğr. Üyesi , Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, İç
Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, Gaziantep, Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1700-0253>

İnsanlık tarihinin en eski yapı malzemesi olan doğal taş, doğallığı, dayanıklılığı ve estetik zenginliğiyle mimarlığın gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. İlkel dönemlerden günümüze kadar barınma, korunma ve estetik gereksinimleri karşılayan taş malzeme; tarih boyunca hem kültürel bir kimlik göstergesi hem de mimari bir anlatım aracı olmuştur. Bu çalışmada, doğal taşın tarihsel süreç içindeki gelişimi, fiziksel ve kimyasal özellikleri, kullanım alanları ve yüzey işleme teknikleri ele alınmış; ayrıca doğal taşın çağdaş iç mekân ve mobilya tasarımındaki işlevi analiz edilmiştir.

Çalışmanın odak noktası, Gaziantep bölgesinin karakteristik yapı taşı olan Havara taşıdır. Volkanik tüf kökenli, gözenekli ve yumuşak dokulu bu taş, işlenebilirliği ve hava ile temas ettikten sonra sertleşme özelliği sayesinde, geleneksel Antep evlerinde yüzyıllardır tercih edilen bir yapı malzemesi olmuştur. Havara taşının kullanım biçimleri dış duvarlar, iç bölmeler, kemerler, lentolar, avlu duvarları ve su yapıları üzerinden taşın hem iklimsel uyum hem de estetik katkı açısından taşıdığı önemle incelenmiştir. Yerel ustalık geleneğiyle biçimlenen bu kullanım anlayışı, Gaziantep mimarisine özgü bir kimlik yaratmıştır.

Sonuç olarak, Havara taşının iç mekân tasarımında donatı elemanı olarak (tezgah, şömine, raf, merdiven, banyo yüzeyi vb.) kullanımı değerlendirilmiş; bu malzemenin mekâna kazandırdığı doğal doku, sıcaklık ve zamansızlığı vurgulanmıştır. Doğal taşın uzun ömürlü, geri dönüştürülebilir ve yerel kaynaklı yapısı, sürdürülebilir mimari ilkeleriyle örtüşmektedir. Doğal taşlar yalnızca bir yapı malzemesi değil, kültürel sürekliliği temsil eden bir kimlik ögesi olduğunu ortaya koymaktadır. Havara taşının bilinçli ve çağdaş yaklaşımlarla yeniden yorumlanması, bölgesel mirasın korunması ve sürdürülebilir mimarinin geleceğine yön vermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Doğal taş, iç mekân tasarımı, estetik, sürdürülebilir mimari, havara taşı, Gaziantep

A BIBLIOMETRIC STUDY ON HEAT PUMP RESEARCH IN AUTOMOTIVE APPLICATIONS

Mahmut ÜNALDI¹, Ayhan UYAROĞLU²

¹ Corresponding author, Department of Motor Vehicles and Transportation Technologies, Cihanbeyli Vocational School, Selçuk University, Konya, Türkiye.
ORCID ID: 0000-0003-2144-8085

² Department of Motor Vehicles and Transportation Technologies, Cihanbeyli Vocational School, Selçuk University, Konya, Türkiye. ORCID ID: 0000-0001-7914-9665

Abstract

It To maintain the cabin temperature within ideal ranges for drivers and passengers in vehicles, systems such as heat pumps, resistive heaters, air conditioners, or radiators are used either individually or in combination. As the cabin volume of the vehicle increases, the energy demand of these systems also rises, requiring the engine to generate more power or the battery to draw more energy. In internal combustion engine vehicles, heating and cooling processes are typically managed through radiator and air conditioning systems, whereas the development of electric vehicles has led to the adoption of air conditioning, resistive heating, and heat pump technologies. This paper presents a bibliometric analysis aimed at compiling and informing researchers about the current state of scientific studies on heat pump applications in vehicles. Our findings highlight trends in subtopics and identify existing research gaps, offering valuable insights for future investigations. The final section discusses frequently studied and emerging areas within the field.

Keywords: Automotive energy efficiency, Bibliometric analysis, Electric vehicles, Heat pump systems, Heating and cooling, HVAC in vehicles

1. Introduction

Early automotive chassis designs were structurally analogous to horse-drawn carriages and lacked integrated thermal management systems due to their rudimentary architecture. As consumer demand for year-round vehicle usability increased, particularly under cold and inclement weather conditions, vehicle bodies evolved into enclosed cabin structures to enhance occupant protection and comfort. This transition introduced the necessity for active climate control within the passenger compartment. The implementation of cabin heating systems, primarily through engine waste heat recovery via heater cores (radiator-based heating), began in the 1920s. Subsequently, the integration of vapor, compression refrigeration systems for cabin cooling, commonly referred to as automotive air conditioning was first realized in 1939. These developments marked the inception of vehicular HVAC (Heating, Ventilation, and Air Conditioning) systems, which have since evolved into sophisticated multi-zone climate control architectures incorporating heat pump cycles, PTC (Positive Temperature Coefficient) resistive heaters, and advanced thermal energy management strategies, especially in electric vehicles (EVs) (Anonymous-b, 2024).

In automotive engineering, the term "cabin" refers to the enclosed space designated for the driver and passengers. The volumetric capacity of this compartment is a critical parameter

influencing the thermal load imposed on the vehicle's climate control system. The configuration of a car body is typically defined by the spatial arrangement of its primary structural modules: the engine bay (hood), the front and rear passenger compartments, and the luggage storage area (trunk), which may be integrated or articulated separately (Fig.1). A key design feature illustrated in Fig.1 is the body architecture of the first-generation Ford Focus, shown in its sedan (top), station wagon (middle), and hatchback (bottom) variants. These platforms are structurally supported by longitudinal roof pillars, designated as A-pillar, B-pillar, C-pillar, and D-pillar, extending from the front to the rear of the vehicle. These pillars play a vital role in roof load distribution and crashworthiness. Automotive body configurations are generally classified into three volumetric typologies: one-box (e.g., pickup trucks, minivans, MPVs), two-box (e.g., hatchbacks, SUVs), and three-box designs (e.g., sedans, saloons). The one-box layout, also referred to as a mono-volume configuration, approximates a unified spatial envelope encompassing the engine, cabin, and cargo areas often achieved by advancing the base of the A-pillar forward. Two-box designs separate the engine bay from a combined passenger and cargo volume. In contrast, the three-box configuration distinctly partitions the vehicle profile into three discrete volumes: engine compartment, passenger cabin, and luggage area. This typology encompasses a wide range of automotive styles including coupés, sedans/saloons, notchbacks, and certain hatchbacks. Interior cabin volume can vary significantly across vehicle classes, with compact city cars and large family-oriented station wagons exhibiting differences in usable cabin space on the order of 3 to 5 cm³. This variation directly impacts HVAC system sizing, energy consumption, and thermal management strategies (Anonymous-a, Anonymous-b).

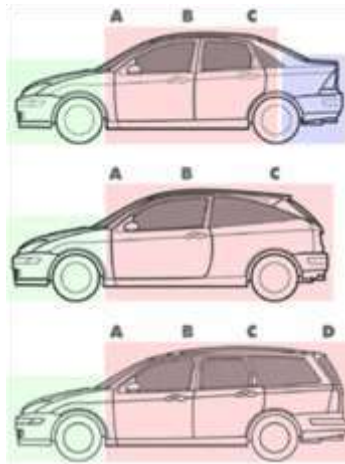

Figure 1. Typical column configurations for automobiles (Anonymous-b)

Efficient thermal management systems are essential for optimal cabin heating and cooling performance in electric vehicles. This necessity arises from the industry's increasing emphasis on minimizing vehicle-related emissions and maximizing fuel and energy efficiency. To achieve these goals, manufacturers are implementing a range of strategies, including vehicle mass reduction, utilization of advanced lightweight materials, adoption of innovative manufacturing processes, and integration of energy recovery technologies. These include regenerative braking systems, suspension energy harvesting, and thermal energy recuperation from exhaust heat (in hybrid configurations), all of which contribute to auxiliary power generation and improved overall energy balance.

The heat pump (HP) is a thermal management approach designed to enhance energy consumption efficiency in EVs by providing both heating and cooling capabilities. Unlike

internal combustion engine (ICE) vehicles, which utilize engine waste heat for cabin heating, EVs lack this thermal byproduct. Consequently, most EVs rely on PTC thermistors for cabin heating. However, suboptimal calibration of the thermal management system can reduce driving range by up to 50%. In studies examining vapor-compression HP cycle design for EVs, challenges related to performance characteristics and the use of variable working fluids have been identified. Emerging technologies based on magnetocaloric and thermoelectric effects are proposed as complementary solutions for future mobile climate control systems. For instance, in winter conditions, the waste heat output of a gasoline-powered ICE vehicle, typically exceeding 5 kW, is sufficient for cabin heating and windshield defrosting. In contrast, hybrid electric vehicles (HEVs) generate approximately 2 kW of waste heat at 40 °C, which is insufficient for thermal comfort, necessitating additional electrical energy from the battery and thereby reducing driving range. In fully electric vehicles (FEVs), HP systems can reduce driving range by approximately 8% under cold ambient conditions, even with fully charged batteries. Experimental data indicate that varying road and speed cycles under full air conditioning (AC) load significantly affect total driving range. The reduction in range due to thermal loads has been quantified at up to 16.7% for cooling and 50% for heating. These findings underscore the sensitivity of driving range to HVAC system operation and highlight the critical challenge of improving climate control efficiency while minimizing energy consumption in both heating and cooling modes (Qi, 2014).

In the literature review conducted by Qi (2014), technological advancements and challenges associated with various working fluids and system configurations were discussed, with a particular focus on vapor-compression cycle-based air conditioning and heat pump (AC/HP) systems for EV applications. The study further explored non-vapor compression AC/HP systems incorporating magnetocaloric and thermoelectric effects, emphasizing the role of material properties, system architectures, and performance metrics. It was noted that the coefficient of performance (COP) of heat pumps used in EV climate control systems typically exceeds unity, indicating a more sustainable and energy-efficient solution compared to resistive heating. Given the importance of energy consumption efficiency and driving range optimization, heat pumps are considered a promising option for thermal management in electric vehicles. However, several technical challenges were highlighted, including the need for high-efficiency internal and external heat exchangers, reliable four-way reversing valves and check valves, reduced COP under cold ambient conditions, defrosting requirements for the external heat exchanger, and the selection of alternative refrigerants. These factors collectively influence the operational stability, energy efficiency, and integration feasibility of heat pump systems in EV platforms.

A 2010 study by Chua et al. indicated that technological advances in heat pump system components, such as the addition of heat-driven ejectors, could reduce the energy requirement of a heat pump by 80%. The addition of a dryer to the heat pump cycle could improve humidity and temperature control while increasing the COP to 6.

A study by Lee & Jung (2012) investigated the performance of a heat pump in a car when operating with R1234yf and R134a refrigerants, and concluded that R1234yf, with no ODP and a very low GWP, could be used as a long-term, environmentally friendly solution for future mobile air conditioners (MACs) with minor modifications.

In a study comparing the thermo-economic performance of a two-stage refrigeration system using five different refrigerants: R32, R290, R1270, R143a, and R410A (Roy & Mandal, 2023), the best exergetic efficiency and economic performance were achieved using R1270 and R290. Multi-criteria optimization was performed to find the most suitable replacement for R410A, and it was determined that these refrigerants could be R1270 or R32.

An experimental study of a new solar-air dual-source vapor injection heat pump air conditioner for an electric bus was conducted by Zhang, Liu, and Yang (2022). Using R410A, R407C, R134a, and R1234yf, the study aimed to improve the heating performance of the air conditioning system and the vehicle's range endurance. Three different operating modes were designed for the proposed system: solar-air dual-source heating mode, air-source heating mode, and cooling mode. Compared with the conventional steam injection heat pump, the proposed system increases heating capacity and efficiency by an average of 17% and 21.2%, respectively. Exergy performance comparison shows that under given conditions; the proposed system can increase exergy output by 20.2% and reduce electricity consumption by 4.5% compared to the conventional system.

An experimental study investigating the effects of R12 and R134a refrigerants and compressor speed on the performance of automotive air conditioning systems was conducted by Esen & Hoşöz (2005) at various condensing temperatures and different cooling loads. R12 and R134a refrigerants performed very similarly, but for the same cooling load, R134a had approximately 6-7% lower coefficient of performance. Furthermore, it was stated that at the same cooling load, R134a could operate with a mass flow rate approximately 20-21% lower than R12, and that an R134a charge of 75-90% of the R12 charge would be sufficient.

A comprehensive overview of various advanced thermal management strategies and systems for zero-emission electric or fuel cell vehicles is presented in this study, which addresses battery thermal management systems based on heat pump applications and operating conditions. Zhang et al. (2023) discussed battery thermal management and heat pump-based cabin comfort management. Battery thermal management systems (BTMS) have been emphasized as one of the most important topics in electric vehicle research due to their relevance to both battery efficiency and passenger safety. Recently, battery thermal management has been broadly categorized into six main management methods: air cooling, coolant cooling, heat pipe cooling, phase change material methods, refrigerant cooling, and hybrid management. It has been stated that scientists will optimize existing thermal management methods while exploring new BTMS.

The range, performance, efficiency, and lifespan of electric vehicles are closely related to the thermal management system (TMS). Furthermore, the battery electric vehicle thermal management system (BEVTMS) is highly sensitive to temperature changes. Most existing research has focused on only one system or component of the BEVTMS; This not only results in the unused use of a large amount of waste heat from BEVs but also inefficiently utilizes battery energy. In their study, He et al. (2023) first discussed the heat sources and capacities in battery electric vehicles and then evaluated the research status and development trends of BEV types, control strategies, and air conditioning system refrigerants. The study concluded that BEVs will definitely evolve towards functional integration, structural modularity, control intelligence, and green efficiency.

In the study conducted by He et al. (2023), the authors first examined the heat sources and thermal capacities present in battery electric vehicles, followed by a comprehensive evaluation of BEVTMS typologies, control strategies, and the current research status and development trends of refrigerants used in cabin climate control systems. The study concluded that future BEVTMS designs will inevitably evolve toward functional integration, structural modularity, intelligent control algorithms, and environmentally sustainable efficiency. These advancements are expected to enhance thermal resilience, reduce parasitic energy losses, and support the broader goals of green mobility and zero-emission transportation.

ICEs, which typically comprise approximately 200 moving components within their powertrain assemblies, exhibit a maximum thermal efficiency of around 40%. However, due to mechanical transmission losses and drivetrain inefficiencies, only about 20% of the fuel energy is

effectively delivered to the wheels. These efficiency figures remain relatively stable across varying climatic conditions, as mechanical linkages are not significantly influenced by ambient temperature or humidity. In contrast, climate conditions have a pronounced impact on in-cabin thermal comfort, making thermal management a critical research area in EVs. While ICE-powered vehicles utilize engine waste heat for cabin heating—thus incurring minimal additional energy consumption—cooling is achieved via unidirectional vapor-compression air conditioning systems, which draw power directly from the engine. This results in a net reduction in available propulsion energy during cooling operation, whereas heating does not substantially diminish engine output (Bolor ve ark., 2019).

However, the situation differs significantly in EVs that are designed with a strong emphasis on energy economy. In such platforms, both heating and cooling operations draw substantial power directly from the traction battery, making thermal management a critical factor in overall vehicle efficiency. Cooling is typically achieved using conventional unidirectional vapor-compression air conditioning systems, similar to those in ICE vehicles. However, in cold climates, cabin heating is provided via resistive heaters, air conditioning systems operating in heating mode, or heat pump technologies. Among these, resistive heating and reverse-cycle air conditioning systems are known to consume high amounts of electrical energy and require additional hardware, which adversely affects vehicle efficiency and significantly reduces driving range. These drawbacks can be largely mitigated through the use of heat pump systems, which offer higher COP and lower energy consumption under suitable operating conditions. In recent years, both academic research and commercial development efforts have increasingly focused on heat pump technologies for EV applications. These efforts aim to optimize system architecture, working fluids, and control strategies to enhance thermal efficiency, reduce parasitic loads, and extend vehicle range, especially under challenging ambient conditions.

This study aims to inform those conducting research on vehicle air conditioning and heat pumps about current research. It aims to inform them about the current status of the study to guide their planned research. It also aims to highlight the current state of the topic, highlight the work of the most published and cited scientists, and demonstrate changes in sub-themes over the past 10 years. For this purpose, data obtained through bibliometric analysis has been visually presented using the VOSviewer program.

2. Data Sources Search Strategy

A search using the keywords "heat pump" and "vehicle" in the Abstract tab of the Web of Science search page yielded 378 results (n=378). Only articles and English language selection were preferred (n=369). Finally, irrelevant studies were individually selected and removed in the refined Citation Topics Meso and Citation Topics Micro sections (n=280).

The search data downloaded from Web of Science was loaded into the VOSviewer program and subjected to bibliometric analysis. It was observed that the first study was conducted in 1996, and the number of publications published until 2010 was quite low (11). After 2015, the number of articles published annually increased, reaching 53 in 2023, with an Annual Growth Rate of 8.16%. Starting in 1996, the average citations per document was 16.03, co-authors per document was 4.3, and the average document age was 5.08.

When 280 articles on heat pump applications for automobiles were examined, it was determined with the VOSviewer program that the publications were made in 115 sources, 8 of them were single-authored, 11 of them were reviews, there were 823 authors from 34 countries, 5680 publications were cited, and 755 different keywords were used.

3. Analysis of Data

When the VOSviewer program examined the search data downloaded from Web of Science, nine scientists were identified with more than 10 articles on their research topic. Their publication counts and total citation counts are graphically presented in Fig.2.

Among the nine authors in Figure 2, Wang dandong (33%), Tian changqing (29%), Zou huiming (29%), and Chen jiangping (29%) received the most citations per publication. These authors' works appear to be frequently referenced by peers conducting research on vehicular heat pump systems, suggesting their central role in shaping the academic discourse and technological development in this area.

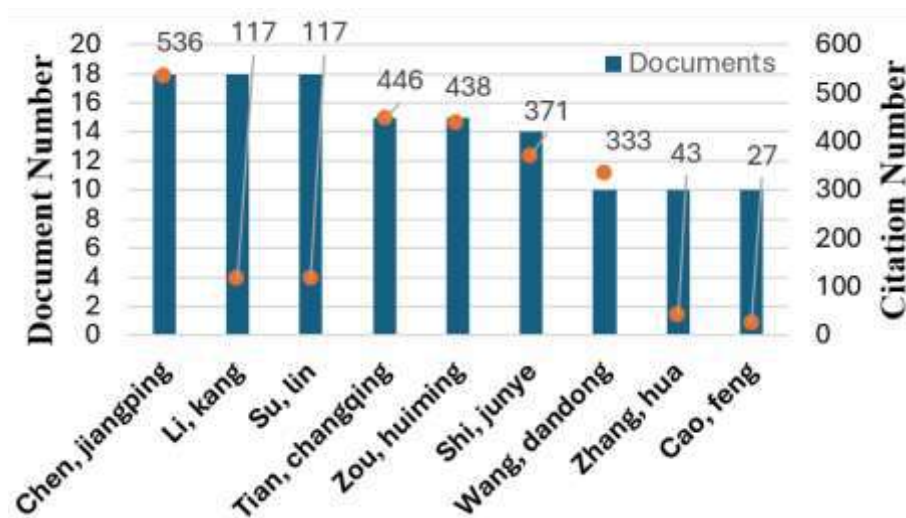

Figure 2. Authors' article and total citation counts

Fig.3 presents a pie chart illustrating the countries of origin and total citation counts of researchers publishing in the field of automotive heat pump applications. China, which has experienced rapid growth in electric vehicle production, leads with 137 publications and 2,094 citations. South Korea follows with 36 publications and 878 citations, while the United Kingdom has contributed 16 publications, receiving a total of 427 citations.

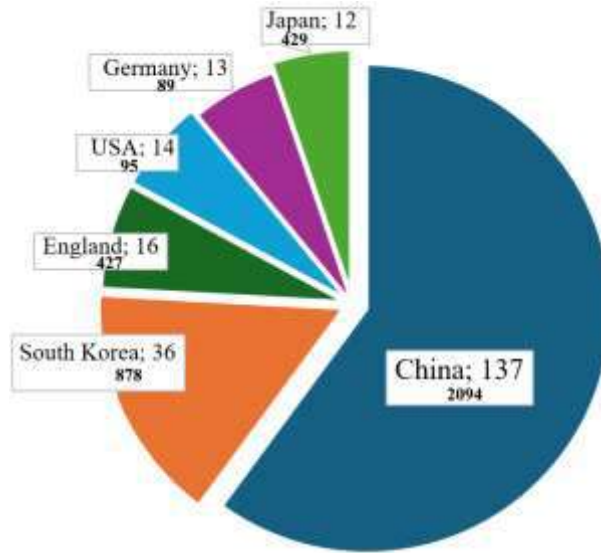

Figure 3. Number of publications and citations by country

Keyword visibility is a critical factor influencing the citation performance of scientific publications, as keywords play a central role in enhancing discoverability across indexing platforms. Unfortunately, in some journals, the inclusion of keywords is not mandatory, which negatively affects the visibility and subsequent citation potential of the articles. This limitation was a key reason for conducting keyword-based searches during the bibliometric screening of publications related to the research topic.

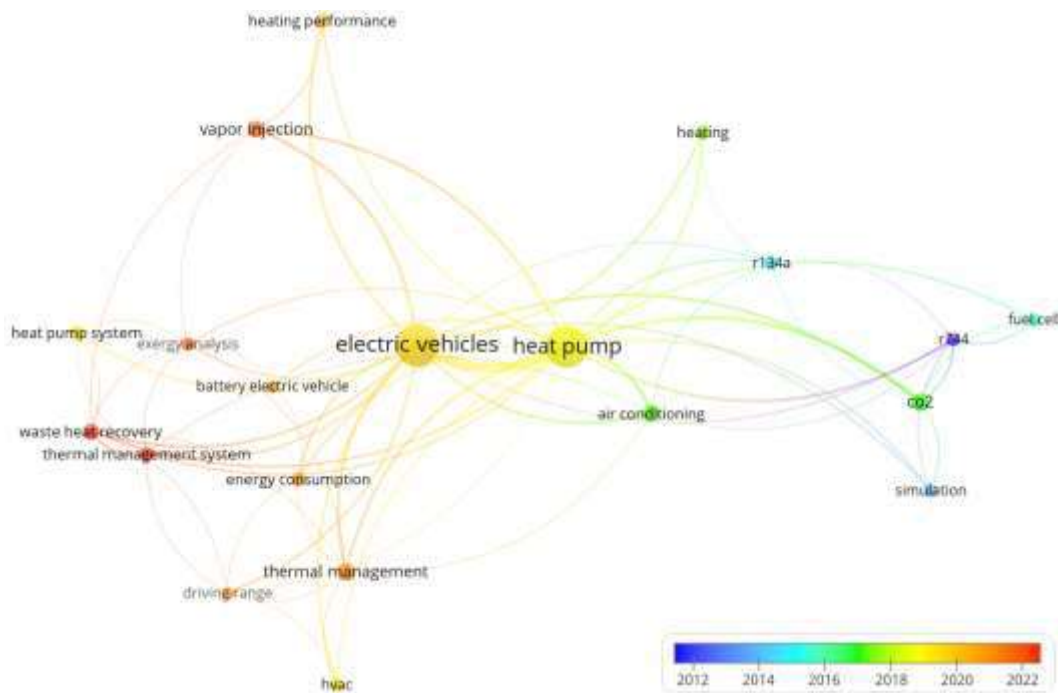

Figure 4. Distribution of keyword usage preferences by year

Among the 280 articles analysed, 28 were found to lack author-provided keywords. Figure 4 presents a graphical visualization of the 20 most frequently used keywords, each appearing in more than five publications, out of a total of 755 unique keywords extracted from the remaining

252 articles. In the network graph, the connecting lines and their thicknesses represent the co-occurrence strength and frequency of joint usage between keywords. Keywords located near the center of the graph, such as Heat pump (116 occurrences) and Electric vehicles (123 occurrences), were the most commonly selected by authors, indicating their centrality to the research domain. The colour gradient in the visualization reflects temporal usage trends: yellow and red nodes correspond to keywords predominantly used after 2018, while blue nodes represent terms more frequently employed in publications prior to 2012.

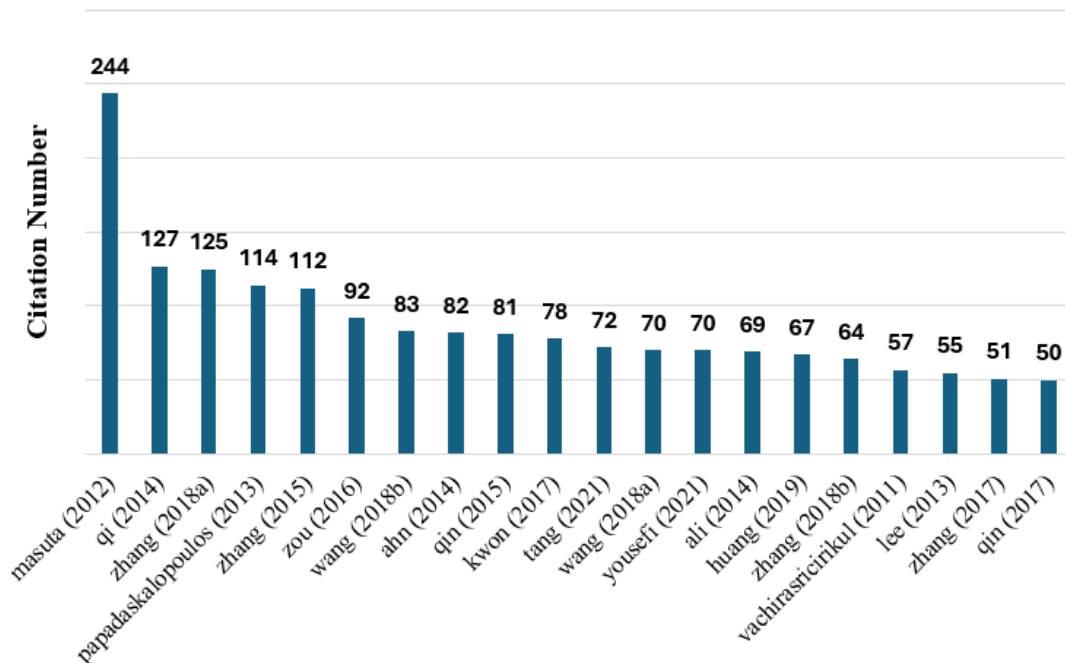

Figure 5. Most cited articles and citation counts

Among researchers, there is a general consensus that receiving more than 50 citations is a strong indicator of a publication's visibility and recognition within its field. Based on this criterion, Figure 5 presents a graphical distribution of authors whose publications within the analysed set of 280 articles have surpassed the 50-citation threshold. When normalized by publication year, the works of Tang (2021), Yousefi (2021), Zhang (2018a), and Masuta (2012) stand out, each receiving more than 20 citations per year on average, indicating sustained academic impact. Further analysis revealed that 59 publications in the dataset had not received any citations, 25 of which were published in 2023. This lack of citations for newly published articles is considered normal in bibliometric studies. In engineering and technology disciplines, only about 20% of articles receive citations within their first year, and the overall non-citation rate for Web of Science-indexed publications is approximately 24%. It is also widely accepted that a visibility window of at least three years is typically required for a publication to gain meaningful citation traction (Van Noorden, 2017).

An analysis of the journals (sources) in which the reviewed articles were published revealed that out of 115 journals, 32 contained publications that had received no citations. Only 9 journals had published more than five articles related to the topic, indicating a relatively limited concentration of research within high-output sources. Furthermore, 10 journals had accumulated over 100 citations in total, suggesting that a small subset of sources contributes disproportionately to the field's scholarly impact. Increasing the number of publications in these core journals could enhance both the visibility of individual articles and the recognition of the

journals themselves. However, the interdisciplinary nature of the topic, spanning automotive engineering, fluid mechanics, and thermodynamics, has led to a dispersion of relevant studies across a wide range of journals. This fragmentation may hinder the discoverability and citation performance of research in the domain of automotive heat pump systems.

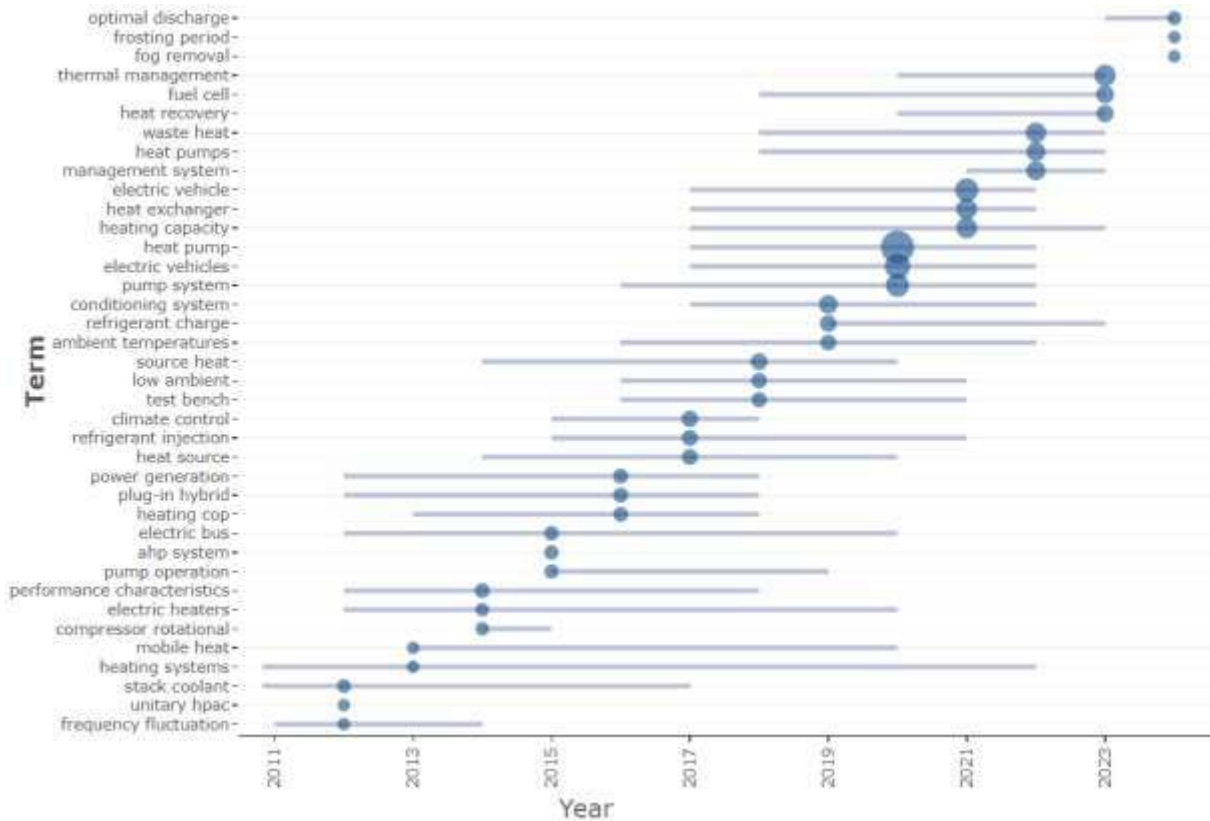

Figure 6. Trend topics in abstract

With growing interest in the topic in recent years, the annual number of publications has increased from 15 in 2015 to over 30 after 2020, reaching 53 in 2023. An analysis of the keywords mentioned in the abstracts of these publications yielded the trend topics bigrams graph shown in Fig.6. The graph reveals that, following the rise in attention to electric vehicles after 2015, the diversity of research subtopics has expanded significantly. From 2020 onward, terms such as optimal discharge, frosting period, fog removal, thermal management, fuel cell, heat recovery, waste heat, heat pumps, management system, electric vehicle, heat exchanger, heating capacity, and pump system have become increasingly prevalent in the literature. This trend suggests that journals are showing greater interest in these emerging subtopics, and that future publications addressing these areas are more likely to be accepted and cited. The thematic evolution also reflects the interdisciplinary nature of the field, bridging automotive engineering, energy systems, and thermal sciences.

4. Conclusions and Recommendations

Today, EVs face critical challenges related to battery charging duration and driving range. Additionally, the energy required for cabin heating and cooling is drawn directly from the battery, making efficient energy utilization essential. As a result, EVs must manage their limited and costly energy reserves economically. To maintain in-cabin thermal comfort without

compromising range, the integration of heat pump systems, rather than conventional air conditioning or resistive heating, has become a preferred solution among informed consumers.

Although the thermodynamic principles and core components of automotive heat pump systems are largely standardized across manufacturers, variations in system architecture, component count, and overall efficiency arise due to differences in software algorithms and hardware configurations.

This study aims to elucidate the current state and emerging directions of scientific research focused on enhancing the hardware efficiency and performance of heat pump applications in EVs. The following key findings are emphasized:

- The number of scientific publications has increased significantly since 2020.
- Keywords such as electric vehicles, heat pump, thermal management, waste heat, heating performance, and optimization have become increasingly prevalent.
- Analysis of frequently used abstract terms suggests that future research should align with these keywords to ensure topical relevance and visibility.
- Emerging trend topics should be considered in upcoming studies.
- Promising research directions include environmentally friendly refrigerants, component-level system design, advanced thermal management strategies, dehumidification techniques, and optimization of system components.

Focusing new studies on trending topics will increase the likelihood of publications being accepted and cited. Topics such as environmentally friendly fluids, optimization of thermal management systems, heat pump component design, and dehumidification technologies are particularly important areas where interdisciplinary contributions can be made.

References

- Anonymous-a, 2023. What Is a Full-Size Car,
<https://www.caranddriver.com/research/a32783864/what-is-a-full-size-car>, erişim tarihi: 01.03.2024.
- Anonymous-b, 2024, Car Body Configurations,
https://en.wikipedia.org/wiki/Car_body_configurations, and
https://en.wikipedia.org/wiki/Automotive_air_conditioning, erişim tarihi: 15.03.2024.
- Bolloor, M., Valderrama, P., Statler, A. and Garcia, S., 2019. Electric Vehicle Basics,
<https://www.nrdc.org/bio/madhur-bolloor/electric-vehicle-basics#:~:text=Electric%20motors%20makes%20vehicles%20substantially,for%20a%20gas%20combustion%20engine>.
- Chua, K. J., Chou, S. K., & Yang, W. M. (2010). Advances in heat pump systems: A review. *Applied energy*, 87(12), 3611-3624.
- Lee, Y., & Jung, D. (2012). A brief performance comparison of R1234yf and R134a in a bench tester for automobile applications. *Applied Thermal Engineering*, 35, 240-242.
- Roy, R., & Mandal, B. K. (2023). Energy, exergy and economic optimization of a two-stage refrigeration system using low-GWP alternative refrigerants for high-temperature lift applications. *Journal of the Brazilian Society of Mechanical Sciences and Engineering*, 45(8), 403.

- Zhang, H., Liu, Q., & Yang, L. (2022). Energy and Exergy Analysis on a Novel Solar-Air Dual-Source Vapor Injection Heat Pump Air-Conditioner for the Electric Bus. *Frontiers in Energy Research*, 10, 903514.
- Esen, D. Ö., & Hoşöz, M. (2005). In Turkish: R12 ve R134a Soğutucu Akışkanlarının ve Komp-resör Devrinin Otomobil Klimalarının Performansına Etkisinin Deneysel Analizi. *Tesisat Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 90, s. 62-68,
https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/2a3964579017f3c_ek.pdf.
- Qi, Z. (2014). Advances on air conditioning and heat pump system in electric vehicles–A review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 38, 754-764.
- Zhang, N., Lu, Y., Ouderji, Z. H., & Yu, Z. (2023). Review of heat pump integrated energy systems for future zero-emission vehicles. *Energy*, 127101.
- He, L., Jing, H., Zhang, Y., Li, P., & Gu, Z. (2023). Review of thermal management system for battery electric vehicle. *Journal of Energy Storage*, 59, 106443.

DÜNYA UŞAQ ƏDƏBİYYATINDAN TƏRCÜMƏLƏR
XANIMANA ƏLİBƏYLİ YARADICILIĞI
TRANSLATIONS FROM WORLD CHILDREN'S LITERATURE: THE
CREATIVITY OF KHANIMANA ALIBEYLI

Aygun Ahmadova Shukur kızı

Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-2464-2513

Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

Anahtar kelimeler: çevirmen, dünya, yazar, insanlar, çocuklar, devam, çalışma

Keywords: translator, world, writer, people, children, continuation, study

Xanımana Əlibəyli Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı yaradıcılığı ilə deyil, həm də müxtəlif xalqların ədəbiyyatının tərcüməsi hesabına da zəngindir. Bədii tərcümə sənətinin tarixi çox qədimdir. Bu günə qədər dünya ədəbiyyatının şah əsərləri dilimizə tərcümə olunmuşdur. Bunların içində uşaq ədəbiyyatına məxsus əsərlərdə var. Bədii tərcümə sənəti çox çətin və məsuliyyətli bir sahədir. Müxtəlif dillərdən tərcümə edərkən tərcüməçi həmin xalqın dilini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini, adət-ənənələrini, insanların psixologiyasını çox yaxşı bilməli və tanımalıdır. Həmçinin tərcümə edilən əsərlər orijinala tam yaxın olmalıdır. Xanımana Əlibəyli Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında özünəməxsus yeri olan, əvəzolunmaz yazıçılarımızdan biridir.

X. Əlibəyli bütün yaradıcılığını uşaqlar üçün yazıb-yaratmağa həsr etmişdir. O, həm lirik, epik, həm də dramatik janrda uşaqlar üçün bir-birindən dəyərli əsərlər yazmışdır. Xanımana Əlibəyli həmçinin dünya ədəbiyyatından müxtəlif tərcümələr etmişdir. Tərcümə nəzəriyyəçisi Q.Qaçeçiladze qeyd edir ki, "Orijinal əsər müəllifi bir dilin, tərcüməçi isə iki dilin sənətkarı olmalıdır". Xanımana Əlibəyli tərcümə ilə məşğul olarkən həm tərcümə etdiyi xalqın, həm də Azərbaycan xalqının, uşaqlarının düşüncə tərzini, milli-mənəvi dəyərlərimizi nəzərə almışdır. Həmçinin şeirlərin orijinala tam yaxın versiyasını əsas götürmüşdür. Uşaq ədəbiyyatı aləmində tanınan eston şairi Helio Mendi, Ukrayna şairi İ.Kulikoyan, Moldova şairi O.Stavskaya, rus şairi Z.Aleksandrova, A.Bartonun şeirlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Həmçinin Xanımana Əlibəyli macar, osetin, çex, gürcü, erməni, qumuq, fars, latış, türk dillərindən müxtəlif tərcümələr etmişdir. Xanımana Əlibəyli şeirlərin əksəriyyətini birbaşa mənbə dildən deyil, rus dilindən tərcümə etmişdir.

1969-cu ildə Xanımana Əlibəylinin şeirləri və avtobioqrafiyası "Детская литература" nəşriyyatı tərəfindən SSRİ-nin "Qadın şairlərinin məcmuəsi"nə salınmışdır. Tanınmış rus uşaq şairi Anna Vısotskaya Xanımana Əlibəylinin "Dovşanın ad günü" pyesini rus dilinə tərcümə etmişdir. Xanımana Əlibəyli də A.Vısotskayanın "Aya uçaçağıq" adlı şeirlər kitabını Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Xanıman Əlibəylinin Anna Vısotskaya ilə həm dostluq, həm də ədəbi əlaqələri mütəmadi şəkildə davam etmişdir. Rusiyanın tanınmış uşaq şairlərindən biri olan Aqni Bartonun şeirlər kitabını tərcümə edərək "Oyuncaqlar" adı altında İlyas Tapdığın redaktorluğu ilə 1964-cü ildə 17000 tirajla çap etdirirlər. Bu kitabda Aqni Bartonun məktəb yaşına çatmamış uşaqlar üçün yazdığı şeirləri tərcümə olunub, toplanmışdır. Aqni Bartonun dili

sadə və anlaşıqlıdır. Onun şeirləri uşaqlar tərəfindən asan qavranılır və sevilir. A.Bartonun şeirləri milyonlarla uşağın, gəncin həyatına müsbət təsir göstərməyi bacarmışdır. Buna əsas səbəb kimi Aqni Bartonun nümunəvi həyatını göstərmək olar. O, uşaqları çox sevər onlarla görüşmək üçün məktəblərə, bağçalara, uşaq düşərgələrinə gedərdi. Məhz uşaqlara olan sevgisi, onlarla vaxt keçirməsi eynilə Xanımana Əlibəyli xatırladır. Yaradıcılıqlarındakı bu yaxınlıq onların səmimi dost və tərəfdaş olmasına kömək etmişdir. “Oyuncaqlar” kitabında A.Bartonun müxtəlif şeirləri tərcümə olunaraq nəşr olunmuşdur. Bu şeirlərə “Dana”, “Ayı”, “Top”, “Dovşan”, “Çəpiş”, “Təyyarə” və başqalarını göstərmək olar.

Qurduq təyyarəmizi

Göydən görərik yeri.

Anacan gözlə bizi

Qayıdırıq tez geri

Təyyarə şeirində ki, axıcılıq, dilinin sadəliyi onun uşaqlar tərəfindən asan yadda qalmasını və sevilməsinə təmin edir. X.Əlibəyli Dağıstan uşaq ədəbiyyatının inkişafında böyük xidməti olan şairlərindən biri olan Akay Akayevdən bir sıra tərcümələr etmişdir. Onun “Böyük dağ”, “Dostlar”, “Yeri-yeri a bala” şeirlərini rus dilindən tərcümə etmişdir. Xanımana Əlibəyli şeirləri tərcümə edərkən məzmunun orijinallığına diqqət yetirmiş, həmçinin milli çalarları, Azərbaycan dilinin rəvanlığını qoruyub saxlamışdır. Aşağıdakı şeir nümunəsinə diqqət yetirək:

Böyük dağ Buludlara çatan dağ,

Günəşə əlçatan dağ,

Böyükdağ, a Böyükdağ,

Gəl sənənlə oynayaq

Xanımana Əlibəyli tacik xalq şairi, Tacikistan yazıçıları birliyinin sədri Gülrüxsar Səriyevadan bir sıra tərcümələr etmişdir. “Bənövşə” (1970), “Ata evi” (1973), “Dağ əfsanəsi” (1975), “Könül dünyası” (1977), “Gün aynası” (1984), “Dərdin doğum günü” (1995), “Qadın və hərbi” (2000, 2004, 2013), “Divan” (2004), “Röyalardakı cənnət” (2004), “Yüz yarpaq qəzəl” (2007), “Əbədi” (2009), “Daşdakı qığılcım” (2011), “Vətən nəğməsi” (2011) və s. kitab və şeir məcmuələrinin müəllifi olan Gülrüxsar eyni zamanda bədii tərcümə ilə də məşğul olmuşdur. Hal-hazırda yaradıcılığının müdrik çağlarını yaşayan şairə həm də xəyyamşünasdır. X.Əlibəyli onun “İşgüzar saat”, “Kəndə sürü gəlir”, “Yuxulu pişik” şeirlərini dilimizə tərcümə etmişdir.

Gün dağlardan enəndə

Sürü qayıtdı kəndə.

Görən nə olub, nə var?

Yügürdülər uşaqlar,

Səs-küy düşdü hər yana,

Toz qalxdı asimana

Tacik uşaq ədəbiyyatı ilə Azərbaycan uşaqlarını tanış edən Xanımana Əlibəyli hər iki xalqın, mədəniyyəti arasında sanki bir körpü yaratmışdır. Gülçöhrə Süleymanovanın şeirlərində böyüklərə hörmət, zəhmətkeşlik, uşaqların əməyə alışdırılması kimi müsbət keyfiyyətlər aşılır. X. Əlibəyli üçün bu mövzular əlbəttə yad deyildi, bəlkə elə buna görə də, o, bu mövzulu şeirləri tərcümə etmişdir. Aşağıdakı şeir nümunəsinə diqqət yetirsək görərik ki, şairə

şeyrin dilinin axıcılığını, rəvanlığını pozmadan tərcümə etmiş, ana-övlad münasibətini təbii bir dillə oxucularına çatdırmışdır.

Anam bişirir fətir,
Mənə dedi: Süd gətir...
Anam yaydı kündəni,
Sonra çağırdı məni....
Anam dedi: Gəl yeyək,
İndi dadlı fətiri

Eston şairləri H.Mehdinin “Yellənən pişik”, Olivia Saardanın “Günəş mənimlə qaçır” şeirlərini Azərbaycan dilinə tərcümə edib. Tərcümə zamanı şairə şeirlərin orijinallığını qorumağa çalışmış, onları kiçikyaşlı oxucularına ən mükəmməl şəkildə çatdırmağa çalışmışdır.

Polşa uşaq şairi və yazıçısı Vanda Xatomskayanın “Salam, pan Anderson” şeirini Azərbaycan dilinə tərcümə edib. Vanda Xatomskaya Polşa Yazıçılar Birliyinin üzvü, həmçinin Polşa Uşaq və Gənclər Fondunun İdarə Heyətinin sədridir. Uşaq və gənc oxucular üçün 200-dən artıq kitabın müəllifi və uşaqlar üçün müxtəlif cizgi filmlərin ssenari müəllifidir.

Bu həyata sual verək:
Bizdən nə olacaq görək?
Bəlkə birdən açdı külək,
Gümüş lələklərimizi,
Andersonun ördəyi tək,
Durnaya döndərdi bizi.

Zinaida Aleksandrovanın Rusiyanın düşmənləri qarşısında tir-tir əsdirən, vətəndaş müharibəsi qəhrəmanı Vasili Çapayevə həsr etdiyi “Çapayevin həlakı” adlı poemasını Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Kitab o zamanın Azərbaycan SSR-in Əməkdar Mədəniyyət İşçisi, indiki Azərbaycanın xalq şairi Məmməd Namazın redaktorluğu ilə 1978-ci ildə Gənclik nəşriyyatında çap olunmuşdu.

Xanımana Əlibəylinin pyesləri, xüsusilə, “Aycan” və “Dovşanın ad günü” pyesləri rus rejissorlarının diqqətini cəlb etmiş, həmin əsərlərə quruluş verilərək dəfələrlə tamaşaya qoyulmuşdur. “Aycan”, “Dovşanın ad günü” pyesləri rus dilinə tərcümə olunaraq, Moskvada M.Qorki adına Gənc Tamaşaçılar teatrında, “Cunquş”, “Gözəllər gözəli” və başqa pyesləri Sovet Rusiyasının, o cümlədən Moskvada, Qorkidə, Aşqabatda, Daşkənddə, Hindistanın ona qədər böyük şəhərlərində tamaşaya qoyulmuş və yüksək qiymətləndirilmişdir. “Aycan” pyesini 1974-cü ildə G.Nəcəfova pyesin adını “Когда считает солнце” şəklində rus dilinə tərcümə etmişdir. 1965-ci ildə Xanımana Əlibəylinin “Qızıl ulduz” adlı şeirlər kitabı Azərnəşr tərəfindən rus dilinə tərcümə olunaraq nəşr olunur. Kitabı Q.N.Komennay rus dilinə tərcümə etmişdir. Kitabın rəssamı D.Kazimov olmuşdur. O, hər şeyin məzmununa uyğun iki rəngli şəkillər çəkmişdir. Kitabın adı rus dilinə “Звезда золотая” kimi tərcümə olunub.

Leninqradda nəşr olunan “Костер” uşaq jurnalında X.Əlibəylinin “Nənə” şeiri O.Komennayın tərcüməsi ilə 1964 ildə çap olunub. Xanımana Əlibəylinin şeirləri də rus dilində başqa, eston, gürcü, türkmən və türk dillərinə tərcümə olunmuşdur. Tanınmış gürcü uşaq şairi və dramaturqu Qivi Çiçinadze Xanımana Əlibəylinin şeirlərini gürcü dilinə tərcümə edib. O, X.Əlibəylinin “Məni günəşə at” şeirini “Хəyalpərəst sərçə kimi” tərcümə edib və kitabın adını

da elə adlandırılıb. Kitab 1978-ci ildə Tiflisdə çap olunub. Kitabın rəssamı tanınmış gürcü rəssamı T.Xuçişvili olmuşdur. Xanımana Əlibəylinin şeirləri çuvaş dilinə də tərcümə olunmuşdur. Onun şeirlərini Raisa Sarbi çuvaş dilinə tərcümə edib.

Xanımana Əlibəyli 1960-cı illərdə Çuvaşistanın paytaxtı Çubaksarda “Yazıcıların Yaradıcılıq Evi”-də dincələrkən Raisa Sarbilə tanış olmuşdur. Onlar arasında dostluq əlaqələri yaranmış və qarşılıqlı olaraq bir-birlərinin şeirlərini tərcümə etmişlər. Xanımana Əlibəyli R.Sarbini Azərbaycana dəvət etmiş, hətta öz evinə də qonaq aparmışdır. Raisa Sarbi Xanımana Əlibəylinin şeirləri ilə yanaşı S.Rüstəmxanlının şeirlərini də çuvaş dilinə tərcümə etmişdir. X.Əlibəylinin çuvaş dilində çap olunan kitabı “Elxan-Çuvaşistanın qonağıdır” 2018-ci ildə yenidən çap olunmuşdur. Moskvada kitab sərgisində sərgilənmişdir. Kitabın rəssamı Anastasiya Axmetovadır. O, kitaba hər şeirin məzmununa uyğun uşaqların diqqətini cəlb edən maraqlı, rəngli şəkillər çəkmişdir. Bir məqamı da qeyd edək ki, R.Sarbi bu kitabı çap etdirərkən bəzi təzyiqlərə məruz qalmışdır. Belə ki, R. Sarbi məktublarının birində Çuvaşistan Yazıçılar Birliyinin üzvlərinin X.Əlibəyliyə qarşı qərəzli münasibət göstərdiklərini, onun şeirlərinin çapına mane olmaq istədiklərini qeyd edir. Hətta kitaba çəkilən şəkillərin də ürəkaçan olmadığını yazır. Raisa Sarbi bu münasibətlə əsla razı olmadığını bildirir və tezliklə hər şeyi öz qaydasına salacağını qeyd edir.

1977-ci ildə Çuvaşistanın uşaq jurnalı “Хотер пур”-da X.Əlibəylinin şeirləri nəşr olunmuşdur. Xanımana Əlibəyli bir müddət radioda da çıxışlar etmişdir. Onun Varşava Dövlət radiosundakı çıxışları daha diqqətəlayiqdir. O, radiodakı çıxışları Azərbaycan, türk və İran qadınlarının həyatından bəhs edən verilişlər aparmış, onların xoş güzəranından bəhs etmişdir. Beləliklə, Azərbaycanın uşaq ədəbiyyatında özünəməxsus dəsti-xətti olan Xanımana Əlibəyli dünya ədəbiyyatının da uşaqlara tanidilməsində, sevdirlməsində çox böyük işlər görmüşdür.

Xanımana Əlibəyli rus, türk, gürcü, eston, tacik və başqa dillərdən tərcümələr edərək, müxtəlif xalqların mədəniyyəti, ədəbiyyatı, düşüncə tərzini ilə uşaqları tanış etmiş, həmçinin öz yaradıcılığı ilə müxtəlif xalqların ədəbiyyatına təsir göstərmişdir. Xanımana Əlibəyli tərcümə edərkən öz dəsti-xəttini işə salmış, şeirlərin dilini Azərbaycan dilinə, milli-mənəvi dəyərlərinə, düşüncə tərzinə ən uyğun şəkildə tərcümə etmişdir. X.Əlibəylinin tərcüməçilik fəaliyyəti onun yaradıcılığında xüsusi bir bölməni əhatə edir.

Bu zamana qədər X.Əlibəyli haqqında xeyli sayda yazıların dərc olunmasına baxmayaraq, onun tərcüməçilik fəaliyyəti diqqətdən kənarda qalmışdır. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Xanımana Əlibəyli ədəbiyyatımızda uşaq şairi, dramaturqu kimi tanınır. “Balaca həkim”, “Meşə həkimi”, “Novruz və Murtuz”, “Mərcanqulu əfsanəsi”, “Noğul”, “Ləpələrin nağılı”, “Məni günəşə at” və başqa kitablarında uşaq şeirlərinin ən gözəl nümunələrini yaratmışdır. Onun yaradıcılığı, dünya ədəbiyyatından tərcümə etdiyi şeirlər mövzu rəngarəngliyi və ideya zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan, uşaq ədəbiyyatının dərinəndən araşdırılması və dəyərləndirilməsi üçün Xanımana Əlibəylinin tərcümələri tədqiqatçılara zəngin material verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əsgərli F.F. Bədii tərcümə prinsipləri. Bakı: ADPU, 2009, 225 s.
2. Əlibəyli X. (1920-2007). Aman ovçu; Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. 3 cildə. C.2.
B.: Öndər, 2004. - S. 178-184.
3. Uşaqların sevimli şairi: Xanımana Əlibəyli haqqında. Göy qurşağı-2007, №3(8). Səh, 14-15.
4. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı-Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 2007. səh, 272-284.
5. Nəbiyev B. Uşaq ədəbiyyatımızın xanım anası: Xanımana Əlibəyli, Ədəbiyyat qəzeti-2008. 11
yanvar-səh, 3-4.
6. Eyvazov S. Uşaq məhəbbətini qazanmağın çətin yolu: Xanımana Əlibəylinin dramaturgiyası
haqqında. Mədəniyyət-2011, 20 aprel. № 27, səh.13.
7. Fərəcov S. Uşaqların şəfqətli ədibi: Xanımana Əlibəyli Mədəniyyət-2013-19 aprel-№ 28.

ÖZET

Leningrad'da yayınlanan "Koster" adlı çocuk dergisinde, H. Alibayli'nin "Büyükanne" şiiri 1964 yılında O. Komennai'nin çevirisiyle yayımlandı. Hanımana Alibayli'nin şiirleri Rusça'nın yanı sıra Estonca, Gürcüce, Türkmence ve Türkçe'ye de çevrildi. Ünlü Gürcü çocuk şairi ve oyun yazarı Givi Çiçinadze, Hanımana Alibayli'nin şiirlerini Gürcüce'ye çevirdi. H. Alibayli'nin "Beni Güneşe At" şiirini "Hayalperest Bir Serçe Gibi" olarak çevirdi ve kitaba bu adı verdi. Kitap 1978'de Tiflis'te yayımlandı. Kitabın illüstratörü ise ünlü Gürcü sanatçı T. Huçişvili'ydı. Hanımana Alibayli'nin şiirleri Çuvaşça'ya da çevrildi. Raisa Sarbi, şiirlerini Çuvaşça'ya çevirdi. Khanımana Alibayli, R. Sarbi ile 1960'larda Çuvaşistan'ın başkenti Çubaksar'daki "Yazarlar Yaratıcılık Evi"nde dinlenirken tanıştı. Arkadaş oldular ve birbirlerinin şiirlerini çevirdiler. Khanımana Alibayli, R. Sarbi'yi Azerbaycan'a davet etti ve hatta evinde ağırladı. Raisa Sarbi, Khanımana Alibayli'nin ve S. Rüstəmhanlı'nın şiirlerini Çuvaşçaya çevirdi. Kh. Alibayli'nin Çuvaşça yayınlanan "Elkhan-Çuvaş'ın Konuğu" adlı kitabı 2018'de yeniden basıldı. Moskova'da bir kitap sergisinde sergilendi. Kitabın çizeri Anastasia Akhmetova'dır. Her şiirin içeriğine göre çocukların ilgisini çeken, ilginç ve renkli resimler çizdi. R. Sarbi'nin bu kitabı yayınlarken birtakım baskılara maruz kaldığını da belirtmek gerekir. Nitekim R. Sarbi, mektuplarından birinde Çuvaş Yazarlar Birliği üyelerinin Kh.'a karşı taraflı bir tutum sergilediğini belirtmektedir. Alibayli şiirlerinin yayınlanmasını engellemek

istedi. Hatta kitaptaki resimlerin bile cesaret verici olmadığını yazıyor. Raisa Sarbi ise bu tutumundan hiç memnun olmadığını ve yakında her şeyi yoluna koyacağını belirtiyor.

1977'de H. Alibayli'nin şiirleri Çuvaş çocuk dergisi "Sıcak Havuz"da yayımlandı. Hanımana Alibayli bir süre radyo programlarına da katıldı. Varşova Devlet Radyosu'ndaki programları daha da dikkat çekici. Radyo programlarında Azerbaycanlı, Türk ve İranlı kadınların hayatlarını konu alan programlar yaptı ve onların talihlerinden bahsetti. Azerbaycan çocuk edebiyatında kendine özgü bir üsluba sahip olan Hanımana Alibayli, dünya edebiyatını çocuklara tanıtmak ve sevdirmek için büyük çaba sarf etti.

Rusça, Türkçe, Gürcüce, Estonca, Tacikçe ve diğer dillerden çeviriler yaparak Hanımana Alibeyli, çocukları farklı halkların kültür, edebiyat ve düşünce tarzlarıyla tanıştırdı ve kendi yaratıcılığıyla farklı halkların edebiyatını etkiledi. Çeviri yaparken Hanımana Alibeyli, kendi üslubunu kullanmış ve şiir dilini Azerbaycan diline, milli ve manevi değerlere ve düşünce tarzına en uygun şekilde aktarmıştır. H. Alibeyli'nin çeviri faaliyeti, onun yaratıcılığında özel bir yer tutmaktadır.

H. Alibeyli hakkında bugüne kadar çok şey yazılmış olmasına rağmen, çeviri faaliyeti göz ardı edilmiştir. Azerbaycan çocuk edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biri olan Hanımana Alibeyli, edebiyatımızda çocuk şairi ve oyun yazarı olarak bilinmektedir. "Küçük Doktor", "Orman Doktoru", "Nevruz ve Murtuz", "Mercangulu Efsanesi", "Noğul", "Bezelye Efsanesi", "Beni Güneşe At" ve diğer kitaplarında çocuk şiirlerinin en güzel örneklerini yaratmıştır. Eserleri, dünya edebiyatından çevirdiği şiirler, tema çeşitliliği ve fikir zenginliğiyle dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Hanımana Alibayli'nin çevirileri, araştırmacılara çocuk edebiyatının derinlemesine araştırılması ve değerlendirilmesi için zengin bir malzeme sunmaktadır.

ABSTRACT

In the children's magazine "Koster" published in Leningrad, Kh. Alibayli's poem "Grandma" was published in 1964 with the translation of O. Komennai. In addition to Russian, Kanimana Alibayli's poems were also translated into Estonian, Georgian, Turkmen and Turkish. The well-known Georgian children's poet and playwright Givi Chichinadze translated Kanimana Alibayli's poems into Georgian. He translated Kh. Alibayli's poem "Throw Me to the Sun" as "Like a Dreamy Sparrow" and named the book that way. The book was published in Tbilisi in 1978. The book's illustrator was the well-known Georgian artist T. Khuchishvili. Kanimana Alibayli's poems were also translated into Chuvash. Raisa Sarbi translated her poems into Chuvash.

Kanimana Alibayli met her in the 1960s while resting at the "House of Writers' Creativity" in Chubaksar, the capital of Chuvashia. They became friends and translated each other's poems. Kanimana Alibayli invited R. Sarbi to Azerbaijan and even hosted her at her home. Raisa Sarbi translated Kanimana Alibayli's poems as well as S. Rustamkhanli's poems into Chuvash. Kh. Alibayli's book "Elkhan-Guest of Chuvash" published in Chuvash was reprinted in 2018. It was exhibited at a book exhibition in Moscow. The book's artist is Anastasia Akhmetova. She drew interesting, colorful pictures for the book that attracted the attention of children according to the content of each poem. It should also be noted that R. Sarbi was subjected to some pressure when publishing this book. Thus, in one of her letters, R. Sarbi notes that members of the Chuvash Writers' Union showed a biased attitude towards Kh. Alibayli and wanted to prevent the publication of his poems. He even writes that the illustrations in the book were not encouraging. Raisa Sarbi states that she is not at all satisfied with this attitude and notes that she will soon put everything in order.

In 1977, Kh. Alibayli's poems were published in the Chuvash children's magazine "Hot Pool". Khanimana Alibayli also made radio appearances for a while. Her appearances on the Warsaw State Radio are more noteworthy. Her appearances on the radio featured programs about the lives of Azerbaijani, Turkish and Iranian women, and talked about their good fortune. Thus, Khanimana Alibayli, who has a unique style in Azerbaijani children's literature, has done a great deal of work in introducing world literature to children and making them love it.

By translating from Russian, Turkish, Georgian, Estonian, Tajik and other languages, Khanimana Alibeyli introduced children to the culture, literature, and way of thinking of different peoples, and also influenced the literature of different peoples with her own creativity. When translating, Khanimana Alibeyli used her own style and translated the language of poems into the Azerbaijani language, national and spiritual values, and way of thinking in the most appropriate way. Kh. Alibeyli's translation activity covers a special section in her creativity.

Despite the fact that a lot has been written about Kh. Alibeyli until now, her translation activity has been overlooked. Khanimana Alibeyli, one of the prominent representatives of Azerbaijani children's literature, is known in our literature as a children's poet and playwright. She created the most beautiful examples of children's poems in her books "Little Doctor", "Forest Doctor", "Novruz and Murtuz", "Marjangulu Legend", "Nogul", "Legend of the Peas", "Throw Me to the Sun" and others. Her work, the poems she translated from world literature, attract attention with their diversity of themes and richness of ideas. In this regard, Khanimana Alibayli's translations provide researchers with rich material for in-depth research and evaluation of children's literature.

**MIRZE FATALI AKHUNDZADE'S PROSE CREATIVITY
MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏNİN NƏSR YARADICILIĞI**

Prof. Dr. Elman Guliyev

**Azərbaycan, Bakü
Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti
Türkoloji merkezin Türk edebiyatı bölümünün başkanı
Orcid: 0000-0001-5413-9479**

ÖZET

“Aldanmış Kəvakib” povesti Azərbaycan realist nəsrinin nümunəsi kimi M.F.Axundzadə yaradıcılığında əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Köhnə nəsrin tələb və ölçülərindən azad olunan bu əsərin mövzusu İran şahlıq rejiminin tənqidi ilə bağlıdır. “Aldanmış Kəvakib” yalnız despotizmin tənqid və ya ifşası ilə yekunlaşmır. M.F.Axundzadə bu əsərdə demokratik düşüncənin qələbəsi, xalq hakimiyyəti və s. məsələlərə də önəm verir. Yusif Sərrac obrazını da əsərə bu məqsədlə daxil edir. Yusif Sərrac xalq içərisindən çıxmış demokratik ruhlu bir insandır. Şah Abbasın yerinə taxta çıxan Yusif Sərrac hakimiyyətin ilk günlərində xalqın iradəsinə uyğun siyasət yürüdür. Şah Abbasın vəzirlərini hakimiyyətdən uzaqlaşdırır. Bir qismini saraydan qovdurur, digər qismini isə zindanlara atdırır. Bundan sonra xalqla yaxşı rəftar olunur. İnsanlara nahaqdan can cəzası verilmir.

1865-ci ildə yazılmış “Kəmalüddövlə məktubları” fəlsəfi və ictimai-siyasi görüşlərin ifadəsi baxımından M.F.Axundzadə yaradıcılığının möhtəşəm zirvəsidir. Müəllif İran şahzadəsi Cəlalüddövlə ilə Hindistan şahzadəsi Kəmallüddövlənin məktublaşmaları əsasında zülmün, işğalçılığın, zorakılığın, dini fanatizmin dövlət və cəmiyyətə vurduğu zərbəni, günahsız insanların əzab-əziyyətlərini tənqid hədəfinə çevirir.

Anahtar kelimələr: M.F.Axundzadə, povest, nəsr, fəlsəfi, yaradıcılıq

ABSTRACT

The story "The Deceived Kavakib" occupies an important place in the work of M.F. Akhundzadeh as an example of Azerbaijani realistic prose. The theme of this work, freed from the requirements and standards of old prose, is related to the criticism of the Iranian royal regime. "The Deceived Kavakib" does not end only with the criticism or exposure of despotism. In this work, M.F. Akhundzadeh also attaches importance to the victory of democratic thought, people's power, etc. issues. He also includes the image of Yusif Sarraj in the work for this purpose. Yusif Sarraj is a democratic-spirited person who came from among the people. Yusif Sarraj, who ascended to the throne in place of Shah Abbas, pursues a policy in accordance with the will of the people in the first days of his rule. He removes Shah Abbas's ministers from power. He expels some of them from the palace and throws others into prison. After that, the people are treated well. People are not unjustly sentenced to death.

"Letters of Kamaluddawla", written in 1865, is the magnificent peak of M.F. Akhundzadeh's creativity in terms of the expression of philosophical and socio-political views. Based on the correspondence between the Iranian prince Jalaluddawla and the Indian prince Kamaluddawla, the author criticizes the blow inflicted on the state and society by oppression, occupation, violence, religious fanaticism, and the suffering of innocent people.

Keywords: M.F. Akhundzadeh, narrative, prose, philosophical, creativity

GİRİŞ

M.F.Axundzadə komediyaları kimi nəsr yaradıcılığı ilə də Azərbaycan ədəbiyyatda yeni mərhələnin əsasını qoymağa müvəffəq olmuşdur. O, ədəbiyyatımıza yeni mövzu, yeni ideya, yeni insan surətləri gətirərək A. Bakıxanovun "Kitabi-Əsgəriyyə" və İ. Qutqaşının "Rəşid bəy və Səadət xanım" hekayələrindən sonra yeni tipli Azərbaycan nəsrinin yaranmasında mühüm rol oynaya bilmişdi. Onun 1857-ci ildə yazmış olduğu "Aldanmış Kəvakib" povesti Azərbaycan realist nəsrinin nümunəsi kimi təkcə M.F.Axundzadə yaradıcılığında deyil, eyni zamanda yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatında da əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Köhnə nəsrin tələb və ölçülərindən azad olunan bu əsərin mövzusu İran şahlıq rejiminin tənqidi ilə bağlıdır. M.F.Axundzadə əsərdə I Şah Abbasla bağlı olan hadisələri İsgəndər bəy Münşinin "Tarixi-ələm-araye-Abbasi" kitabından götürmüş və əsərin süjetini həmin əhvalatlar üzərində qurmuşdur. Povestdə əvvəlcə Şah Abbasın və onun vəzirlərinin əhvalatları yer alır. Əhvalat bundan ibarətdir ki, münəccim Mövlana Cəlaləddin Məhəmməd Yəzdi göydə Mərrix ilə Əqrəbin bir-birinə yaxınlaşacağını və bundan hökmdara, eyni zamanda səltənətə böyük zərər yetiriləcəyini Şah Abbasa xəbər verir. Gözlənilən fəlakətlərdən qurtarmaq üçün hakimiyyətin üç günlüyə cəzaya layiq bir şəxsə verilməsi təklif olunur. Bu xüsusda çöp atılır. Çöp Yusif Sərraca düşür. Onu şah taxtına əyləşdirirlər. Üç gündən sonra Yusif Sərracın evində axtarış apararkən evindən şərab tapıldığı üçün onu edam edirlər. Şah Abbas yenidən şah taxtına əyləşir. M.F.Axundzadə "Aldanmış kəvakib"dəki bu əhvalatı tarixdən götürsə də, povestin süjetini bunun üzərində qursa da məqsədi orijinal və özünəməxsus yanaşma etməklə mövcud Şərq despotizmini ifşa etmək olmuşdur. Əsərdə Şah Abbas amansız və qəddar bir hökmdar kimi təqdim olunur. M.F.Axundzadə Şərq despotizminə məxsus bütün eybəcərlikləri onun simasında cəmləşdirməyə müvəffəq olur. Onun ideali hakimiyyətdə qalmaqdır. Hakimiyyətdə qalmaq üçün o kürreyi-ərzi qılıncdan keçirməyə belə hazırdır.

Hakimiyyətdə qalmaq naminə həтта öz övladlarını öldürməkdən və şikəst etməkdən çəkinmir. M.F.Axundzadə bu barədə əsərdə belə yazır: "Şah Abbas cəbbarlığının ədna əlaməti bu idi ki, bir oğlunu öldürdü, ikincisinin dəxi gözünü çıxartdı. Dəxi oğlu yox idi, nəvəsi ona varis oldu".

M.F.Axundzadə "Aldanmış Kəvakib" əsərində despotizmin ifşasını Şah Abbasın ətrafında toplanan və xalqı düşünməyən hakimiyyət nümayəndələrinin timsalında daha da qabardır. M.F.Axundzadə Mirzə Möhsünü, müstovfi Mirzə Yəhyanı, sərdar Zaman xanı, mollabaşı Axund Səmədi, münəccimbaşı Mirzə Səməndəri və Mövlanə Cəmaləddini savadsızlığın, rüşvətxorluğun, rəzilliğin- bir sözlə bütün eybəcərliyin tipik nümayəndələri kimi təqdim edir. Müəllif onların xalqa zidd əməllərini özlərinin söylədikləri sözlər vasitəsi ilə oxucuya çatdırır. Məsələn, sərdar Zaman xanın düşmən hücumlarının qarşısını almaq üçün müdafiəni təşkil etmək əvəzinə, düşmənin əlinə keçməsin deyə kəndləri, yolları, körpüləri dağıtdırması, buğda zəmilərini yandırdırması ilə, Axund Səmədin İranda şialiyi yaymaq üçün sünnülərə qarşı bəd rəftarların edilməsində hünər göstərməsilə, vəzir Mirzə Möhsünün bir cür və müstovfi Mirzə Yəhyanın isə başqa cür əməlləri ilə fəxr etmələri onların oxucu nifrətinin birbaşa hədəfinə tuş gəlməsini təmin edir. M.F.Axundzadə Şah Abbasın ləyaqətsiz vəzirlərinin, din xadimlərinin, münəccimlərinin eyiblərini sadalamaqla onların despota haqq qazandıran əməllərini göz önündə canlandırır və kəskin tənqid atəşinə tutur.

"Aldanmış Kəvakib" yalnız despotizmin tənqid və ya ifşası ilə yekunlaşmır. M.F.Axundzadə bu əsərdə demokratik düşüncənin qələbəsi, xalq hakimiyyəti və s. məsələlərə də önəm verir. Yusif Sərrac obrazını da əsərə bu məqsədlə daxil edir. Yusif Sərrac xalq içərisindən çıxmış demokratik ruhlu bir insandır. Şah Abbasın yerinə taxta çıxan Yusif Sərrac hakimiyyətin ilk günlərində xalqın iradəsinə uyğun siyasət yürüdür. Şah Abbasın vəzirlərini hakimiyyətdən uzaqlaşdırır. Bir qismini saraydan qovdurur, digər qismini isə zindanlara atdırır. Bundan sonra xalqla yaxşı rəftar olunur. İnsanlara nahaqdan can cəzası verilmir. Əhli-Qəzvin qala qapısında bir daha asılmış insan bədənləri görmür. Yusif Sərrac bütün bunlara siyasi islahatlar sayəsində nail olur. M.F.Axundzadə "Aldanmış-Kəvakib" əsərində şah mütləqiyyətinin xalq hakimiyyəti ilə əvəzlənməsi ideyası ilə çıxış edir.

1865-ci ildə yazılmış "Kəmalüddövlə məktubları" fəlsəfi və ictimai-siyasi görüşlərin ifadəsi baxımdan M.F.Axundzadə yaradıcılığının möhtəşəm zirvəsidir. Müəllif İran şahzadəsi Cəlalüddövlə ilə Hindistan şahzadəsi Kəmallüddövlənin məktublaşmaları əsasında zülmün, işğalçılığın, zorakılığın, dini fanatizmin dövlət və cəmiyyətə vurduğu zərbəni, günahsız insanların əzab-əziyyətlərini tənqid hədəfinə çevirir.

M.F.Axundzadə 1866-cı ildə "Kəmalüddövlə məktubları"nı dostu Mirzə Yusif xanla fars dilinə tərcümə etmişdir. 1874-cü ildə isə Adolf Berjenin köməyi ilə bu əsər rus dilinə tərcümə edilir. Əsərin müəyyən qismi ilk dəfə 1924-cü ildə Bakıda dərc olunmuşdur.

Bədii-fəlsəfi traktat olan "Kəmalüddövlə məktubları"nın yazılma səbəbi haqqında M.F.Axundzadə belə yazır: "... Asiya xalqlarını qəflət və nadanlıq yuxusundan oyandırmaq, İslamda protestanizmin lüzumunu sübut etmək məqsədi ilə "Kəmalüddövlə məktubları"nı yazdım".

XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi M.F.Axundzadənin ədəbi və fəlsəfi irsi təkcə milli-bədii-estetik düşüncəmizin deyil, həm də milli məfkurəmizin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

KAYNAKLAR

1. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011
2. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2014

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ QRAMMATİK BACARIQLARIN FORMALAŞDIRILMASI METODİKASI

Könül Nəcəfova

Bakı, ADPU

ORCID ID: 0000-0002-8833-4034

Qloballaşma şəraitində xarici dillərin öyrənilməsi və tədrisi təhsil sisteminin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Xarici dil bilikləri təkcə kommunikativ məqsədlər üçün deyil, həm də mədəniyyətlərarası ünsiyyətin, peşəkar fəaliyyətin və elmi araşdırmaların vacib şərtidir.

Xarici dilin effektiv mənimsənilməsi bir neçə əsas bacarığın — dinləmə, danışma, oxuma, yazma və qrammatik bacarıqların formalaşdırılmasına əsaslanır. Bu bacarıqlardan qrammatika dilin “onurğa sütunu” hesab olunur. Çünki qrammatik qaydaların düzgün mənimsənilməsi olmadan səlis və məntiqli nitq qurmaq, fikri aydın ifadə etmək mümkün deyil.

Qrammatik bacarıqların formalaşdırılması uzunmüddətli, planlı və sistemli bir prosesdir. Bu məqalənin məqsədi xarici dillərin tədrisində qrammatik bacarıqların formalaşdırılması yollarını, metodlarını və müasir yanaşmaları elmi-metodik baxımdan təhlil etməkdir.

1. *Qrammatik bacarığın mahiyyəti.* Qrammatik bacarıq — öyrənənin dilin struktur qaydalarını mənimsəyərək onları praktik nitq fəaliyyətində tətbiq etmək qabiliyyətidir. Bu bacarıq həm nəzəri biliyin, həm də praktik vərdişin və avtomatlaşdırılmış nitq davranışının birləşməsidir.

Qrammatikanın öyrədilməsində əsas məqsəd qaydaları əzbərlətmək deyil, öyrənənə onları kommunikativ şəraitdə düzgün istifadə etməyi öyrətməkdir. Buna görə də müasir metodikada “qrammatika üçün qrammatika” prinsipi deyil, “qrammatika üçün ünsiyyət” prinsipi əsas götürülür.

2. *Qrammatik bacarıqların formalaşdırılmasının mərhələləri.* Qrammatik bacarıqların formalaşması adətən üç əsas mərhələdə həyata keçirilir:

1. Təqdim etmə mərhələsi (Presentation): Yeni qrammatik material müəllim tərəfindən nümunələr əsasında təqdim olunur. Bu mərhələdə vizual və audio vasitələrdən istifadə, kontekstə əsaslanma və situativ təqdimat vacibdir.

2. Məşq etmə mərhələsi (Practice): Öyrənənlər qaydanı tətbiq etməyi müxtəlif tapşırıqlarla məşq edirlər. Bu mərhələdə transformasiya, əvəzləmə, cütləşdirmə və tamamlamalar kimi məşqlərdən istifadə olunur.

3. Tətbiqetmə mərhələsi (Production): Qrammatik struktur artıq şüurlu şəkildə deyil, avtomatik şəkildə ünsiyyət zamanı istifadə olunur. Burada məqsəd — qrammatikanın real nitqdə aktiv istifadəsini təmin etməkdir.

3. *Qrammatikanın tədrisində istifadə olunan əsas metodlar.* Qrammatik bacarıqların formalaşdırılmasında müxtəlif metodlar tətbiq olunur. Ən geniş yayılmış metodlara aşağıdakılar daxildir:

- **Kommunikativ metod:** Qrammatik qaydalar real ünsiyyət situasiyalarında öyrədilir. Dialoglar, oyunlar və rollu fəaliyyətlər vasitəsilə qaydalar təbii şəkildə mənimsənilir.

- **İmplicit (dolay) öyrənmə:** Qayda birbaşa izah edilmir, öyrənənlər onu kontekstdən çıxarır. Bu üsul daha təbii qavrama yaradır.

- **EksPLICIT (aydın) öyrənmə:** Müəllim qaydanı izah edir, nümunələr verir və sonra praktiki tətbiq etdirir. Bu üsul əsasən başlanğıc mərhələdə daha effektivdir.

- **Audio-linqvistik metod:** Qrammatika təkrar, dinləmə və drill məşqləri vasitəsilə avtomatlaşdırılır.

- **Konstruktivist yanaşma:** Öyrənənlər özləri qaydanı kəşf edir, nəticəni müstəqil şəkildə formalaşdırırlar.

4. *Müasir texnologiyaların rolu.* Rəqəmsal təhsil resursları qrammatik bacarıqların öyrədilməsində mühüm rol oynayır. Müasir dövrdə interaktiv platformalar (Duolingo, Quizlet, Kahoot), dil laboratoriyaları və süni intellekt əsaslı proqramlar tədris prosesini daha maraqlı və effektiv edir.

Eyni zamanda, multimedia materialları — video dərslər, audio nümunələr və qrafik izahlar — öyrənənlərin qrammatik strukturları daha tez mənimsəməsinə kömək edir.

5. *Qrammatik bacarıqların qiymətləndirilməsi.* Qrammatik bilik və bacarıqların qiymətləndirilməsi yalnız testlərlə deyil, kommunikativ fəaliyyət zamanı aparılmalıdır. Müəllim öyrənənin cümlə quruluşu, zamanların istifadəsi, söz sırası və kontekstə uyğun ifadə bacarığını müşahidə etməlidir.

Formativ qiymətləndirmə (mütəmadi izləmə) summativ qiymətləndirmədən (yekun test) daha effektiv nəticə verir, çünki öyrənən proses boyu səhvlərini aradan qaldıra bilir.

Xarici dillərin tədrisində qrammatik bacarıqların formalaşdırılması kompleks və çoxsəviyyəli bir prosesdir. Qrammatikanın tədrisində əsas məqsəd qaydanı öyrətmək deyil, onu ünsiyyət vasitəsinə çevirməkdir. Müasir metodikada bu, kommunikativ yanaşma, texnologiyaların tətbiqi və fərdiləşdirilmiş tədris üsulları ilə həyata keçirilir.

Qrammatik bacarıqlar öyrənənin dil potensialının əsas göstəricisidir və onların düzgün formalaşması xarici dilin dərin və şüurlu mənimsənilməsinə şərait yaradır.

Ədəbiyyat

1. Harmer, J. The Practice of English Language Teaching. Pearson Education, 2015.
2. Larsen-Freeman, D. Techniques and Principles in Language Teaching. Oxford University Press, 2017.
3. Scrivener, J. Learning Teaching. Macmillan, 2011.
4. Brown, H. D. Principles of Language Learning and Teaching. Pearson, 2014.

5. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi. Xarici dilin tədris standartları. Bakı, 2020.

Xülasə

Məqalədə xarici dillərin tədrisində qrammatik bacarıqların formalaşdırılmasının nəzəri və praktik əsasları təhlil edilir. Qrammatika dilin struktur sistemini təşkil etdiyindən, onun tədrisində kommunikativ, texnoloji və psixoloji yanaşmaların birgə tətbiqi zəruridir. Məqalədə mərhələlər, metodlar və qiymətləndirmə meyarları geniş şəkildə izah olunur. Nəticə etibarilə, qrammatik bacarıqların düzgün formalaşdırılması xarici dilin effektiv mənimsənilməsi üçün əsas şərt hesab olunur.

Açar sözlər: qrammatika, metodika, xarici dil, kommunikativ yanaşma, tədris, bacarıq

Summary

Methodology for developing grammatical skills in foreign language teaching

This article analyzes the theoretical and practical foundations of developing grammatical skills in foreign language instruction. As grammar constitutes the structural system of a language, its teaching requires an integrated application of communicative, technological, and psychological approaches. The article provides a detailed explanation of the stages, methods, and assessment criteria involved. Ultimately, the proper development of grammatical skills is regarded as a fundamental prerequisite for the effective acquisition of a foreign language.

Keywords: grammar, methodology, foreign language, communicative approach, instruction, skill

Резюме

Методика формирования грамматических навыков в преподавании иностранных языков

В статье рассматриваются основные подходы и методы формирования грамматических навыков при обучении иностранным языкам. Грамматика является фундаментом языковой системы, и её усвоение необходимо для эффективного общения. Автор анализирует этапы обучения, современные методики (коммуникативный, аудиолингвистический, конструктивистский подходы) и роль цифровых технологий. Отмечается, что грамматика должна рассматриваться как средство коммуникации, а не как цель обучения.

Ключевые слова: грамматика, методика, иностранный язык, обучение, коммуникация, технология

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ FEİLİ TƏRKİBLƏRİN MÜQAYİSƏSİ

Könül Nəcəfova

Bakı, ADPU

ORCID ID: 0000-0002-8833-4034

Dil insanların ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, eyni zamanda onların düşüncə tərzini, mədəniyyətini və dünyagörüşünü də əks etdirən mürəkkəb bir sistemdir. Hər bir dil özünəməxsus qrammatik quruluşa malikdir və bu quruluşun əsas elementlərindən biri də feili tərkiblərdir. Feili tərkiblər — yəni bir neçə komponentdən ibarət olan feillər və ya feillə əlaqəli söz birləşmələri — həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində geniş şəkildə istifadə olunur və müxtəlif qrammatik, semantik və funksional xüsusiyyətlərə malikdir.

1. Sadə və mürəkkəb feili tərkiblər

- Sadə feili tərkiblər: Tək fel və onun şəxs, zaman, növ xüsusiyyətlərini əks etdirən formalar. Məsələn: gəlirəm, oxuyurdum.

- Mürəkkəb feili tərkiblər: Feili sözün köməkçi sözlərlə birlikdə işlənməsi. Məsələn: oxumağa başlayır, getmək istəyir.

2. Feili tərkiblərin funksiyaları

- Hərəkəti və ya vəziyyəti bildirmək: “O gələcəkdir.”
- Niyyət və planı ifadə etmək: “Mən ev tapşırığını edəcəyəm.”
- Əlaqəli halları göstərmək: “Kitabı oxumağa başladım.”

3. Feili tərkiblərin xüsusiyyətləri

- Zaman və şəxsə görə dəyişir.
- İzahlı və mənalı bir bütün təşkil edir.
- Söz sırası və köməkçi fellərin mövqeyi mənanı dəyişə bilər.

İngilis Dilində Feili Tərkiblər

1. Verb Phrases: Definition

In English, a verb phrase consists of a main verb along with its auxiliaries, modifiers, or complements. Verb phrases indicate tense, mood, aspect, and voice.

2. Types of Verb Phrases

- Simple verb phrases: Only the main verb.

Example: She runs.

- Complex (compound) verb phrases: Include auxiliary verbs or modal verbs.

Example: She is running, He has finished.

3. Functions of Verb Phrases

- Express action or state: “He is studying.”
- Indicate time and aspect: “They have been working.”
- Show modality or possibility: “She can swim.”

4. Characteristics

- Change according to tense and subject.
- Include auxiliary verbs for perfect, continuous, or passive forms.
- Can be modified by adverbs for precision or emphasis.

Feli tərkiblər həm Azərbaycan, həm də İngilis dillərində cümlənin əsas elementi kimi çıxış edir. Onlar hər iki dildə eyni funksiyaları yerinə yetirərlər də, quruluş və istifadədə fərqliliklər var. Bu tərkibləri öyrənmək, dili düzgün və ifadəli istifadə etməyə imkan verir.

Xülasə

Feli tərkiblər dili ifadəli və mənalı edən əsas komponentlərdən biridir. Azərbaycan və İngilis dillərində bu tərkiblər hərəkəti, vəziyyəti, niyyəti və zaman aspektini göstərir. Hər iki dildə sadə və mürəkkəb formaları vardır, lakin quruluş və istifadəsi fərqlidir.

Açar sözlər: feili tərkiblər, müqayisəli qrammatika, Azərbaycan dili, İngilis dili, qrammatik struktur, verb konstruksiyaları

Summary

Verbal Constructions in the Azerbaijani Language

Verb phrases are key elements that make language expressive and meaningful. In both Azerbaijani and English, they indicate action, state, intention, and time. Both languages have simple and complex forms, but their structure and usage differ.

Keywords: verbal constructions, comparative grammar, Azerbaijani language, English language, grammatical structure, verb phrases

Резюме

Глагольные конструкции в азербайджанском языке

Глагольные конструкции являются основными элементами языка, делающими речь выразительной и содержательной. В азербайджанском и английском языках они выражают действие, состояние, намерение и время. В обоих языках существуют простые и сложные формы, но их структура и употребление различаются.

Ключевые слова: глагольные конструкции, сравнительная грамматика, азербайджанский язык, английский язык, грамматическая структура, глагольные сочетания

CHILDREN'S LITERATURE IN THE WORKS OF M. A. SABİR

ü.f.d. Ülkər Elman qızı Baxşıyeva

*ADPU-nun Filologiyafakültəsinin Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının
baş müəllimi.*

ABSTRACT

The founder of Azerbaijani revolutionary-satirical poetry, distinguished poet and pedagogue Mirza Alakbar Sabir occupies a unique place in the history of Azerbaijani literature due to the thematic and generic diversity of his works. From an early age, Sabir distinguished himself from his peers with his sharp intellect and deep reasoning, attracting the attention of his teacher Seyid Azim Shirvani. At the age of eight, Sabir wrote a short poem in which he criticized the outdated methods of religious education practiced in *mollakhanas* (traditional schools), thereby laying the foundation for the remarkable literary success he would later achieve. During his youth, Sabir traveled extensively across Iran, Central Asia, and Iraq, and these journeys—together with the socio-political atmosphere of his time—profoundly influenced his worldview and poetic creativity. The late 19th and early 20th centuries were a period when education and enlightenment lagged behind in Azerbaijan, and ignorance continued to prevail. In this historical context, M. A. Sabir, along with other progressive intellectuals of his era, emerged as the *seeing eyes* and *beating heart* of his people, dedicating his life and art to awakening national consciousness and promoting enlightenment through poetry.

Key words: M.Sabir, child, poet, national, science

Introduction

By employing the satirical style of poetry, Mirza Alakbar Sabir criticized ignorance, superstition, illiteracy, and social backwardness. As the range of subjects targeted by his satire expanded, the influence and demand for his works grew accordingly. Sabir published his poems in newspapers and journals such as *Molla Nasreddin*, *Sada*, *Haqiqət*, *Zənbur*, and *Günəş*. After his death, through the dedicated efforts of his close friend A. Səhhət and his teacher Mahmudbey Mahmudbeyov, Sabir's works were compiled and published at the end of 1912 under the title *Hophopnamə*. Within *Hophopnamə*, the section entitled "Gift for Children" contains works that focus on the education and moral upbringing of the younger generation.

These works include poems such as *Məktəb Şərqisi* (School Song), *Məktəbə Tərgib* (Invitation to School), *Elmə Tərgib* (Encouragement to Knowledge), *Uşaq və Buz* (The Child and the Ice), *Yaz Günləri* (Spring Days), *Cütcü* (The Pair Seller), *Məktəb Uşaqlarına Təfhə* (Gift for Schoolchildren), *Məktəb Şagirdlərinə Təfhə* (Gift for Students), as well as narrative poems and fables like *Örümçək və İpək Qurdu* (The Spider and the Silkworm), *Qarğa və Tülkü* (The Crow and the Fox), *Ağacların Bəhsi* (Debate of the Trees), *Təbib və Xəstə* (The Doctor and the Patient), *Qoca Bağban* (The Old Gardener), and others.

Sabir's children's works play a significant role in the moral and intellectual education of young readers. Poems such as *Məktəb Şərqisi*, *Məktəbə Tərgib*, *Elmə Tərgib*, *Uşaq və Buz*, *Yaz*

Günləri, Cütcü, Məktəb Uşaqlarına Töfhə, and *Məktəb Şagirdlərinə Töfhə* emphasize the value of knowledge and education, the importance of labor, love for nature, respect for parents and elders, and other moral lessons. Sabir wrote during a period when ignorance and illiteracy prevailed in Azerbaijan, and his poems promoting love for learning and school were part of the broader enlightenment ideology.

It is also worth noting that Azerbaijan has a long tradition of educational methods. In the 12th century, the poems of Nizami Ganjavi already reflected various forms of instruction. For instance, some of Nizami's literary heroes (such as Khosrow and Bahram) received private education, while in *Leyli and Majnun* and *Iskandarnaməh*, the structured school system is depicted. In *Iskandarnaməh*, it is described how Aristotle established a house for teaching and instructed one hundred students. Similarly, in *Leyli and Majnun*, when Qays attends school, he studies alongside a group of children:

“His father saw and rejoiced,
Sent his son to school at once.
He sought guidance from a learned scholar,
Who devoted day and night to teaching.
He had companions, a group of children,
Witness the happiness among them...”

These works highlight progressive pedagogical ideas, including coeducation of boys and girls, and the equal right of everyone to education regardless of religion, ethnicity, or gender.

Following Nizami's educational traditions, M.Ə. Sabir in poems like *Məktəbə Tərgib* and *Məktəb Şərqisi* describes the school as a radiant and magnificent building, likening it to paradise and expressing delight at the operation of modern schools. He also supports innovations in teaching methods, emphasizing the transformative power of education:

“School, school, how delightful you are,
Paradise, paradise, if I say, it is no exaggeration.
I am joyful at your brilliance,
Indeed, indeed, you are a beautiful building!”

M.Ə. Sabir's poem *Elmə Tərgib* (Encouragement to Knowledge) was first published in the newspaper *Təzə Həyat* on August 31, 1907 (No. 109). In this poem, Sabir emphasizes that the only way for a nation to progress and compete with other peoples is through knowledge. As an enlightened intellectual of his time, Sabir was deeply concerned about the backwardness of his people in terms of scientific and cultural development.

Despite Azerbaijan producing geniuses like Nizami Ganjavi and Fuzuli, who had the potential to impress the world with their intellect, creativity, and literary talent, the Azerbaijani people fell behind in education in the early 19th century due to colonial policies. Intellectuals and artists of that era consistently reflected on the causes of backwardness and ignorance in their works and sought to propose solutions. In this context, *Elmə Tərgib* occupies a unique place in Sabir's literary legacy:

“Unless we excel in knowledge,
Unless we are literate,
Can we take pride in ourselves?
Can we be equal with others?
Every tribe, in unity,
Attains honor together,
While we fall into disgrace through division,

We must open schools with enthusiasm.
Study, dear children, for learning is the era!
Learning is the true mark of humanity!”

In *Məktəb Şagirdlərinə Təfə* (Gift to Schoolchildren), Sabir directly addresses children as the foundation and builders of a successful society. His emotional appeal and heartfelt concern for their moral upbringing resonate strongly throughout the poem. He refers to children as the hope and salvation of the nation, urging them to embrace labor, seek knowledge, and avoid laziness, noting that indolence condemns a person to a life of misery:

“Whoever loves laziness,
Indulges in constant amusement,
Wastes time in ignorance,
And spends life in hardship.”

Poems such as *Uşaq və Buz* (The Child and Ice) and *Yaz Günləri* (Spring Days) are written in a simple, accessible language suitable for young children, enriched with vivid depictions of nature.

Sabir’s works for children frequently address ethics and moral education, labor ethics, and personal development. In the narrative poem *Yalançı Çoban* (The Lying Shepherd), a shepherd repeatedly deceives villagers by claiming wolves are attacking his flock. Eventually, when a real wolf attack occurs, the villagers no longer believe him, and his flock is destroyed. The work criticizes dishonesty and highlights the consequences of lying.

In *Uşaq və Pul* (The Child and Money), Sabir emphasizes the value of earnings obtained through honest labor, contrasting them with illicit gains. The poem highlights the role of parental guidance in instilling moral values; for instance, a mother explains to her child why money found on the street is not permissible, emphasizing honesty, conscience, and ethical conduct.

In contrast, *Artıq Alıb, Əskik Satan Tacir* (The Merchant Who Cheats in Trade) depicts the negative consequences of improper upbringing. Unlike *Uşaq və Pul*, where honesty and diligence are celebrated, this poem demonstrates how immoral behavior of parents can influence children negatively. Observing his father’s deceitful practices, the son learns dishonesty, illustrating the importance of setting a moral example:

“Upbringing is deserved, child;
Whatever you see from your father, you will imitate.
Be righteous, so your child will be righteous;
Be fortunate, so your child will be fortunate.”

In *Camuşçu və Sel* (The Buffalo Keeper and the Flood), the poem depicts a man who adulterates milk with water to sell, highlighting that misfortune results from one’s own actions rather than fate. Unlike the merchant poem, here the son reminds his father of his dishonest behavior, emphasizing the moral consequences of actions:

“The water you mixed caused a flood,
Your buffalo was carried away,
Don’t blame fate for misfortune,
It is the result of your deeds.”

Sabir also addresses negative human qualities such as pride, envy, and selfishness. In *Örümçək və İpək Qurdu* (The Spider and the Silkworm), the spider symbolizes envious and arrogant

individuals, while in *Ağacların Bəhsi* (The Debate of the Trees), the apple, oak, and pine trees represent pride and self-centeredness.

The theme of labor and the value of hard work is prominent in Sabir's works. In *Qarınca* (The Little Ant), a tiny ant carries a burden far heavier than itself, symbolizing perseverance and dedication. In *Qoca Bağban* (The Old Gardener), a hundred-year-old gardener diligently cultivates an apple tree despite mockery from young people, teaching respect for labor and the wisdom of elders:

“We planted, harvested, and ate,
Offered our blessings to others,
We plant for those who will eat,
For those who wish good for the world.”

Sabir's focus on labor, diligence, and moral education in children's literature aligns with earlier Azerbaijani pedagogical traditions, such as Abbasqulu Ağa Bakıxanov's poem *Xeyirli İşin Faydası* (The Benefit of Good Deeds). Both writers emphasized the importance of industriousness and encouraged youth to avoid laziness, presenting the older generation as role models for ethical behavior.

In conclusion, Sabir's children's works underscore honesty, diligence, and moral upbringing as the core principles of his pedagogy. Reflecting Nizami Ganjavi's long-standing advocacy for virtue, Sabir consistently calls readers toward integrity and righteousness:

“Honesty is good, never ignore it;
Salvation in the world lies only in righteousness.
A righteous ear will find delight,
While many others will suffer harm.”

References

1. Həsənlı, B. *Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı*. Bakı: Mütəllim, 2015.
2. M.Ə. Sabir. *Hophopnamə*. (Vol. I-II) Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
3. N. Gəncəvi. *Leyli və Məcnun*. Bakı: Çarşıoğlu, 2004.
4. Namazov, Q. *Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı*. Bakı: Bakı Universiteti, 2007

DİL QAYDALARININ TƏDRİSİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN MÜASİR TƏLİM METODLARI VƏ DİDAKTİK OYUNLAR

Azərbaycan-Bakı, Könül Məmmədova

Orcid id: 0000-0001-8664-4912

**Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya fakültəsi, Azərbaycan dili və onun
tədrisi texnologiyası kafedrası**

AÇAR SÖZLƏR: dil qaydaları, didaktik oyunların. Müasir metodlar

Dil dərslərində tez-tez tətbiq olunan müasir metodlardan biri də rollu oyunlardır. Rollu oyunlardan istifadə şagirdlərdə yaradıcı təxəyyülün inkişafına səbəb olur, ən passiv şagirdi belə bu oyunda iştirak etməyə həvəsləndirir. Y. Komenski insan həyatını oda bənzədərək deyirdi ki, külək olmadan od yanmadığı kimi, oyun olmadan da uşaq böyüyüb inkişaf edə bilməz. Məhz oyunda uşaq yaradıcılıq qabiliyyətlərini nümayiş etdirə bilər. Oyun çox böyük işıqlı pəncərədir və həmin pəncərədən uşağın mənəvi aləminə ətraf aləm haqqında təsəvvürlərin, anlayışların həyatverici axını daxil olur. Oyunda hər şeylə maraqlanmaq, biliyə, öyrənməyə səy göstərmək odu yandıran qığılcımdır. Oyun uşaqlarda şən əhvali-ruhiyyə, sevinc, fantaziya və xəyal yaradır. İnteraktiv maraqlar sırasına daxil olan rollu oyunlar ilkin formalaşmış metodlardan biri kimi, həmçinin qrupda işləmək bacarığını inkişaf etdirir, müəllim-şagird münasibətlərinin düzgün formalaşmasına şərait yaradır. Lakin hər hansı bir mövzunun tədrisində məqsəddən uzaqlaşb oyunun əyləncəyə çevrilməsinə yol verilməməlidir.

Didaktik oyunların təşkili maraq doğurur. Müəllimin təlifi ilə iki şagird lövhə qabağına çağırılır. Müəllimin lövhədə yazdığı sözlərin qarşılıqlı şəkildə izahını verirlər. Bir şagird sözlərin leksik mənasını izah edir, digər şagird sözlərin qrammatik mənasını açır.

Bu cür didaktik oyun mətnlər üzrə də təşkil edilir. Seçilmiş iki nəfər şagird mətndəki sözlərin qarşılıqlı olaraq leksik mənasını və qrammatik mənasını izah edir. Bəzən nitq inkişafını ana dilinin qayda-qanunlarını düzgün mənimsəmək kimi başa düşürlər ki, burada həqiqət vardır. Nitq inkişafını yalnız ana dilinin qayda-qanunlarını düzgün mənimsəmə ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Belə ki, şagirdlərin dil qaydalarını şüurlu dərk etmələri, onların nitq inkişafı üçün, yeni dil vahidlərini şüurlu mənimsəmələri üçün geniş imkanlar açır. Məhz dil qaydalarının qrammatik-leksik təsnifi nitq inkişafı üçün töhvədir. Nitq inkişafı üzrə iş dil qaydalarının tədrisi prosesində daha səmərəli təşkil olunur.

Ümumiyyətlə, dil qaydalarının tədrisi ilə bağlı aparılan leksik-qrammatik çalışmalar bir tərəfdən sözün leksik mənası ilə qrammatik mənası arasındakı fərqi başa düşməyə imkan verir, digər tərəfdən, şagirdlərin lüğətini zənginləşdirir, nitqini inkişaf etdirir. Dil qaydaları üzrə aparılan işlərin qrammatik-leksik təsnifi və əlaqələndirilməsi son nəticədə lüğətin zənginləşməsinə, rəhbərlik nitqin və şagirdlərin təfəkkürünün inkişafına xidmət edir. Metodik

ədəbiyatda dil qaydaları və nitq inkişafının müxtəlif istiqamətləri ilə bağlı çox dəyərli fikirlər söylənilmişdir, lakin ibtidai siniflərdə dil qaydalarının leksik-qrammatik təsnifi və integrativ tədrisinə dair sanballı metodik vəsait hazırlanmamışdır. Hər bir müəllim bu işi bacardığı səviyyədə aparır, bu isə istənilən nəticəni vermir. Müəllim dil qaydalarının leksik-qrammatik təsnifi və integrativ tədrisinə nail olmaq üçün bütün vasitə və imkanlardan istifadə etməlidir. Bu prosesdə interaktiv/fəal təlim metodlarından istifadə edilməsi(əqli hücum; klaster, BİBÖ, Venn diaqramı, mozaika, morfoloji qutu, müsahibə, müzakirə, diskusiya, ekskursiya, nitq, rəsm, əsərlərinin yazılı təsviri, müşahidə qabiliyyətinin inkişafı; ifadəli oxu; sərbəst iş, yaragıcı iş, 4N1K1H, rollu oyun və simulyasiya, insert, sinkveyn, cümləni tamamla, səhvi düzəlt, 3 əlaqəsiz əşya və s.) təlimin səmərəliliyini artıran faktor kimi çıxış edir.

Azərbaycan dilinin fəal təlimlə tədrisi zamanı qruplarla iş formasından daha çox istifadə olunur. Bu iş forması şagirdlərə problemin birgə həll edilməsini, bir-birinin fikrinə hörmətlə yanaşmağı, müstəqil öyrənməyi, sərbəst fikir söyləməyi öyrədir.

Müəllimlərdə tez-tez belə bir sual yaranır: Sınıf qruplara necə bölmək olar? Qruplara bölünməyi şagirdlərin öz ixtiyarına verdikdə, bu qruplar, adətən, dost və həmkarlardan ibarət olur. Bu da şagirdlərin sinfin digər uşaqları ilə qarşılıqlı fəaliyyət təcrübəsini əldə etmək imkanı vermir. Şagirdləri qruplara bölməyin müxtəlif üsulları vardır. Bu üsullar aşağıdakı kimidir:

1. “Say” üsulu. Bu üsul üzrə bölmədə şagirdlər sıra ilə 1-dən 5-ə qədər sayır və beləliklə, 5 nəfərlik qruplar yaranır.
2. “Ad günlərini sıra ilə say” üsulu. Bu üsul zamanı şagirdlərə təklif olunur ki, onlar yanvar ayından dekabr ayına kimi ad günlərinin xronoloji ardıcılığı üzrə sıraya düzülsünlər. Düzülüşdən sonra şagirdlər yenə sıra ilə 1-dən 5-ə qədər sayır və 5 nəfərlik qruplar yaradırlar.
3. “Ümumi xüsusiyyət” üsulu. Şagirdləri adlarının başladığı ilk hərfə, anadan olduqları ay, bürc və s. görə qruplarda birləşdirmək olar. Lakin bu üsulun müəyyən nöqsanları da var. Ona görə də qrupların təşkilindən əvvəl müəllim şagirdlər haqqında müəyyən məlumat toplamalıdır. Əks halda qrupları eyni sayda təşkil etmək olmaz.
4. “Püşk atma” üsulu. Müəllim şagirdlərin adlarını balaca vərəqlərə yazır, qatlayıb paketə qoyur, qarışdırır və paketdən çıxararaq şagirdlərin sayına görə hər masanın üstünə qoyur. Kağızlar açılır və şagirdlərin adları oxunur. Həmin qayda ilə şagirdlər paketdən müxtəlif rəngli vərəqləri çıxara bilər. Rənglərin sayı və hər rəngdən olan vərəqlərin sayı qrupların sayma və qrup nümayəndələrinin sayına görə planlaşdırılır.
5. “Mozaika” üsulu. Bu üsul zamanı 4 ədəd poçt kartoçkası (ayrı-ayrı şəkillər) bir neçə hissəyə bölünür. Kartoçkaların sayı və hissələr qrupların sayına və qrup nümayəndələrinin sayına görə planlaşdırılır. Bütün hissələr qarışdırılaraq bir qaba qoyulur. Bundan sonra hər şagird kartoçkanın bir hissəsini çıxarır. Bir kartoçkanın hissələrini çıxaran şagirdlər qrupda birləşirlər.
6. “Sosiometrik metod”. Bu üsulda qrupların sayına görə bir neçə (4-5 nəfər) iştirakçı çağırılır. Hər iştirakçı qalan uşaqlardan özünə bir nəfər qrup yoldaşı seçir. Öz növbəsində hər təzə çıxan şagird də öz qrupuna bir nəfər seçir və beləliklə, bərabər sayda iştirakçılardan ibarət qruplar yaranır.
7. “Mahnı axtarışında” üsulu. Şagirdlərə hamıya tanış olan 4-5 mahnının adı yazılmış kiçik vərəqlər (hər vərəqdə 1 mahnı) paylanır. Hər kəs öz mahnısını dodaqlarını açmadan astadan zümzümə edə-edə otaqda gəzişib həmin mahnını oxuyan digərlərini axtarır. Eyni adlı mahnı düşən şagirdlər bir qrupda birləşirlər və mahnıların sayına görə qruplar.

8. “Fərqli konfet” üsulu. Bu üsuldən, əsasən, ibtidai siniflərdə istifadə olunması məsləhətdir. Müəllim şagirdlərə qrupların sayı qədər müxtəlif rəngli (hər rəngdən 4-6 ədəd) konfet paylayır. Eyni rəngli konfeti olan şagirdlər qrupda birləşirlər.

Eyni işi rəngli fiqurlar, müxtəlif formalı həndəsi fiqurlar paylamaqla da yerinə yetirmək olar.

THE IMPACT OF DIGITAL READING ON MODERN LITERACY DEVELOPMENT

Gunel Shefiyeva Elkhan

English language teacher of Foreign Languages Center of ASPU

Orcid id: 0000-0001-5105-2749

Key words: Digital literacy, reading comprehension, e-learning, educational technology.

Reading is one of the most fundamental components of human communication and learning. Traditionally, reading was associated with printed materials such as books, newspapers, and magazines. However, with the emergence of digital technology, reading has increasingly shifted to digital platforms. Today, readers engage with e-books, online articles, academic databases, and interactive applications that offer dynamic and multimodal forms of text.

Digital reading has not only changed how people consume information but also how they process, store, and evaluate it. The digital environment introduces hyperlinks, embedded videos, and interactive glossaries, transforming reading into an active, non-linear process. This change has generated both enthusiasm and concern among educators and researchers regarding its effects on comprehension, critical thinking, and sustained attention.

Digital reading refers to reading text displayed on digital devices such as e-readers, tablets, or computers. It often involves features that go beyond static text—such as hyperlinks, multimedia elements, and adaptive layouts—that can influence the reading experience.

According to recent studies, digital reading can enhance learner autonomy and engagement. For example, online platforms allow instant access to vast libraries of resources and enable readers to annotate, translate, or search for information without leaving the text. However, digital reading also introduces cognitive demands that differ from print reading, such as navigating hyperlinks, managing notifications, and filtering large amounts of information.

Digital reading offers several pedagogical and cognitive benefits:

- **Accessibility and inclusivity:** Digital formats provide flexible options for learners with visual or learning disabilities through adjustable fonts, audio narration, and text-to-speech tools.
- **Motivation and engagement:** Interactive and multimedia-rich texts can motivate reluctant readers and promote a sense of curiosity and exploration.
- **Convenience and sustainability:** Digital reading eliminates the need for physical storage and contributes to environmentally sustainable practices by reducing paper use.
- **Personalized learning:** Digital platforms can track reading progress, recommend content, and adapt to individual learner needs, supporting differentiated instruction.

Moreover, in academic contexts, digital reading encourages critical literacy by exposing students to multiple sources and perspectives. It also supports collaborative learning through online discussion forums and shared annotations.

Despite its advantages, digital reading poses several challenges that educators and researchers continue to investigate:

- **Reduced comprehension:** Some studies indicate that comprehension and long-term retention may be lower when reading digitally, particularly with complex or lengthy texts.
- **Distraction and multitasking:** The presence of hyperlinks, pop-ups, and notifications can lead to fragmented attention, reducing deep reading and reflection.
- **Loss of tactile experience:** Physical cues such as page texture and spatial memory help readers navigate print texts; their absence in digital reading can affect memory and understanding.
- **Digital fatigue:** Extended screen exposure may lead to eye strain and reduced concentration over time.

Educators thus face the challenge of teaching students to manage these distractions and develop focused, purposeful reading strategies.

Integrating digital reading into education requires intentional design and instruction. Teachers should guide learners in developing **digital literacy skills**, such as evaluating online sources, identifying reliable information, and critically analyzing multimodal texts.

Blended learning models that combine print and digital reading can offer the best of both worlds—print for deep comprehension and focus, digital for accessibility and interactivity. Furthermore, digital annotation tools and online discussion boards can enhance comprehension by encouraging students to question, comment, and connect ideas collaboratively.

Digital reading is redefining the literacy landscape of the 21st century. It provides new opportunities for accessibility, engagement, and lifelong learning, while also introducing cognitive and attentional challenges. The effectiveness of digital reading depends largely on how it is used—whether as a passive consumption tool or an interactive, reflective learning medium. To maximize its benefits, educators should cultivate balanced reading practices that integrate both print and digital formats.

**OPPORTUNITIES OF THE NEW EDITION OF THE TEXTBOOK OF THE
AZERBAIJANI LANGUAGE IN THE FORMATION OF ORTHOEPIC AND
ORTHOGRAPHIC SKILLS OF STUDENTS OF THE 3RD GRADE**

**III SİNİF ŞAĞIRDLƏRİNİN ORFOEPİK-ORFOQRAFİK VƏRDİŞLƏRİNİN
FORMALAŞDIRILMASINDA SON NƏŞR AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLİYİNİN
İMKANLARI**

Qasımova Maya Rəhim qızı

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan

<https://orcid.org/0000-0001-9116-4331>

Xülasə. İbtidai siniflərdən başlayaraq, şagirdlərin həm şifahi, həm də yazılı nitqini inkişaf etdirmək; onları ədəbi dilin orfoepik-orfoqrafik normalarına yiyələnməsinə nail olmaq zəruridir. Belə ki, söz və ifadələrin düzgün tələffüzü və yazılışı normal ünsiyyəti təmin edir, fikir anlaşılmazlığının, məna təhriflərinin qarşısını alır.

Məqalədə son nəşr III sinif Azərbaycan dili dərsliyinin şagirdlərin orfoepik və orfoqrafik vərdişlərinin inkişafı baxımından imkanları hərtərəfli araşdırılmışdır. Dərslərdə təqdim olunan materialların fənn üzrə məzmun standartlarını reallaşdırmaq üçün yetərlik səviyyəsi təhlil edilmiş; araşdırılan problem baxımından məzmununa münasibət bildirilmişdir. İbtidai sinif müəllimlərinə kömək məqsədilə konkret təkliflər verilmiş, çalışma nümunələri təqdim edilmişdir.

Açar sözlər: kurikulum, III sinif Azərbaycan dili dərsliyi, orfoepik-orfoqrafik vərdişlər, ibtidai məktəb.

Abstract. Starting from primary classes, it is necessary to develop students' oral and written speech, to achieve mastery of the orthographic and orthographic norms of the literary language. Because the correct pronunciation and writing of words and expressions ensures normal communication, prevents misunderstanding and distortion of meaning.

In the article, the possibilities of the new edition of the 3rd grade Azerbaijani language textbook in the development of students' orthoepic and orthographic skills are comprehensively discussed. The degree of compliance of the material presented in the textbook with the content norms of the subject is analyzed; the relationship to its content is expressed from the point of view of the studied problem. These are concrete proposals and examples of work to help elementary school teachers.

Keywords: curriculum, 3rd grade Azerbaijani language textbook, orthoepic-orthographic habits, elementary school.

İbtidai siniflərdən başlayaraq, şagirdlərin həm şifahi, həm də yazılı nitqini inkişaf etdirmək; onları ədəbi dilin orfoepik-orfoqrafik normalarına yiyələnməsinə nail olmaq zəruridir. Belə ki, söz və ifadələrin düzgün tələffüzü və yazılışı normal ünsiyyəti təmin edir, fikir anlaşılmaqlığının, məna təhriflərinin qarşısını alır.

III sinif üzrə məzmun standartlarının təhlili göstərir ki, artıq bu sinfin sonunda şagirdlərin aşağıdakı bacarıqlara yiyələnməsi tələb olunur:

1.2.3. Danışarkən ədəbi dilin normalarına riayət edir.

4.1.2. Mənimşədiyi orfoqrafiya qaydalarını sözlərin yazılışında tətbiq edir.

- Sözlərdə sait və samitlərin düzgün yazılış qaydalarına əməl edir.
- Mürəkkəb sözləri tərkib hissələri arasındakı məna əlaqəsindən çıxış edərək düzgün yazır.
- Xüsusi isimlərin böyük hərflə yazılış qaydasına əməl edir.
- Sayları söz və rəqəmlə düzgün yazır.

Digər tərəfdən, fənn kurikulumunda III sinfin sonunda şagirdlərin nitqinə dinlədiyi mətnin ideyasını, məzmun, struktur və bədii xüsusiyyətlərini şərh etmək; mətni sürətli, səlis, aydın səslə oxumaq; bədii mətndəki obrazlara, onların davranışına, müəllif mövqeyinə münasibət bildirmək; mətni məzmununa və janrın tələbinə uyğun dəyişdirmək; genişləndirmək və ya tamamlamaq; dialoji mətni səhnələşdirərək improvizələr etməklə bağlı qoyulan tələblər onlarda düzgün orfoepik tələffüzün formalaşdırılmasını zəruri edir (7,s.6-7). Belə ki, fənn kurikulumunda təsbit edilmiş bu bacarıqlar düzgün tələffüz vərdişlərinə yiyələnməni vacib bir həlqə kimi tələb edir. Çünki qeyd olunan nitq fəaliyyətlərinin hər birində düzgün tələffüz normalarına əməl etmək vətəndaşlıq borcu kimi başa düşülməli və buna əməl edilməlidir.

Həmçinin, fənn kurikulumunda III sinfin sonuna şagirdlərdən dinlədiyi, oxuduğu, həyatda gördüyü hadisə və faktlar əsasında mətn yazmaq; tanış olduğu və ya təsəvvür etdiyi məlumatları yazıda əks etdirmək; hər hansı hadisəni ssenari və ya dialoq şəklində yazılı təqdim etmək; öz fikir və duyğularını yazıda əks etdirmək; janrın tələblərini gözləməklə kiçikhəcmli sadə bədii mətn yazmaq; mövzu ilə bağlı fakt və münasibət bildirən fikirləri yazıda əks etdirmək; məqsədə uyğun olaraq sadə pragmatik mətnlər (təlimat, gündəlik, açıqca, şüar, xülasə, izahat) yazmaq; mövzu ilə bağlı yazılı təqdimat hazırlamaq; qrafik informasiyanı yazıda rəhbərli cümlələr şəklində təqdim etmək tələb olunur ki, bu da onlarda yazıya verilən başlıca tələblərdən birinin – orfoqrafik savadlılığın tərbiyə olunmasını zəruri edir.

Dərslikdə sözlərin fərqli tələffüzü və düzgün yazılışı ilə bağlı rubrika materiallarının şagird kitabının 1-ci və 2-ci hissələrində necə paylandığını araşdırmağa çalışdıq. Tədqiq etdiyimiz problemlə bağlı III sinif dərslisinin təhlili zamanı dərslinin 1-ci hissəsinin 11-ci səhifəsində “Bunları bilməliyik” rubrikasında “Sözlərdə saitlərin yazılışı”, 17-ci səhifəsində “Sözlərdə samitlərin yazılışı”, 45-ci səhifəsində “Ümumi və xüsusi isimlər”, 61-ci səhifəsində “Söz ortasında *k,t,p,q* samitlərinin yazılışı”, 91-ci səhifəsində “Mürəkkəb sözlərin yazılışı”; 2-ci hissəsinin 13-cü səhifəsində “Söz sonunda *k* samitinin yazılışı”, 17-ci səhifəsində “Söz sonunda *q* samitinin yazılışı”, 21-ci səhifəsində “*L* samiti ilə başlayan şəkilçilər”, 30-cu səhifəsində “Sayın yazılış formaları” başlığı altında məlumat təqdim edildiyini gördük.

Dərslikdə “Sözlərdə saitlərin yazılışı” (5,s.11) başlığı altında şagirdlərin diqqətinə aşağıdakı məlumat çatdırılır: “Bəzi sözlərdə saitlərin deyilişi və yazılışı fərqlənir. Bu cür sözlərin yazılışında bəzən səhvə yol verilir. Məsələn, *ailə* əvəzinə səhvən *ayılə* yazırıq”. Düşünürük ki, verilən bu məlumatda müəyyən korrektələri edilməsinə ehtiyac var. Belə ki, *ailə* sözündə *a* və *i* saitləri fərqli tələffüz olunmur, elə [*a*] və [*i*] kimi tələffüz olunur, fərqli olan həmin saitlərin

başqa cür tələffüz edilməsi yox, arasına *y* samitinin girməsidir. Deməli, yaxşı olar ki, verilən nəzəri məlumatda: “*Bəzi sözlərdə saitlərin deyilişi və yazılışı fərqlənir*” ifadəsi “*Bəzi qoşasaitli sözlərin deyilişi və yazılışı fərqlənir. Tələffüz zamanı həmin saitlərin arasına y samiti əlavə olunur*” ifadəsi ilə əvəz olunsun.

Dərslərdə həmin dil qaydası ilə bağlı şagirdlərə “verilmiş sözlərin düzgün yazılışını müəyyən edin” (*təaccüb, yoxsa təccüb*); “lüğətdən istifadə etməklə hər sütunda yanlış yazılmış sözü tapın” (*inşat, maaş, təbi*); “cədvəldəki nümunələrə əsasən verilmiş sözlərin düzgün yazılışını müəyyən edin” (məsələn, *konser* sözünə əsasən, *kanfet, kalbasa, kamandır* sözlərinin düzgün yazılışını); “nöqtələrin yerinə uyğun hərfi əlavə edib sözləri köçürün” (*üm...d(ü,i)*); “səhv yazılmış sözləri düzəldərək cümlələri köçürün” (*Avtamabil sürətlə hərəkət edirdi*) şərtlə çalışmalar təqdim olunmuşdur. Diqqətimizi çəkən məqam o oldu ki, C çalışmasında sözlər iki sütunda – “Yanlış” və “Doğru” başlıqları altında (yəni bir sütunda düzgün, digər sütunda yanlış yazılmış şəkildə) verilmişdir. Düşünürük ki, həmin sözləri “Doğru” və “Yanlış” başlıqları altında deyil, “Yazılışı” və “Tələffüzü” başlıqları altında təqdim etmək daha düzgün olardı. Bu, təlimi “orfoqrafiyanın orfoepiya ilə əlaqəli tədrisi” prinsipinə uyğun qurmaq baxımından da daha məntiqlidir. Eyni hal “Sözlərdə samitlərin yazılışı” (5, s.17,61), “Söz sonunda *k, q* samitinin yazılışı” (6,s.13,17), “*L* samiti ilə başlanan şəkilçilər” (6,s.21) ilə bağlı verilmiş çalışmalarda da təkrarlanır. Düşünürük ki, dərslər müəllifləri bütün diqqəti sözlərin yazılışının öyrədilməsinə yönəltilmişlər, sözlərin düzgün tələffüzünün öyrədilməsi ilə bağlı məsələlər isə bir qədər diqqətdən kənarda qalmışdır.

Sözlərdə samitlərin yazılışının öyrədilməsi məqsədilə verilmiş Ç çalışmasının şərtində müəyyən korrektlərin edilməsinə ehtiyac olduğunu düşünürük. Belə ki, çalışmada sonu *t* ilə tələffüz olunub *t* ilə yazılan *Ədalət, planet, raket, manat, konfet, kainat* sözləri və *t* kimi tələffüz olunub *d* ilə yazılan sözlər qarışıq şəkildə (hamısı *t* samiti ilə yazılmış şəkildə: *palıt, Azat, qanat, Murat*) verilmişdir. Və çalışmanın şərti aşağıdakı kimi qeyd olunmuşdur: “*Aşağıdakı sözlərin bəsisinin sonu “d” ilə bitir. Saitlə başlanan hissəcik artırmaqla həmin sözləri tapıb köçürün*”. Düşünürük ki, həmin çalışmanın şərtində aşağıdakı şəkildə müəyyən dəqiqləşmələr aparılmalıdır: “*Aşağıdakı sözlərin bəzisi t səsi ilə tələffüz olunsun da, d hərfi ilə yazılır. Sözlərin hər birinə saitlə başlanan şəkilçi artıraraq tələffüzünə diqqət edin və d samiti ilə yazılan sözləri tapın*”. Bu yolla uşaqlara həmin sözlərin həm düzgün tələffüzü ilə bağlı məlumat vermək, həm də onların düzgün yazılışını müəyyənləşdirmək üçün saitlə başlayan şəkilçi artırmağın lazım olduğunu başa salmaq olar.

Dərslərin 1-ci hissəsinin 45-ci səhifəsində şagirdlərə “Ümumi və xüsusi” isimlərlə bağlı məlumat verilir və şagirdlərdə cümlə daxilində bəzi sözlərin böyük hərflə yazılması ilə bağlı orfoqrafik bacarıqların formalaşdırılması üçün məqam yaranır. Lakin qeyd etməliyik ki, dərslərdə bununla bağlı çalışmalar “Aşağıdakı ümumi isimlərə aid xüsusi isimlər deyin”; “Hansı cümlədə *aslan* sözü böyük hərflə yazılmalıdır”; “Hansı sözlər yerindən asılı olaraq həm böyük, həm də kiçik hərflə yazılır” şərtləri altında olan üç tapşırıqla məhdudlaşır. İbtidai sinif müəllimi fərqli iş növləri təklif etməklə müvafiq bacarığın formalaşdırılmasına nail ola bilər. Məsələn:

Çalışma. Mötərizədən lazımi hərfi seç və cümlələri dəftərinə köçür.

1. *Balaca arzu (A,a) anasına arzularından (A,a) danışdı.*
2. *Qoçaq azad (A,a) quşları qəfəsdən azad (A,a) etdi.*
3. *Balaca etibar (E,e) sevimli pişiyini heç kimə etibar (E,e) etmədi.*
4. *Baş leytenant zəfər (Z,z) əsgərlərimizin zəfər (Z,z) çaldığını biləndə göz yaşlarını tuta bilmədi.*

Çalışma. Uyğunluğu müəyyən edin.

1-ölkə 2-çay 3-dağ 4-şair

a - Kür, Araz, Samur

b - Qafqaz, Kəpəz, Himalay

c - Rusiya, İran, Türkiyə

d - Zəhid Xəlil, Mirvari Dilbazi

A)1-b, 2-a, 3-c, 4-d B) 1-c, 2-a, 3-b, 4-d C) 1-a, 2-b, 3-c, 4-d

Çalışma. Verilmiş isimləri cədvəlin uyğun sütununa yaz.

(K,k)üçə, (A,a)nkara, (G,g)ül, (A,a)ğac, (S,s)ənubər, (T,t)əmsil, (M,m)ars, (Ş,ş)əhər, (A,a)zərbaycanlı, (T,t)oplan, (X,x)əzər, (H,h)eyvan, (P,p)lanet

Xüsusi isimlər	Ümumi isimlər

Qrup işi. Şagirdləri 5-6 nəfərlik qruplara bölürük. Hər qrupa bir adın mənasını araşdırmaq tapşırılır. Məsələn, *İlqar, Vəfa, Rəhim, Jalə, Nigar* və s.

Çalışma. Aşağıdakı məlumat vərəqini doldurun.

Yaşadığımız planet _____
Yaşadığım ölkə _____
Yaşadığım şəhər _____
Yaşadığım qəsəbə _____
Yaşadığım küçə _____

Dərsləyin 1-ci hissəsinin 61-ci səhifəsində “Söz ortasında *k,t,p,q* samitlərinin yazılışı” ilə bağlı məlumat yer alır. Qayda ilə bağlı verilən 4 çalışmadan ikisi səhv yazılmış qoşasamitli sözlərin düzgün yazılışını bərpa etmək, ikisi də nöqtələrin yerinə uyğun hərfi artırmaqla bağlıdır. Düşünürük ki, tapşırıqların sayı az, məzmunu isə eynitiplidir. Məsələn, məlumdur ki, orfoqrafik bacarıqların formalaşdırılması üçün öncə şagirdlərdə orfoqrafik gözüitiliyin inkişaf etdirilməsi vacibdir. Belə ki, şagird sözdə orfoqramı görə bilirsə, onun yerini müəyyənləşdirə bilirsə, o, bir şəkildə həmin sözün düzgün yazılış variantını tapmağa cəhd göstərəcəkdir. Ona görə də sözləri köçürüb “təhlükəli məqamları” (müvafiq orfoqramları) tapıb qırmızı qələmlə fərqləndirmək; oxu mətnindən öyrənilmiş orfoqramla bağlı sözləri seçib yazmaq; müstəqil olaraq nümunələr tapmaq; “Özümü yoxlayıram” imlasının yazılmasını; cütlərlə “Müəllim-şagird” didaktik oyununu təşkil etmək orfoqrafik qaydanın şagirdlər tərəfindən maraqla öyrənilməsinə kömək ola bilər.

Dərsləyin 1-ci hissəsinin 91-ci səhifəsində şagirdlərə “Mürəkkəb sözlərin yazılışı” ilə bağlı məlumat verilir. Mürəkkəb sözlərin yaxınmənalı, əksmənalı və müxtəlifmənalı sözlərin birləşməsindən yarandığı qeyd olunur. Şagirdlərdə eyni sözün təkrarı, bir tərəfi ayrılıqda işləmə

bilməyən sözlərdən (*dəmir-dümmür, kağız-kuğuz* və s.) yaranan mürəkkəb sözlər haqqında anlayış yaradılsa da, həmin sözlərin yazılış qaydası haqqında məlumat verilmir. Mürəkkəb sözlərin yazılışı ilə bağlı bacarıqlar formalaşdırmaq məqsədilə dərslikdə iki çalışma təqdim edilir. Çalışmalardan birində verilmiş sözlərdən mürəkkəb sözlər düzəldib yazmaq tələb olunur. Lakin qeyd etməliyik ki, həmin sözlər şagirdlərə cütlər şəklində və lazımı qrammatik şəkilçi əlavə olunmaqla təqdim olunur (*toz, soran; günə, baxan; kəklik, otu*). Düşünürük ki, sözlər pərakəndə verilsə idi, 3-cü sinif şagirdləri üçün daha düşündürücü olardı. Digər çalışmada isə şagirdlərdən səhv yazılmış mürəkkəb sözləri müəyyən etmək tələb olunur. Bu çalışmada müsbət hal ondan ibarətdir ki, şagirdlər sadəcə mürəkkəb sözlərin yazılışında olan səhvi tapmırlar, cədvəlin ikinci sütununda onun düzgün yazılışını nümayiş etdirir və üçüncü sütunda isə nə üçün belə yazıldığını əsaslandırırlar. Lakin bununla belə, ibtidai sinif müəllimi sözsüz ki, bu tapşırıqlarla kifayətlənməməli, daha maraqlı, cəlbədicə iş növləri düşünməlidir. Məsələn şagirdlərə cavabı mürəkkəb söz olan tapmacalar təqdim etmək olar:

Bir quşum var alaca,

Gedər qonar ağaca,

Ağacda bir ev tikər,

Nə qapı qoyar, nə baca. (Baramaqrdu)

Bir hovuzum var dəmirdən,

Suyu gəlir yüz dəlikdən. (Aşsüzən)

Bu zaman şagird həm tapmacanın cavabını tapmaq üçün düşünür, fəal idrak prosesinə qoşulur, həm əyləncəli formada müxtəlifmənalı sözlərin birləşməsindən yaranan mürəkkəb sözlərin yazılışını öyrənir.

Dərsləyin birinci hissəsinin 97-ci səhifəsində eyni sözün təkrarı ilə *a,ha,ba,bə* hissəcikləri vasitəsilə düzəlib bitişik yazılan mürəkkəb sözlər haqqında məlumat verilir. Qeyd etməliyik ki, qayda ilə bağlı dərsləyin müvafiq səhifəsində verilən Ç tapşırığı maraqlıdır. Tapşırıqda məsdər formasında verilmiş hərəkət bildirən sözlərin təkrarı ilə mürəkkəb feillər yaratmaq və onları cümlədə işlətmək tələb olunur (*gəzmək – gəzə-gəzə*). Lakin yaxşı olardı ki, dərslikdə verilmiş nümunədə yalnız eyni sözün təkrarı ilə düzəlib defislə yazılan variant deyil; *a,ha,ba,bə* hissəcikləri ilə düzəlib bitişik yazılan forması da verilə idi (*gəzhagəz*). Daha sonra şagirdlərdən nə üçün sözlərin bəzisində *-a(-ə)*, bəzisində isə *-ha(-hə)* artırmağın lazım olduğunu soruşmaqla problem-situasiya yaratmaq olardı. Şagirdlərin diqqətini mürəkkəb sözün birinci hissəsindəki feilin son hərfinə yönəltmək və bununla bağlı fikirlərini dinləmək olar. Bu yolla şagirdlər müstəqil fəaliyyətə istiqamətləndirilirlər. Ayrı-ayrı konkret hadisələri müşahidə etməkdən ümumiləşdirməyə, Azərbaycan dilinin yazı qaydalarında olan qanunauyğunluqları “kəşf etməyə” yönəldilirlər. Müşahidə sayəsində şagirdlər özləri əqli nəticəyə gəlirlər: mürəkkəb sözdəki ilk feilin kökü kar samitlə bitdikdə, ahəng qanununa müvafiq olaraq ya *-a*, ya *-ə*; cingiltili samit və ya saitle bitdikdə isə *ha* bitişdiricisindən istifadə edilir (*kəsəkəs, vurhavur, yehaye*).

Dərsləyin 2-ci hissəsinin 13-cü səhifəsində “Söz sonunda *k* samitinin yazılışı”, 17-ci səhifəsində “Söz sonunda *q* samitinin yazılışı” başlığı altında məlumat təqdim olunur. Dərslikdə verilən çalışmalar, əsasən sonu *k* və *q* samitləri ilə bitən sözlərə lazımı şəkilçilər artırmaqla *k-y*, *q-ğ* əvəzlənməsinin baş verdiyi və baş vermədiyi hallara diqqət çəkmək məqsədi daşıyır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, həmin sözlərin yalnız düzgün yazılışı diqqət mərkəzində tutulur, düzgün tələffüzü ilə bağlı heç bir məlumat verilmir, müvafiq orfoepik normanın formalaşdırılması qeydinə qalınmır.

Dərsləyin 2-ci hissəsinin 21-ci səhifəsində şagirdlərə “*L* samiti ilə başlayan şəkilçilər” haqqında məlumat verilir və qeyd edilir:

“*Bəzi sözlərdə l samiti ilə başlayan şəkilçilər (-lar², -l⁴, -l^{q4}) fərqli səslənir. Bu cür şəkilçilərin yazılışına xüsusi diqqət etməliyik*”.

Qayda ilə bağlı verilən dörd çalışmanın birində verilmiş isimlərə çoxluq bildirən şəkilçilər artırır yazılışına diqqət etmək; ikisində isə *l* samiti ilə başlayan şəkilçilərin səhv yazıldığı sözləri müəyyənləşdirmək, düzəliş etməklə mətni köçürmək tələbi qoyulur. Yalnız bir çalışmada verilmiş sözlərin hansında *l* samiti ilə başlayan şəkilçilərin deyiliş və yazılışının fərqlənmədiyi soruşulur. Göründüyü kimi, həmin şəkilçilərin tələffüz məsələsinə cüzi toxunuş edilir, yenə də əsas diqqət orfoqrafik bacarıqların formalaşdırılmasına yönəldilir. Hətta mövzuya yönəltmə məqsədilə verilmiş *A* tapşırığında belə, sözləri kök və şəkilçiyə ayırmaq və şəkilçilərin düzgün yazılışını müəyyən etmək tələb olunur. Düşünürük ki, tapşırığın şərti “*Verilmiş sözləri kök və şəkilçiyə ayırın. Şəkilçilərin düzgün tələffüz və yazılışını müəyyən edin (və ya müqayisə edin)*” kimi verilsə idi, daha düzgün olardı.

Dərsləyin 2-ci hissəsinin 30-cu səhifəsində şagirdlərə “Sayın yazılış formaları” başlığı altında məlumat təqdim edilir. Sayın yazılış qaydalarının öyrədilməsi məqsədilə dərsləkdə rəqəmlə verilmiş sayları sözlə ifadə etmək; sözlə verilmiş sayları ərəb rəqəmləri ilə yazmaq; cümlələrdə sözlə yazılmış sıra saylarını Roma rəqəmləri ilə ifadə edib köçürmək; verilmiş sualların cavabını rəqəmlə ifadə edib yazmaq (*Bir dəqiqə neçə saniyədir?*) şərtləri altında tapşırıqlar verilmişdir. Düşünürük ki, sayların tədrisi prosesində şagirdlərin orfoqrafik-orfoepik vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə ibtidai sinif müəllimi yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə bir sıra məqamlara diqqət çəkməlidir. İbtidai sinif müəllimi şagirdlərə öyrətməlidir ki:

a) sadə (bir sözdən ibarət) saylarla (*bir, iki*) yanaşı, onlardan yaranan mürəkkəb saylar (*otuz üç, iyirmi səkkiz*) da vardır ki, həmin saylar (tərkibi müəyyən miqdar sayları) ancaq ayrı yazılır; onların bitişik və ya defislə yazılması orfoqrafik səhvdir;

b) rəqəmlə yazılmış müəyyən miqdar sayları şəkilçi qəbul etdikdə sayla şəkilçi arasına defis (-) işarəsi qoyulur (*10-u, 8-i*) və həmin saylar həm hal, həm də başqa şəkilçi qəbul etdikdə yalnız hal şəkilçisi yazılır (*aprelin 5-də*);

c) sözlə yazılan miqdar saylarından sıra sayları yaratmaq üçün *-inci⁴*, rəqəmlə yazılarkən isə defis və *-cı⁴* şəkilçilərindən istifadə edilir (*1-ci, 9-cu*) və saitlə qurtaran miqdar saylarından (*iki, altı*) sıra sayları düzəldərkən şəkilçidə hərf düşümlü hadisəsi baş verir, şəkilçi *-ncı, -nci* şəklini alır;

ç) saitlə qurtaran saylara saitlə başlayan şəkilçi artırılarkən səs və hərf artımı hadisəsi baş verir və iki sait arasına bitişdirici samit girir (*iki – ikisi, ikiyə, ikini*);

d) dilimizdəki bir çox sayların orfoepiya və orfoqrafıyası arasında fərq var (*doqquz /dokquz/, səkkiz /səkgiz/, on beş /ombeş/, altmış /atmış/, əlli altı /əllaltı/*);

e) miqdar saylarından sonra gələn isimlər cəm şəkilçisi qəbul etmir (*yeddi qələmlər* demək və yazmaq səhvdir);

ə) müəyyən miqdar sayları ilə isimlər arasında numerativ sözləri (*dənə, cüt, ədəd, dəst, nəfər, baş* və s.) yerində işlətmək lazımdır (*üç dənə adam* ifadəsi səhvdir).

Qeyd etdiyimiz məqamlarla bağlı şagirdlərdə möhkəm orfoepik-orfoqrafik bacarıqlar formalaşdırmaq üçün ibtidai sinif müəllimi rəngarəng çalışmalardan testlərdən, didaktik oyunlardan istifadə edə bilər.

Çalışma. Səhv yazılmış sayların altından xətt çəkin, aşağıdan düzgün variantını yazın:

Yeddi, atmış beş, səkkiz, səysən, onbir, yirmi iki, on yedi, doxsanüç, otuz altı, iyirmi dörd.

Çalışma. Hərflərinin sırası qarışdırılmış sayları düzgün şəkildə yazın.

Oxdans, iləl, no çü, drüönücd, yirimi oqduq, rsıfı, şimety, zyü, tuoz talı

Bu cür çalışmalar şagirdlərin orfoqrafik bacarıqlarını möhkəmlətməklə yanaşı, həm də diqqətini, məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirir.

Çalışma. Uyğunluğu tapın.

1. - ct^4 şəkilçisi artırıla bilər.

2. Şəkilçi artırılmır.

3. - $inct^4$ (- $ncit^4$) artırıla bilər.

a) XII

b) yeddi

c) 9

Çalışma. Variantlardan birində sıra sayı düzəltmək üçün - $ncit^4$ şəkilçisi artırılmalıdır.

A) beş

B) iyirmi

C) on

D) bir

E) qırx

Çalışma. Aşağıda verilmiş saylardan biri defislə yazılmalıdır.

A) on iki

B) iyirmi səkkiz

C) bir qədər

D) altmış beşinci

E) otuz qırx

Çalışma. Aşağıda verilmiş cümlələrdə nöqtələrin yerinə lazımı işarə və şəkilçi artıraraq cümlələri tamamlayın.

1. 7.... üstünə bir ədəd artırsaq, neçə edər?

2. Mayın 28.... keçiriləcək tədbirə ciddi hazırlaşmaq lazımdır.

3. Aytən sinif əlaçısıdır və bir..... partada əyləşir.

4. Yanvarın 20.... şəhidlərimizin qəbrini ziyarət etdik.

5. Martin 8..... Beynəlxalq Qadınlar Günüdür.

6. Saat 6.... qədər səni gözləyəcəyəm.

7. Dərslər sentyabrın 15.... başlayır.

Bununla yanaşı, 3-cü sinifdə şagirdlər feilin şəxsə və zamana görə dəyişməsi ilə bağlı biliklər əldə edirlər və bu zaman da orfoepik normalar üzrə işin təşkilinə imkan yaranır. Belə ki, məqamı gəldikcə müəllim şagirdlərə aşağıda qeyd olunanlar haqda sadə şəkildə məlumat verməli və müvafiq ədəbi normalara yiyələnmələri üçün praktik iş aparmalıdır:

a) saitle bitən feillərlə indiki və gələcək zaman şəkilçisi (- it^4) arasına **y** samitinin əlavə olunması (*oxuyur, başlayır; oxuyacaq, başlayacaq*);

b) sonu - la^2 şəkilçisi ilə bitən feillərin indiki və gələcək zamanında sondakı **a, ə** açıq saitlərinin qapalı saite çevrilməsi (*işləyir /işdiyir/, başlayır/başdıyır/; işləyəcək /işdiyəcək/, balayacaq /başdıyacaq/*);

c) indiki və keçmiş zamanda I şəxsin cəm şəkilçisinin (- it^4) yazılış və tələffüzünün fərqliliyi (*yazırıq(x), görürük(x'); yazdıq(x), gördük(x')*);

ç) gələcək zaman şəkilçisinin sonundakı **q,k** samitlərinin **x,y** kimi tələffüz olunması (*qa-çaca(x), biləcə(y)*);

d) indiki zaman III şəxsin cəmində - lar^2 şəkilçisinin əvvəlində olan **l** samitinin təsiri ilə indiki zaman şəkilçisinin sonunda olan **r** samitinin **l** kimi tələffüz olunması (*gəlirlər-gəllər, görürlər-göüllər*);

e) II şəxsin tək və cəmində işlənərkən nəqli keçmiş zaman feillərinin **-miş⁴** şəkilçisinin sonundakı **ş** samitinin düşməsi (*almışsan-almısan, vermişsiniz-vermisiniz-vermisiz*);

ə) I şəxsin tək və cəmində qəti gələcək zamanın **-acaq, -əcək** şəkilçisinin sonundakı **q-** nın **ğ**-ya, **k-**nın **y**-ya keçməsi (*alacağam, alacağın, verəcəyəm, verəcəyik*);

f) I şəxsin təkində işlənərkən qəti gələcək zaman feillərində tələffüz zamanı iki səsin düşməsi (*gələcəyəm-gələcəm, oxuyacağam-oxuyacam*);

g) II və III şəxslərin tək və cəmində, inkarda **-ar,-ər** şəkilçisinin son samiti olan **r** səsinin **z**-ıya çevrilməsi (*mən unutmaram - biz unutmarıq; sən unutmazsan - siz unutmazsınız; o unutmaz - onlar unutmazlar*);

ğ) sonu **t** ilə bitən çoxhecalı feillərə gələcək zaman şəkilçiləri artırıldıqda **t** samitinin **d**-ya keçməsi (*unut-unudacaq, unudar; işlət-işlədəcək, işlədər*) və s.

Problem baxımından 3-cü sinif dərslərinin təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, dərslərdə şagirdlərin orfoqrafik bacarıqlarının formalaşdırılmasına kifayət qədər yer verilmişdir. Lakin şagirdlərin orfoepik vərdişlərinin formalaşdırılması haqqında eyni sözləri söyləmək olmur. Şagirdlərdə ədəbi tələffüz vərdişlərinin formalaşdırılması məsələsi bir qədər diqqətdən kənarda qalmışdır. Orfoqrafik vərdişlərin inkişaf etdirilməsi məqsədilə dərslərdə verilən tapşırıqlar da bir qədər eynitipli olduğu üçün ibtidai sinif müəlliminin daha rəngarəng iş növlərinə müraciət etməsi şagirdlərdə müvafiq kompetensiyaların formalaşdırılmasında səmərəli nəticələr verə bilər.

Bu gün ibtidai siniflərdə aparılan çoxsaylı tədqiqatlar, müşahidələr şagirdlərin orfoepik-orfoqrafik bacarıqlarının inkişaf səviyyəsinin qənaətbəxş olmadığını söyləməyə əsas verir və bu istiqamətdə səmərəli yolların axtarışının hələ də aktual olduğunu sübut edir. Müəllim üçün şagirdlərdə orfoepik-orfoqrafik bacarıqların formalaşdırılması prosesini çətinləşdirən amillərdən biri də bu yolda lazımı, zəruri, effektiv çalışmaları seçmək və onları bir sistemdə birləşdirərək ardıcıl tətbiqini həyata keçirməkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Abdullayev N.Ə. Orfoqrafiya və orfoepiya təlimi məsələləri. Bakı: ADPU mətbəəsi, 2008
2. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün fənn kurikulumları (I-IV siniflər). Bakı: Mütərcim, 2008, 495 s.
3. Cəfərova N., Qasımova M. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı, ADPU, 2023, 528 s.
5. İsmayılov R., Nurullayeva Ü., Zahidova Ş., Bayramova İ., Xanaliyeva A., Cəlilova K. Ümumi təhsil müəssisələrinin 3-cü sinifləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik (1-ci hissə). Bakı: "Radius" MMC, 2022, 103 s.
6. İsmayılov R., Nurullayeva Ü., Zahidova Ş., Bayramova İ., Xanaliyeva A., Cəlilova K. Ümumi təhsil müəssisələrinin 3-cü sinifləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik (2-ci hissə). Bakı: "Radius" MMC, 2022, 103 s.
7. İsmayılov R., Nurullayeva Ü., Zahidova Ş., Bayramova İ., Xanaliyeva A., Cəlilova K. Ümumi təhsil müəssisələrinin 3-cü sinifləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə dərslərin metodik vəsaiti. Bakı: "Tuna" QSC, 2022, 223 s.
8. Kərimov Y.Ş. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: "Səda", 2013
12. Rəhimov A.N. Ana dilinin tədrisi metodikası (ibtidai siniflərdə). Bakı, BQU nəşriyyatı, 2015, 470 s.

THE ROLE OF EDUCATION IN DEVELOPING
STUDENTS' PATRIOTIC SPIRIT
ŞAGIRDLƏRİN VƏTƏNPƏRVƏR RUHDA İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ
TƏRBIYƏNİN ROLU

Günay Etibar qızı Şükürova

E. Şəmiyev adına 149 nömrəli məktəbin müəllimi

Xülasə. Vətən sevgisi və vətənpərvərlik insanın qəlbində formalaşan ən ülvi hisslərdəndir. Bu tərbiyə prosesi ailədən başlayır və məktəbdə sistemli şəkildə irəliləyir. Müəllimlər vətənpərvərlik hisslərinin aşılmasında böyük məsuliyyət daşıyır, şagirdlərə tariximizi, milli dəyərlərimizi və ana dilimizi öyrətməklə onları Vətənə bağlayırlar. Vətənpərvər ruhda böyüyən gənclər ölkənin gələcəyi olurlar.

Açar sözlər: *vətənpərvərlik, tərbiyə, pədaqoji proses, müəllim, ailə*

82

Summary. Love for the homeland and patriotism are among the most sublime feelings formed in the human heart. This upbringing process begins in the family and progresses systematically in school. Teachers bear a great responsibility in instilling patriotic feelings, they connect students to the Motherland by teaching them our history, national values, and native language. Young people who grow up in a patriotic spirit become the future of the country.

Keywords: *patriotism, upbringing, pedagogical process, teacher, family*

GİRİŞ

Şagirdlərdə vətənpərvərlik hissinin formalaşdırılması təkcə təhsil sisteminin deyil, bütün cəmiyyətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Vətənə məhəbbət, milli qürur və dövlətçiliyə hörmət kimi keyfiyyətlərin erkən yaşdan tərbiyə edilməsi, şüurlu və məsuliyyətli vətəndaşlar yetişdirməyin açarıdır. Azərbaycan xalqının tarixi min illərlə ölçülür və bu tarix boyu xalqımız öz dövlətçiliyini, torpağını, milli kimliyini qorumaq üçün saysız-hesabsız müharibələr və döyüşlərdən keçmişdir. Bu mübarizə bizə fədakarlıq, qəhrəmanlıq, Vətənə sevgi və mübarizlik dərsi vermişdir. Babək Xürrəmi hərəkətindən başlayaraq XXI əsrin qəhrəmanı Mübariz İbrahimovun şücaətinə qədər uzanan qəhrəmanlıq yolu xalqımıza azadlıq, vətən sevgisi və milli ruhun sönməzliyini göstərir. Zaman dəyişsə də, xalqımızın qəhrəmanlıq ruhu heç vaxt sönmədi.

Cəmiyyətin inkişafı üçün əsas təməllərdən biri sağlam mənəviyyətə və yüksək vətənpərvərlik hissinə malik gənc nəslin formalaşdırılmasıdır. Hər bir xalqın, dövlətin gələcəyi məhz bu gün məktəblərdə təhsil alan şagirdlərin vətənə münasibəti, milli kimliyini dərk etməsi və dövlətə sədaqəti ilə müəyyən olunur. Şagirdlərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi təkcə ailənin deyil, həm də təhsil müəssisələrinin və bütövlükdə cəmiyyətin qarşısında duran strateji vəzifələrdən biridir.

Şəxsiyyətin hərtərəfli formalaşması prosesində vətənpərvərlik hissinin formalaşdırılması müasir təhsilin fundamental vəzifələrindən biridir. Vətənpərvərliyin inkişafı təkcə rəşional biliklərin ötürülməsindən ibarət deyil, həm də emosional bağlılıq, mənəvi zənginlik və doğma yurda məhəbbət hissinin dərinləşməsini tələb edir. Vətənpərvərlik tərbiyəsi milli dövlətçiliyin təməlidir və bu təməlin ən möhkəm qoyulduğu mərhələ ibtidai təhsildir. Ulu öndər Heydər Əliyevin tövsiyə etdiyi kimi, gənclər məktəblərdə ilk addımlarından vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmalıdırlar.

Təcrübə göstərir ki, Vətən sevgisini sadəcə nəzəri biliklərlə deyil, bilavasitə hiss və emosiyalar vasitəsilə aşılamaq mümkündür. Hər bir şagird bilməlidir ki, Vətəni sevmək təkcə silahla döyüşmək deyil-torpağını, dilini və bayrağını qorumaq da vətənpərvərlikdir. İbtidai sinifdə məktəb uşaqlara vətənpərvərlik hissinin ötürməyə çalışmaqda onların milli dəyərlərə hörmətini formalaşdırır, məsuliyyətli və cəmiyyətə faydalı bir fərd kimi inkişafına fayda verir. Müəllim özü yüksək vətənpərvərlik hisslərinə sahib olmalı, nümunə göstərməli və bu ruhu təlim prosesinin bütün mərhələlərində təbliğ etməlidir. Vətənpərvərlik tərbiyəsi kompleks və sistemli yanaşma tələb edən bir sahədir. Bu istiqamətdə aşağıdakı əsas vasitə və metodlardan istifadə olunur. İbtidai sinif şagirdləri üçün vətənpərvərlik tərbiyəsi mücərrəd və mürəkkəb ideyalardan uzaq olmalıdır. Əksinə, bu tərbiyə konkret, sadə və emosional çalarlı nümunələr üzərində qurulmalıdır. Uşaq Vətəni əvvəlcə öz doğma kəndi, yaşadığı şəhər, evi, ailəsi və məktəbi olaraq tanıyır. Müəllimin vəzifəsi isə bu yaxın mühitdən başlayaraq, tədricən ölkənin dövlət rəmzlərinə, dilinə, qəhrəmanlıq tarixinə və adət-ənənələrinə sevgi hissinin aşılamaqdır. Bu məqsədlə, dərş prosesində, sinifdənkənar tədbirlərdə və ekskursiyalarda milli-mənəvi dəyərlərin təbliği aparıcı rol oynamalıdır.

Şagirdlərdə vətənpərvərlik hisslərinin formalaşdırmasının istiqamətləri

-Vətənə məhəbbət və bağlılıq hisslərinin aşılınması

Tarixi keçmişə hörmət

Dövlət atributlarına ehtiram

-Milli-mənəvi dəyərlərin təbliği

Milli qəhrəmanların tanınması

Layiqli vətəndaş tərbiyəsi

Dəyərlər və mədəniyyət

-Təlim prosesində vətənpərvərlik mövzusunun inteqrasiyası

Məktəbdənkənar tədbirlər

Fənlərarası əlaqə

Xalq pedaqogikası materialları

Vətənpərvərlik ruhunda tərbiyənin nəticələri:

* Şagirdlərdə milli mənsubiyyət hissi formalaşır;

- * Dövlət atributlarına (bayraq,himn,gerb) ehtiram formalaşır;
- * Tarixi şəxsiyyətlərə və qəhrəmanlara sadıqlıq hiss olunur;
- * Vətən üçün məsuliyyət və xidmət duyğusu güclənir;
- *Gələcəkdə vətəndaş cəmiyyətində fəal iştirak edə biləcək gənclər yetişir.

İbtidai sinif şəxsiyyətin təməlinin qoyulduğu, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin ilkin formalaşdığı kritik bir mərhələdir. Bu dövrdə aparılan vətənpərvərlik tərbiyəsi işi gənc nəslin milli şüurunun inkişafında, cəmiyyətin fəal və sədaqətli üzvü kimi yetişdirməsində həlledici əhəmiyyətə malikdir. Məqsəd şagirdlərdə milli-mənəvi dəyərlərə hörmət, tarixi şəxsiyyətlərə ehtiram, xalq işinə sədaqət, doğma torpağa qırılmaz bağlılıq və şəhidlik zirvəsinə ucalan qəhrəmanlara borc hissini formalaşdırmaqdır. Fəaliyyətimin əsas məqsədi məhz bu prinsipi rəhbər tutaraq, gənc nəslə Vətənin tarixini qəlbi ilə duyan və gələcəyinə məsuliyyət daşıyan vətəndaşlar kimi yetişdirmək olmuşdur. Bu prosesdə sinifdən xaric tədbirlər, milli kimliyin formalaşdırılması, Vətən tarixinin canlı dərslərinə çevrilərək həlledici rol oynayır. Milli qürurlu, ləyaqətli və vətənpərvər yetişən hər bir şagird Azərbaycanın etibarlı gələcəyidir.

Gənc nəslin qəlbində Vətən sevgisini bünövrəsini möhkəm qoymaq müəllimin və bütün cəmiyyətin müqəddəs borcudur. İnsan qəlbinin ən böyük nəğməsi Vətən nəğməsidir. Sonsuz əngəlliklərə, doğma torpağa dikilmiş bütün məhəbbətli gözlər, hələ beşikdə çırpınan balacan körpələrimizin ürək qəlbləri ancaq bu nəğməni zümzümə edir. Bu nəğməni hərə bir cür oxuyur. Onu döyüş harayı, Koroğlu nəbəsi, qılınç zərbəsi ilə də oxuyanlar olub. Tərbiyənin əsas məqsədi kamil şəxsiyyət-insan vətəndaş formalaşdırmaq. Vətəndaş tərbiyə etmək mənsub olduğu dövlətin inkişafına çalışan, mənafeyini gözləyən, onun təhlükəsizliyi üçün məsuliyyət daşıyan, ölkənin yüksəlişində iştirak edən insan inkişaf deməkdir. İnsan fərd kimi doğulub, vətəndaş kimi fəaliyyət göstərərək tərbiyə-təhsil və əmək proseslərində vətəndaş hazırlığı keçir. Əsl vətəndaş dedikdə, bilavasitə vətənə, dövlətə gərəkli fəaliyyəti ilə xidmət edən, böyük mənəvi keyfiyyətlərə malik olan insan düşünülür. Vətəndaşlıq tərbiyəsinin mənbəyi ailədir. Əlbəttə, bu və ya digər dərslər, sinifdən xaric tədbir nə qədər səmərəli olsa da, onun şagird şəxsiyyətinə təsiri, tərbiyə işinin həqiqi nəticələrinin üzə çıxması uzun vaxt, müəyyən vaxt lazımdır. Tərbiyə işi uzun müddətli prosesdir. Tərbiyə işinin nəticələrinin üzə çıxması bəzən uzun zaman tələb edir. Gənc nəslin bədii ədəbiyyatla tərbiyəsinə, o cümlədən vətənpərvərlik tərbiyəsinə ara-sıra deyil, sistemli iş aparmaqla reallaşdırmaq mümkündür. Bütün bu prosesdə ibtidai sinif müəllimi əsas fiqurdur. Müəllim özü Vətənə bağlılığı, məsuliyyəti və qüruru ilə şagirdlərə nümunə olmalıdır. Yalnız bilik ötürücüsü deyil, həm də mənəvi dəyərlərin aşılamaçısı kimi çıxış edən müəllim, gələcək nəslin mənəvi dayaqlarını möhkəmləndirir. Bu tərbiyə işi sayəsində yetişən gənc nəsil, öz dövlətinə, milli kimliyinə və tarixinə sahib çıxan, onun inkişafı və müdafiəsi naminə hər an hazır olan bir vətəndaş olacaq.

NƏTİCƏ

Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, şagirdlərdə vətənpərvərlik hissənin formalaşdırılması uzunmüddətli və sistemli yanaşma tələb edən vacib bir prosesdir. Məktəb, ailə və cəmiyyətin birgə səyləri sayəsində gənc nəsil Vətənə sevgi, milli dəyərlərə hörmət və dövlətə sədaqət ruhunda böyüməlidir. Tarixi biliklərin, milli qəhrəmanların nümunələrinin və dövlət rəmzlərinin təbliğinin gücləndirilməsi şagirdlərin vətəndaşlıq şüurunı daha da inkişaf etdirir. Nəticədə, vətənpərvərlik hissi ilə böyüyən şagirdlər gələcəkdə ölkənin inkişafına öz töhfələrini verən, məsuliyyətli və fədakar vətəndaşlar olacaqlar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Abbasov A.N., Əlizadə H.Ə. Pedagogika. Bakı: Renessans, 2000.
2. Ağayev Ə., Talıbov Y., Eminov A., İsayev İ. Pedagogika.
3. Əlioğlu M Gerçəkləşən xəyallar
4. Kərimli A. Vətən igid oğullarımızı yaşadacaq.-B.: Yeni poliqrafist MMC, 2010.
5. Pedagogika, psixologiya və fəlsəfə sahəsində vətənpərvərlik mövzusunə toxunan fundamental əsərlər.

PRONUNCIATION GAMES FOR PRIMARY SCHOOL AGE CHILDREN İLKOKUL ÇAĞI ÇOCUKLARI İÇİN TELAFFUZ OYUNLARI

Lale MUSAYEVA

Ü. Hacibeyli 68, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azərbaycan dili və öyrətım
teknolojisi bölümü, ORCID: 0000-0002-7701-5716

ÖZET

Bu makalede, ilkokul çağındaki çocuklarda doğru telaffuz becerisinin geliştirilmesinde oyun yöntemlerinin rolü bilimsel ve pratik açılardan analiz edilmiştir. Araştırmanın temel amacı, Azerbaycan dili derslerinde telaffuz eğitiminin kalitesini artırmak, öğrencilerde ses kültürü, ifade gücü ve iletişim becerileri geliştirmek için oyun temelli yöntemlerin etkililiğini belirlemektir.

Araştırmada, ilkokul döneminin konuşmanın fonetik ve artikülasyon temellerinin oluştuğu en önemli yaş evresi olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde çocuklar sesleri dinleme, taklit ve hareket yoluyla öğrenirler. Oyun, bu öğrenme sürecinin doğal ortamını yaratır; çocuğun ilgisini ve etkinliğini artırarak telaffuz öğretimini duygusal ve eğlenceli bir etkinliğe dönüştürür.

Makalede telaffuz oyunlarının türleri ve metodik özellikleri geniş şekilde sunulmaktadır. Fonetik işitme oyunları seslerin ayırt edilmesini, artikülasyon oyunları konuşma organlarının koordinasyonunu, ritim ve entonasyon oyunları ise konuşmanın duygusal ifade gücünü geliştirir. Logopedik tiyatro ve "sesler ülkesi" gibi yaratıcı oyunlar, çocuklarda telaffuzu sadece teknik bir beceri olarak değil, aynı zamanda sanatsal bir ifade aracı olarak da geliştirir.

Modern dönemde dijital teknolojilerin uygulanması da özel önem taşımaktadır. "Kahoot", "Wordwall", "Quizizz" gibi interaktif platformlar aracılığıyla seslerin öğretilmesi ve tekrarı öğrenciler için hem ilgi çekici hem de motive edici olmaktadır. Mobil uygulamalar ve sesli geri bildirim sistemleri, çocukların kendi konuşmalarını dinleyerek hatalarını düzeltmelerine olanak sağlar.

Araştırma sonuçları göstermektedir ki, telaffuz oyunları hem bireysel, hem grup, hem de sanal ortamlarda başarıyla uygulanabilir. Bunlar çocuklarda ses kültürünü, entonasyonu, konuşmada doğru vurguyu ve ifade gücünü geliştirir. Bu tür oyun temelli yaklaşım, öğrencilerin dile olan ilgisini artırmanın yanı sıra, duygusal zekanın, sosyal iletişim becerilerinin ve özgüvenin gelişimine de önemli katkı sağlar.

Makalede vurgulanmaktadır ki, telaffuz oyunlarının sistematik şekilde uygulanması, Azerbaycan dilinin fonetik zenginliğinin öğretilmesinde, milli konuşma kültürünün korunmasında ve gelecek nesilde akıcı konuşma becerisinin geliştirilmesinde büyük öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: telaffuz, ilkokul, konuşma becerisi, oyun teknolojileri, artikülasyon, interaktif öğretim, Azerbaycan dili

ABSTRACT

This article analyzes the role of play-based methods in the development of correct pronunciation skills in primary school children from both scientific and practical perspectives. The main objective of the research is to determine the effectiveness of game-based methodologies in improving the quality of pronunciation instruction in Azerbaijani language classes, and in developing students' sound culture, expressiveness, and communicative skills.

The research emphasizes that the primary school period represents the most crucial developmental stage for the formation of phonetic and articulatory foundations of speech. During this period, children acquire sounds through listening, imitation, and movement. Play creates a natural learning environment for this process, transforming pronunciation training into an emotional and enjoyable activity while enhancing children's interest and engagement.

The article comprehensively presents various types of pronunciation games and their methodological features. Phonetic listening games develop sound discrimination, articulation games enhance speech organ coordination, while rhythm and intonation games improve emotional expressiveness in speech. Creative games such as logopedic theater and "the country of sounds" help children develop pronunciation not only as a technical skill but also as an artistic means of expression.

The application of digital technologies in the modern era holds particular significance. Interactive platforms like "Kahoot," "Wordwall," and "Quizizz" make sound learning and repetition both engaging and motivating for students. Mobile applications and audio feedback systems enable children to listen to their own speech and correct mistakes.

Research results demonstrate that pronunciation games can be successfully implemented in individual, group, and virtual settings. They help children develop sound culture, intonation, correct stress patterns, and expressiveness in speech. This play-based approach not only increases students' interest in language but also significantly contributes to the development of emotional intelligence, social communication skills, and self-confidence.

The article emphasizes that the systematic implementation of pronunciation games holds great importance in teaching the phonetic richness of the Azerbaijani language, preserving national speech culture, and developing fluent speaking skills in future generations.

Keywords: pronunciation, primary school, speech skills, gaming technologies, articulation, interactive teaching, Azerbaijani language

VƏTƏN SEVGİSİ İLƏ DÖYÜNƏN ÜRƏK

Qəribə Məmməd qızı Məmmədova, dosent

ADPU, Xarici dillərin tədrisi kafedrası

[Http://orcid.org/0000-0002-9062-4380](http://orcid.org/0000-0002-9062-4380)

Xülasə

Mahirə Nağıqızı müasir Azərbaycan ədəbiyyatının diqqət çəkən, eşidilən və oxunan səsi, qəbul edilən avazıdır. Əsasən, vətən eşqi şeir nümunələrini, vətən eşqi ilə ruhlanmağa, Vətən uğrunda döyüşməyə, Vətən, torpaq fəlsəfi hikmətinin mahiyyətini dərk etməyə və onu candan əziz tutmağa, Vətənin əvəzsiz olduğunu göstərməyə çalışır. Mahirə Nağıqızı həm bir ana olaraq, həm də bir şair kimi Azərbaycan övladlarını torpaqlarımızın azadlığı uğrunda döyüşməyə çağırır. Müəllifin sözlərinə 40-dan çox musiqi bəstələnib və ifa olunur.

Açar sözlər: ədəbiyyat, vətən, şeir, döyüş, torpaq, musiqi, yaradıcılıq.

Резюме

Сердце, которое бьётся вместе с любимой родиной

Махира Нагигызы – яркий, слышимый и читаемый голос, признанный голос современной азербайджанской литературы. Она стремится вдохновлять патриотической поэзией, прежде всего, на борьбу за Родину, на постижение сути философской мудрости Родины, земли и бережное отношение к ней всем сердцем, на демонстрацию её незаменимости. И как мать, и как автор, Махира Нагигызы призывает детей Азербайджана бороться за свободу наших земель. На слова автора написано и исполнено более 40 музыкальных произведений.

Ключевые слова: литература, родина, поэзия, война, земля, музыка, творчество.

Mahira Naghigizi attracts the attention of modern Azerbaijani literature. Basically, patriotic poetry shows love for the homeland, to fight for the homeland, to understand the essence of the philosophical wisdom of the homeland, the land and cherish it from the heart, to show that the homeland is irreplaceable. Mahira Naghigizi, both as a mother and as a poet, calls on the children of Azerbaijan to fight for the freedom of our lands. More than 40 songs were composed by her words and signed by singers.

Key words: literature, homeland, poetry, war, land, music, creativity.

Hər bir alimin fəaliyyəti onun intellektual qabiliyyətləri və zəhmətkeşliyi ilə yanaşı, həm də öz peşəsinə və gördüyü işə məhəbbəti ilə tamamlandıqda daha məhsuldar olur və beləcə,

gələcək nəsillər üçün uzun zaman istinad olunacaq dəyərli elmi əsərlər doğulur. Bu mənada, Mahirə Nağıqızının yaradıcılığında intellektual düşüncə, ictimai fikir, istedad, zəhmətkeşlik və bütün bunlarla yanaşı öz peşəsinə məhəbbət və sədaqət bir-birini tamamlayır və bu keyfiyyətlər onun fədakar müəllim və yorulmaz tədqiqatçı alim obrazını yaradır.

Mahirə Nağıqızını digər tədqiqatçılardan fərqləndirən unikal bir cəhət ondan ibarətdir ki, onun yaradıcılıq enerjisi və düşüncə diapazonu sadəcə elmi araşdırmalar müstəvisi ilə məhdudlaşmır. Milli təəssübkeşlik, vətən sevgisi, ata yurdu nisgili və zəngin bədii təxəyyülü onu bədii yaradıcılıq yoluna çıxarır. Onun bədii yaradıcılığı öz sadəliyi və səmimiyyəti ilə bərabər, eyni zamanda vətənə məhəbbət tərənnümünün əzəməti ilə seçilir. Milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq, vətənpərvərlik, insansevərlik, ana Vətənin təbiətinə vurğunluq, Vətən oğullarının qəhrəmanlığına heyranlıq onun lirik yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir. Mahirə xanımın poeziyasının və prozasının, eləcə də publisistikasının özəyində Ana - Vətən - torpaq - yurd sevgisi dayanır, mənəvi saflıq, vətənpərvərlik, anaya məhəbbət kimi ali mövzular əsas yer tutur (Hüseynova: 2017, 252).

Vətən Mahirə Nağıqızının ən çox sevdiyi və yüksək dəyər verdiyi mövzulardandır. Əslində burada bir qəribəlik də yoxdur. Bütün şairlər, ilk növbədə, ana adlandırdığımız Vətəni tərənnüm edən şeir yazıb. Biz hamımız Vətəni, doğma diyarı sevirik. Bunu hərəməz fərqli şəkildə mənalandırırıq. Birimiz şeirlərilə, digəri nəsr əsəri ilə, başqası memarlıq işi ilə, kimisi onun müdafiəsinə atılmaqla, qeyriləri Azərbaycanı dünya miqyasında tanıtmqla.

Mahirə Nağıqızı "Salam olsun" adlı şeir kitabında əsasən, vətən eşqli şeir nümunələrini, vətənpərvərlik ruhunu yüksəldən poetik tablolarını daxil etmişdir. Bütün ruhu və könlü ilə Azərbaycan sevdalısı olduğunu ifadə edən bu poeziya nümunələri ilə, bir kitabda, Mahirə xanım bütün Türk aləminə, öz soydaşlarına salam olsun! - deyər, səslənir.

"Salam olsun" kitabında cəmlənən şeirləri təpədən-dırnağa qədər oxucunu Vətən eşqi ilə ruhlanmağa, Vətən uğrunda döyüşməyə, Vətən, torpaq fəlsəfi hikmətinin mahiyyətini dərk etməyə və onu candan əziz tutmağa, Vətənin əvəzsiz olduğunu əxs etməyə və təlqin etdirməyə çağırır (Hüseynova: 2020,47)

Ay vətən, bir səndən savayı, vallah,

Baş qoyub yatmağa bina görmədim.

Havasın udduğum ,ay qərib ellər,

Vətən havasını,qına, görmədim.

Ağaclar heyvətdi, nazlıdı kollar,

Deyərsən, Allahdı yaradıb nə var.

Möcüzə körpülər, möcüzə yollar,

Ürəyim harasa qona, görmədim.

Mahirə Nağıqızı da həm özünün Vətənə məhəbbəti, həm də "Qar havası var" və başqa şeirləri ilə öz mövqeyini bildirir:

Haraya getsəm də, Vətən, ay Vətən,

Könlümdə ruhunun var, havası var.

Ayrılıqdı bilməm, xiffətdi - bilməm,

Sənsiz hər tərəfdə qar havası var.

Köksündə dondurmaz ayazı qışın

İstisi bəsimdi bircə qarışın.

Qürbətdə küləyin, yağan yağışın,

Səsində bir ahu-zar havası var. (Hüseynova: 2020,64)

Azərbaycanımız yüz illər, min illər ərzində Vətənimizin müstəqilliyi, azadlığı uğrunda yüz minlərlə oğlunu, qızını itirib. İkinci Dünya müharibəsində cəbhəyə 600 mindən çox azərbaycanlı yola düşüb, onların yarısı geri qayıtmayıb, həlak olub. Birinci və ikinci Qarabağ müharibələrində nə qədər şəhid vermişik. Bir də 20 Yanvar şəhidləri vardır. SSRİ rəhbərliyi öz vətəndaşlarının üzərinə tanklar yeridib, dinc sakinləri avtomat güllələrinə tuş edib (Hüseynova: 2020, 56).

Azərbaycan xalqının başına gətirilən ən dəhşətli bəlalardan biri olan qanlı 20 Yanvar faciəsi Mahirə xanımın varlığında sağalmaz yaranın silinməz izidir. Bu iz onun yaradıcılıq taleyində acılarla sızlayan unudulmaz bir səhifədir və bu səhifəni o, göz yaşları ilə poeziyaya gətirir. Həmin vaxtın qara vahiməsini bu gün də ağrı-acı ilə unutmayan və heç vaxt unutmayacaq olan Nağıqızı o qanlı faciəni xatırladıqca intiqamını içində boğa bilmir:

Elə bil dünəndir, qaynayır Bakı,

Vətəni çulğayan Şərə dur deyir.

Topxana qırılır, əsirdi Kərki,

Kremlə qanları dayandır deyir.

Bu bizim torpaqdır, bizim vətəndir,

Min illər biz qurduq Azərbaycanı.

Ona göz dikənlər, yoldan ötənlər,

Hələ qurumayıb Babəkin qanı. (Hüseynova: 2020,56)

Acı xatirələri unutmayan şair dönüb tarixin səhifələrinə boylanarkən o günlərin təlatümündə cövlan edən qurtuluş mahiyyətinə diqqət kəsilir və 20 Yanvar faciəsi nə qədər dəhşətli olsa belə, o məşəqqəti faciədən daha çox, bizim hüriyyətə qovuşmağımızın nikbin təntənəsi kimi görür və onu belə tanımağımızı tövsiyə edir:

Beləcə boylandım keçmişə tərəf,

Bir daha görəm ki, orada nə var...

Tarixi xalqımın düzülüb səf-səf,

Dilək qatarıymış İyirmi Yanvar. (Hüseynova: 2020,57)

"Salam olsun" kitabında şair Vətən kontekstində Qarabağ mövzusunə geniş yer ayırmışdır. seirinin biri Qarabağdakı döyüşlərin azman qələbəsindən ruhlanaraq qələmə alınmışdır. Haqq işimizə dəstək göstərən Türkiyə Cümhuriyyətinin, onun liderinin və türk qardaşlarımızın həmrəyliyi vəsf edən bu şeirdə Nağıqızının şair duyğuları daha da cövlənə gəlir və İkinci Qarabağ savaşında bütün dünyanı önünə alaraq bizə böyük dəstək göstərən Türkiyə dövlətinin əzmini, təəssübkeşliyini və qardaşlığını, həmrəyliyi və birliyi tərənnüm edir: Mahirə xanımın "Şəhidlər" şeiri sovet ordusunun xalqımıza tutduğu divanı yada salır (Hüseynova: 2020, 43):

Millətim yol gəlir neçə min ildir,
Yolunu-izini çəkər şəhidlər.
Yerdə aslan kimi durar marıqda,
Göydə şahin kimi səkər şəhidlər.

Doğulub düşmənə daş atmaq üçün,
Ürəyi qorxudan boşaltmaq üçün.
Ölrlər vətəni yaşatmaq üçün,
Hər qəlbə bir qala tikər şəhidlər.

Analar ər doğar, oğul böyüdə,
Hər oğul dünyası- nağıl, böyüdə.
Yurdunu sevrələr analar qədə,
Düşmənin qəddini bükər şəhidlər.

Əsərlərində milli ruhun təbliği, milli özünüdərkə xidmət özünəməxsus yer tutur. Vətən sevgisini, onun bütövlüyünü, toxunulmazlığını, müstəqilliyini, azadlığını dönə-dönə vurğulayaraq doğma yurdu vəsf edir. Torpaqlarımızın işğal altında olduğundan yana-yana danışır, lakin inanır ki, gec-tez tutulmuş ərazilərimizə sahib olacağıq. Erməni faşist işğalçılarına qarşı sonsuz nifrətlə mübarizəmizdən, müharibəmizdən söz açır, erməni ordusunu 44 gün ərzində darmadağın etməyimizi, zabit və əsgərlərimizin fədakarlığını, şəhidlərimizin, qazilərimizin böyük hünərini parlaq boyalarla işıqlandırır. "Salam olsun" şeirini yada salaq:

Rəzil oldu bizi qüvvə saymayanlar,
Qanda batdı qan içməkdən doymayanlar.
Bu milləti yıxılmağa qoymayanlar,
Dünyada hər anınıza salam olsun!

Mahirə Nağıqızı üçün şəhid anlayışı təkcə vətən uğrunda candan keçməkdən ibarət deyildir, əsasən, vətənə böyük sevgi ilə bağlılıqdan keçən bir məhəbbətin, sönməz eşqin qüdrəti ilə heç "of" demədən canını vətənin yaşaması uğrunda cəsarətlə qurban verməkdən keçən bir qalibiyyət vəzifəsidir. Ümumiyyətlə, şairin şeirləri göstərir ki, onun ruhu daim coşub-daşan mübarizə əzmindədir. Bir şair üçün isə belə ruh əvəzsiz bir sərvətdir. Ona görə də şair - ana Vətən sevgisi ilə yaşayan, Vətən üçün cəsarətlə canından keçən qəhrəman igidlərimizə ağlamağı, sızlamağı deyil, əksinə, onların ruhlarının şad olması üçün qürurla dayanmağı, mübariz olmağı tövsiyə edir: Əldə silah, fədakarlıqla, hünərlə döyüşənlər, Vətənin azadlığı, ərazi bütövlüyü, müstəqilliyi uğrunda müharibə meydanında həlak olanlar da unudulmur (Hüseynova: 2020, 58):

Vətən, qurbanınam - üzdə demədi,
Əməldə göstərdi, sözdə demədi.
Mahirə, ağlamaq, sızlamaq nədi,
Sənin göz yaşından küsər şəhidlər.

Şəhidlərim, haqqınız var çiyinizdə,
Kəfən geydik, qalacaqdır əyninizdə,
Çıxmayacaq, yaşayacaq əyninizdə,
Tökülən al qanınıza salam olsun!

Mahirə Nağıqızının qəlbindəki Vətənə olan sevgisi, eşqi parlaq şəkildə göstərir ki, bu sevda ovuc boyda bir ürəyin sərhədləri çərçivəsində məhdudlaşmır. Geniş arealda qanad açıb, məsafələr qət edir. Böyük Azərbaycan arzusu ilə çırpınan ürəyinin durmadan döyündüyünü göstərir. Vətən haqqında yazdığı bütün şeirlərində onun Vətənə olan sevgisinin təkə bir vətəndaş, insan, ana sevgisi ilə həddatlanmadığını görürük. Yüksək amallarla yaşayan, böyük Vətən sevdası ilə ürəyi durmadan döyünən Mahirə xanımın düşüncəsindəki vətən anlayışı, onun həyat və əqidə məsələsidir. Bu səbəbdəndir ki, kitabda "Vətən" başlığı altında bir neçə şeirinə rast gəlirik. Bundan başqa, "Vətəndir", "Vətən, ay vətən" "Azərbaycan", "Azərbaycanım", "Ana torpaq" şeirləri də vətəni bütün varlığı və ruhu ilə tərənnüm edən şairin vətən sevgisinin cövhəridir. Şair özünü bir an da olsa, vətəndən ayrı təsəvvür etmir. Qürbətdə yaşamağın mümkünsüzlüyünü etiraf etməklə sanki şaxtadan, qardan donmuş zərif bir çiçəyin taleyini gözlərimiz qarşısında canlandırır. Vətən məhəbbətinin böyüklüyünü, əvəzolunmazlığını izhar etmək üçün ana yurdun bir qarış torpağının istisinə sığınmağın insana səadət və xoşbəxtlik gətirdiyini yüksək poetikliklə əks etdirir :

Bitər sərhədlərin bu yer üzündə,
Qəlbimdə sərhədin nədən bitmədi?
Gəmisən üzürsən eşq dənizində,
Sənə məhəbbətim vətən bitmədi.

Əlimin qabarı, əlimin təri,
Köksünə atdığım bircə dən olsun.
Canımı verərəm səndən ötəri,
Ruhum sağlığınan xəircəm olsun!

Mahirə xanım Vətənə öz münasibətini bir də ana olaraq, alovlu bir istiqanlıqla ifadə edir. Vətəni ağlar görməyin ən ağır dərd olduğunu və bununla heç cür barışmadığını son dərəcə kəskin şəkildə dilə gətirir. Bu yükün çəkisini şəkilləndirməklə yanaşı, Vətənə sevgidən qala tikdiyini söyləyir və buna da bir övlad ərki miqyasında baxır, Vətəni, insanın daxili dünyasında əbədi yaşayan və insanı əbədi yaşadan laylaları və türküləri olaraq dəyərləndirir (8):

Öpüb nazını çəkdiyim,
Eşqin qəlbimdə əkdiyim,
Sevgindən qala tikdiyim,
Ən böyük ərkimdi Vətən.

Mahirə bir çaydaşdı,
Sel gətirdi, çay daşdı.
Hənirtin yol yoldaşdı,
Layladı, türkümdü, Vətən.

Mahirə Nağıqızı zəngin yaradıcılığı öz şəhədi xalqımızın minilliklər boyu yaşatdığı milli folklorumuzdan almış, ona yeni rəng, yeni nəfəs, yeni ruh qataraq çağdaş dövrümüzün söz xəzinəsində əbədiyyət qazandırmışdır. Şair əsrlərdən süzülüb gələn qədim adət -ənənələrə

söykənərək, milli kimliyimizi, mənəvi-əxlaqi dəyərlərimizi, xalqımızın mübarizələrlə dolu qəhrəmanlıq salnaməsini öz poetik dünyasında qərarlaşdırmış, fəlsəfi məzmunlu yüksək tendensiyalı əsərlər yaradaraq oxucuların ixtiyarına vermişdir.

Elmi zəkası ilə yanaşı, özünün daxili aləmini – xalqla, vətənlə, torpaqla bağlı yaşanan ürək çırpıntılarını və səssiz düşüncələrini nəzm dilində yüksək məharətlə ifadə edən Mahirə Nağıqızı bütün cəhətləri ilə çağdaş dövrümüzdə yetişməkdə olan gənc nəsil üçün canlı örnekdir. Onun bütün yaradıcılığı ədalətə inam və insanlığa sevgi ilə yönlənib (6).

Mahirə xanımın otuzdan çox elmi kitabı, dörd yüzdən çox elmi məqaləsi, on altı şeir kitabı, 10-dan çox dərslik və metodik vəsait, ali məktəblər üçün tərtib etdiyi seçmə fənn proqramları Mahirə xanımı müasir Azərbaycan dilçiliyinin görkəmli müəttəxəssislərindən biri kimi tanıtdırır. Görkəmli alimin çoxsaylı elmi tədqiqatlarda öz əksini tapmış elmi-nəzəri görüşləri Azərbaycan dilçilik elmində və türkologiya sahəsində tədqiqatlar aparan yüzlərlə araşdırmaçı üçün etibarlı istinad mənbəyidir.

Ədəbiyyat

1. Hüseynova Mahirə Nağıqızı. “Ruhuna Beşikse, Tanı, Vətəndir”. — Bakı 2017. — ADPU nəşriyyatı, 328 səh.
2. Hüseynova Mahirə Nağıqızı. “Salam olsun”. — Bakı 2020. — ADPU nəşriyyatı, 143 səh.
3. Mahirə Nağıqızı “Anamın kitabı”. — Bakı 2025. — ADPU nəşriyyatı, 214 səh.
4. Mahirə Nağıqızı “Lövbər adam”. — Bakı 2022. — ADPU nəşriyyatı, 254 səh.
5. Mahirə Nağıqızı “Onun daş nağılı”. — Bakı 2019. — ADPU nəşriyyatı, 411 səh.
6. https://www.anl.az/down/meqale/iki_sahil/2023/iyun/853703.htm
7. [https://anl.az/down/meqale/kredo/2022/fevral/779425\(meqale\).pdf](https://anl.az/down/meqale/kredo/2022/fevral/779425(meqale).pdf)
8. <https://edebiyyatqazeti.az/news/diger/7692-salam-olsun-kitabina-salam>

**RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALAR DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN
İSTİFADƏSİ****Abbasbəyli Validə Şəraf qızı****AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, doktorant****Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,****Filologiya fakültəsi, Müasir Azərbaycan dili kafedrası****0009-0002-4909-504****Xülasə**

Müasir dövrdə qloballaşma və texnoloji transformasiyalar şəraitində bu fikirlər xüsusi aktualıq kəsb edir. İnformasiya axınının sürətləndiyi, süni intellekt və rəqəmsal kommunikasiya vasitələrinin gündəlik həyata nüfuz etdiyi bir zamanda dilin zəifləməsi və yad təsirlərə məruz qalması milli kimliyin erozyasına, mədəni müxtəlifliyin azalmasına gətirib çıxara bilər. Dünya təcrübəsi göstərir ki, dilini itirən xalqlar tədricən tarixi yaddaşını və özünəməxsus dəyərlərini də itirirlər. Buna görə də ana dilinin elmi-tədris sahəsində müasir texnologiyalarla öyrədilməsi, rəqəmsal platformalarda yüksək keyfiyyətli məzmunun yaradılması və gündəlik ünsiyyətdə ədəbi norma ilə qorunması strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu istiqamətdə dövlət siyasətinin gücləndirilməsi, elektron lüğət və terminoloji bazaların inkişafı, sosial mediada azərbaycandilli kontentin təşviqi və ailə daxilində dilin sevdirlməsi mühüm addımlardandır. Məqalədə də bu məsələlərə geniş şəkildə toxulmuşdur.

Açar sözlər: Rəqəmsal texnologiyalar, Azərbaycan dili, rəqəmsal mühit, dil qorunması, rəqəmsal inkişaf

Abstract

In the modern era of globalization and technological transformation, these ideas are particularly relevant. At a time when the flow of information is accelerating and artificial intelligence along with digital communication tools are penetrating daily life, the weakening of a language and its exposure to foreign influences can lead to the erosion of national identity and a decline in cultural diversity. Global experience shows that nations that lose their language gradually lose their historical memory and unique values as well. Therefore, teaching the mother tongue with modern technologies in the scientific and educational fields, creating high-quality content on digital platforms, and preserving literary standards in everyday communication are of strategic importance. Strengthening state policy in this direction, developing electronic dictionaries and terminology databases, promoting Azerbaijani-language content on social media, and fostering a love for the language within families are among the crucial steps. The article discusses these issues in detail.

Keywords: Digital technologies, Azerbaijani language, digital environment, language preservation, digital development

Резюме

В современную эпоху глобализации и технологических трансформаций эти идеи приобретают особую актуальность. В условиях ускоряющегося потока информации, проникновения искусственного интеллекта и цифровых средств коммуникации в повседневную жизнь ослабление языка и воздействие на него чужеродных влияний

могут привести к эрозии национальной идентичности и сокращению культурного многообразия. Мировой опыт показывает, что народы, утрачивающие свой язык, постепенно теряют историческую память и самобытные ценности. Поэтому стратегическое значение имеет обучение родному языку с использованием современных технологий в научно-образовательной сфере, создание качественного контента на цифровых платформах и сохранение литературных норм в повседневном общении. В этом направлении важными шагами являются укрепление государственной политики, развитие электронных словарей и терминологических баз, продвижение азербайджаноязычного контента в социальных сетях и воспитание любви к языку в семье. В статье подробно рассматриваются эти вопросы.

Ключевые слова: цифровые технологии, азербайджанский язык, цифровая среда, сохранение языка, цифровое развитие

Dil yalnız gündəlik ünsiyyət vasitəsi deyil, bir xalqın əsrlərlə formalaşmış düşüncə tərzinin, həyat fəlsəfəsinin və mədəni irsinin daşıyıcısıdır. O, xalqın tarixini, adət-ənənələrini, inanclarını və milli ruhunu özündə yaşadaraq nəsildən-nəslə ötürür. Bu baxımdan dil, cəmiyyət qarşısında varlığını təsdiqləyən, milli şüuru möhkəmləndirən, mənəvi bütövlüyümüzü qoruyan müqəddəs bir dəyərdir.

Ana dil yalnız kommunikativ funksiya daşıyan ifadə sistemi deyil, həm də koqnitiv proseslərin təşəkkülündə əsas determinant rolunu oynayır. Psixolinqvistik tədqiqatlar göstərir ki, fərdin dil mühiti onun idrak modellərini, məntiqi-struktur quruluşunu və konseptual dünyagörüşünü formalaşdırır. İnsan öz ana dilində düşündükdə, həmin dilin semantik zənginliyi, morfosintaktik quruluşu və leksik-emosional spektri şəxsiyyətin idrak məkanına, emosional-intellektual inkişafına və mədəni-mənəvi identikliyinə birbaşa təsir göstərir. Bu baxımdan ana dil fərdi koqnitiv sistemin, milli kimlik şüurunun və intellektual potensialın mühüm göstəricisi kimi çıxış edir.

Cəmiyyətin tərəqqisi təkcə iqtisadi inkişaf göstəriciləri və texnoloji innovasiyalarla məhdudlaşmır; əksinə, onun dayanıqlı inkişafının mühüm şərtlərindən biri milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və müasir çağırışlara uyğun şəkildə inkişaf etdirilməsidir. Bu mənada dil sadəcə ünsiyyət vasitəsi deyil, xalqın tarixi yaddaşını, mədəni irsini, ədəbi-estetik dəyərlərini və sosial təcrübəsini birləşdirən əsas integrativ faktordur.

Dil elmi, ədəbiyyatı, incəsənəti, təhsili, məişəti və ictimai düşüncəni bir-birinə bağlayan güclü körpü rolunu oynayaraq milli kimliyin möhkəmlənməsinə, cəmiyyətin intellektual potensialının artmasına və dövlətçiliyin ideoloji əsaslarının möhkəmlənməsinə xidmət edir. Ana dilin saflığının və leksik-semantik zənginliyinin qorunması yalnız ədəbi dil normalarının saxlanılması deyil, həm də tarixi-mədəni varlığımızın, milli dünyagörüşümüzün və kollektiv yaddaşımızın davamlılığının təminatıdır.

Bu baxımdan dövlət səviyyəsində dil siyasətinin ardıcıl həyata keçirilməsi, təhsil sisteminə ana dilinin tədrisinin keyfiyyətli təşkili, media və rəqəmsal platformalarda ədəbi dil normalarının qorunması kimi tədbirlər milli varlığın strateji əsaslarını möhkəmləndirir. Dilin inkişafına yönəlmiş bu cür kompleks yanaşma həm qloballaşma proseslərinin təsirlərini balanslaşdırır, həm də xalqın özünüdərkini, milli-mənəvi bütövlüyünün və gələcək nəsillərə ötürülən kimlik yaddaşının təminatçısı olur.

Dünya ədəbiyyatının klassiklərindən biri olan Viktor Hüqo “Ana dili xalqın ruhunun açarıdır” fikri ilə dilin yalnız ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, həm də milli ruhun və mənəvi dəyərlərin daşıyıcısı kimi fundamental əhəmiyyətini vurğulamışdır. Bu yanaşma dilin sırf kommunikativ funksiyasından kənara çıxaraq, onun xalqın mədəni kodunu, tarixi yaddaşını və mənəvi varlığını qoruyan əsas sütun olduğunu göstərir.

Eyni ideyanı alman dilçi-filosofu Vilhelm fon Humbolt da elmi müstəvidə inkişaf etdirərək, dilin insan düşüncəsinin formalaşmasında və dünya təsəvvürünün qurulmasında həlledici rol oynadığını qeyd edir. Humboltun konsepsiyasına görə, hər bir dil özünəməxsus “dünya mənzərəsi” yaradır; bu mənzərə isə toplumun təfəkkür tərzini, mədəni kimliyini və dünyagörüşünü müəyyən edir. Bu baxımdan ana dilinin qorunması və inkişafı yalnız milli mədəniyyətin deyil, həm də intellektual müstəqilliyin təminatıdır.

Beləliklə, Hüqo və Humboltun müdrik müşahidələri dilin yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, həm də xalqın ruhu, mənəvi sərvəti və intellektual gücünün əsas dayacağı olduğunu bir daha təsdiqləyir. Ana dilini qorumaq və inkişaf etdirmək milli varlığın davamlılığını təmin edən ən mühüm mədəni missiyadır.

Azərbaycan dili minilliklər boyu formalaşaraq bugünkü zəngin və ifadə gücü yüksək bir dilə çevrilmişdir. Bu dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də xalqımızın milli-mənəvi irsinin, adət-ənənələrinin, düşüncə tərzinin və dünyagörüşünün daşıyıcısıdır. Qədim türk dillərindən qaynaqlanan Azərbaycan dili Orxon-Yenisey yazılı abidələrindən tutmuş, Dədə Qorqud dastanına qədər uzanan tarixi köklərə malikdir. Dədə Qorqud boylarında toplanmış hikmət və qəhrəmanlıq motivləri xalqın qədim düşüncə tərzini, mənəvi dünyasını əks etdirir.

Orta əsrlərdə Azərbaycan dilinin bədii-estetik imkanları daha da genişlənmişdir. Nəsimi, Füzuli kimi dahilər bu dilin poetik gücünü, fəlsəfi dərinliyini və ilahi məhəbbət anlayışını ədəbi irsə çevirmişdir. Nəsiminin hürufilik fəlsəfəsini ifadə edən poetik dili, Füzulinin klassik lirikasında insan və kainatın mənəvi bütövlüyünə dair təsvirləri Azərbaycan ədəbiyyatını dünya mədəniyyətinin nadir incilərindən birinə çevirmişdir. Molla Pənah Vəqifin realizmi, xalq ruhundan doğan sadə və səmimi poeziyası isə dilimizin canlı, təbii ifadə gücünün parlaq nümunəsidir.

Azərbaycan dili yalnız ədəbiyyatda deyil, elmin, fəlsəfənin, musiqinin və xalq yaradıcılığının bütün sahələrində öz möhürünü vurmuşdur. XIX əsrdə maarifçilik hərəkatı, XX əsrdə müstəqillik uğrunda milli oyanış prosesləri dilimizin inkişafını sürətləndirmiş, onu dövlət dili kimi möhkəmləndirmişdir. 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qəbul etdiyi qərarla Azərbaycan dili rəsmi dövlət dili elan edilmiş, 1995-ci ildə qəbul olunan Konstitusiyada bu status təsbit edilmişdir.

Müasir dövrdə Azərbaycan dili qloballaşma və informasiya texnologiyalarının geniş yayıldığı bir zamanda da öz dinamik inkişafını davam etdirir. Yeni terminlərin yaranması, elektron resursların artması, ədəbi dil normalarının qorunması istiqamətində aparılan işlər dilimizin zənginliyini və müasirliyini təmin edir. Eyni zamanda, xarici dillərin təsiri altında ana dilimizin saflığını qorumaq, gənc nəsildə dil sevgisini gücləndirmək hər bir vətəndaşın mənəvi borcudur.

Azərbaycan dili yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, xalqımızın tarixi yaddaşının, milli kimliyinin, mənəvi birliyinin güzgüsüdür. O, keçmişlə gələcək arasında körpü rolunu oynayır, bizi milli varlığımıza bağlayır və dünya mədəniyyətində özünəməxsus yerimizi möhkəmləndirir.

XIX əsrin Azərbaycan maarifpərvər ziyalıları milli düşüncənin və mədəniyyətin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Mirzə Fətəli Axundzadənin cəsarətli islahat ideyaları yalnız ədəbi sahədə deyil, həm də cəmiyyətin maariflənməsi və sosial dəyişikliklərin təşviqi baxımından əhəmiyyətli olmuşdur. Onun əsərlərində dilin səlisliyi və məntiqli ifadə vasitəsi kimi rolu, xalqın intellektual potensialının artırılmasında mühüm alət kimi diqqətə çatdırılır.

Həsən bəy Zərdabi isə maarifçilik yanğısı ilə seçilən ziyalı kimi tanınır. O, təhsil və mətbuat sahəsindəki təşəbbüsləri vasitəsilə Azərbaycan dilinin ictimai həyatda funksional rolunu gücləndirmiş, elmi və publisistik yazıları ilə xalq arasında maarifçilik ruhunu yaymışdır.

Cəlil Məmmədquluzadə isə ictimai ədalət uğrunda kəskin satira vasitəsilə dövrün sosial və mənəvi problemlərini üzə çıxarmışdır. Onun əsərlərində dil vasitəsilə aparılan tənqid yalnız estetik zövq doğurmamış, həm də oxucuda sosial düşüncənin formalaşmasına xidmət etmişdir.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev milli oyanış çağırışları ilə seçilən yazıçı kimi, xalqın milli kimliyinin və mədəni şüurunun inkişafına diqqət yetirmişdir. Onun əsərlərində ana dilinin ifadə gücü, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi məsələsi ön plana çıxır.

Bununla yanaşı, Üzeyir Hacıbəyov musiqi ilə bədii sözü birləşdirərək Azərbaycan mədəniyyətində unikal bir sintez yaratmışdır. Onun əsərlərində dil yalnız ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, həm də musiqi ilə sintez olunmuş estetik ifadə forması kimi işlədilmişdir. Bu yanaşma Azərbaycan dilinin həm intellektual, həm də emosional dəyərlərinin nəsildən-nəslə ötürülməsində mühüm rol oynamışdır.

Beləliklə, XIX əsrin maarifpərvər ziyalılarının fəaliyyəti Azərbaycan dilinin zənginliyini və funksional rolunu ortaya qoymuş, onu xalqın mənəvi irsinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevirmişdir. Onların ideyaları və əsərləri yalnız dövrün deyil, həm də gələcək nəsillərin mədəni və intellektual inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Qloballaşma şəraitində milli dillərin qorunması və inkişafı məsələsi mədəniyyətlərin davamlılığı və milli kimliyin möhkəmləndirilməsi baxımından aktual problemlərdən biridir. Bu kontekstdə Azərbaycan dili yalnız dövlət dili statusuna malik olmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda elmi, təhsil, mədəniyyət, diplomatiya və müasir texnologiyalar sahəsində kommunikasiya vasitəsi kimi strateji əhəmiyyət daşıyır. Dilin funksional zənginliyi yeni ədəbi nümunələr, müasir publisistika, kütləvi informasiya vasitələrində və rəqəmsal mühitdə formalaşan mətnlər vasitəsilə daha da genişlənir və inkişaf edir.

Qloballaşmanın yaratdığı çağırışlar – multikultural təsirlər, xarici dillərin dominant rolu və informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı – Azərbaycan dilinin qorunmasını və onun ifadə imkanlarının artırılmasını zəruri edir. Bu baxımdan, dil siyasəti, təhsil proqramları və ictimai təşəbbüslər dilin funksional əhatəsini genişləndirməli və vətəndaşlarda dilə bağlılıq hissini gücləndirməlidir. Hər bir fərdin Azərbaycan dilindən aktiv istifadəsi, onu gündəlik ünsiyyətdə qoruması və gələcək nəsillərə ötürməsi milli varlığın davamlılığının təmin olunmasında mərkəzi rol oynayır.

Qloballaşma və rəqəmsallaşma dövründə milli dilin qorunması yalnız mədəni və sosial məsələ deyil, həm də elmi-texnoloji və təhsil sahəsində strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Azərbaycan dilinin rəqəmsal mühitdə qorunması və inkişafı üçün təhsil sektorunda innovativ və sistemli yanaşmalara ehtiyac vardır.

Əvvəlcə qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsal texnologiyalar vasitəsilə Azərbaycan dilinin tədrisi və istifadəsi daha geniş auditoriyaya çatdırıla bilər. Elektron dərsliklər, interaktiv tədris platformaları, e-kitabxanalar və onlayn resurslar vasitəsilə şagirdlər və tələbələr dilin qrammatik, leksik və stilistik xüsusiyyətlərini həm vizual, həm də interaktiv formada öyrənmə bilirlər. Bu, həm də ənənəvi tədris metodlarının səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, öyrənmə prosesini daha cəlbedici edir.

Rəqəmsal savadlılığın artırılması isə milli dilin rəqəmsal məkanlarda aktiv istifadəsini stimullaşdırır. İnsanlar Azərbaycan dilində bloq yazıları, onlayn ensiklopediyalar, sosial media paylaşımaları, videolar və digər rəqəmsal məzmun yarada bilərlər ki, bu da dilin zənginliyinin qorunmasına və genişlənməsinə şərait yaradır. Beləliklə, təhsil yalnız dilin öyrədilməsi ilə kifayətlənmir, eyni zamanda istifadəçiləri Azərbaycan dilində yaradıcı fəaliyyət göstərməyə təşviq edən platforma rolunu oynayır.

Bundan əlavə, təhsil müəssisələrində müəllimlərin və tələbələrin rəqəmsal bacarıqlarının artırılması, müxtəlif proqram təminatlarından, tədris proqramlarından və elektron resurslardan səmərəli istifadə bacarığının inkişaf etdirilməsi vacibdir. Bu, gələcəkdə Azərbaycan dilində elmi məqalələr, tədris və mədəni materialların yaradılmasına, həmçinin beynəlxalq rəqəmsal məkanlarda dilimizin mövqeyinin güclənməsinə xidmət edəcəkdir.

Müasir dövrdə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı, eləcə də cəmiyyətin rəqəmsallaşması prosesi dünya dillərinin formalaşması və inkişafına, o cümlədən Azərbaycan dilinin gələcək perspektivlərinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Rəqəmsal mühitin genişlənməsi yalnız yeni kommunikasiya imkanlarını təmin etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda dilin struktur və funksional inkişafı baxımından müəyyən çağırışlar da ortaya qoyur. Belə ki, internet resurslarının, sosial şəbəkələrin, elektron təhsil platformalarının, mobil tətbiqlərin və digər rəqəmsal məkanların sürətlə artması Azərbaycan dilinin bu mühitlərdə səmərəli istifadəsini tələb edir.

Bununla yanaşı, süni intellekt və maşın öyrənməsi texnologiyalarının tətbiqi dilin avtomatlaşdırılmış emalına və onun rəqəmsal vasitələrlə qorunmasına yeni imkanlar yaradır. Lakin bu proseslərdə dilin qorunması və zənginləşdirilməsi ilə bağlı qarşıya çıxan çətinliklər də diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Məsələn, avtomatlaşdırılmış tərcümə sistemləri, danışiq səsli köməkçilər və digər AI-tətbiqlərində dilin qrammatik və leksik düzgünlüyünün təmin edilməsi, həmçinin terminoloji bazanın müasir tələblərə uyğun olaraq genişləndirilməsi vacibdir.

Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və rəqəmsal kommunikasiya vasitələrinin geniş yayılması Azərbaycan dilinin internet və digər rəqəmsal platformalarda istifadəsini zəruri etmişdir. Lakin, dilin rəqəmsal texnologiyalara tam uyğunlaşması hələ ki, bir sıra çətinliklərlə müşayiət olunur. Bunlardan ən əhəmiyyətliləri aşağıdakılardır:

1. **Elektron korpusların məhdudluğu:** Azərbaycan dilinin təbii emalı və intellektual sistemlərdə tətbiqi üçün genişmiqyaslı və yüksək keyfiyyətli elektron korpusların mövcud olmaması mühüm maneədir. Bu, xüsusilə avtomatik tərcümə, nitqin tanınması, morfoloji və sintaktik analiz kimi sahələrdə texnoloji inkişafı çətinləşdirir.
2. **Avtomatik tərcümə və nitq texnologiyaları:** Azərbaycan dili üçün yüksək keyfiyyətli avtomatik tərcümə sistemləri hələ kifayət qədər inkişaf etməyib. Eyni zamanda, nitqin tanınması (speech recognition) və sintez (speech synthesis) texnologiyalarında mövcud məhdudiyyətlər, təbii dil interfeyslərinin tətbiqini əngəlləyir.
3. **Rəqəmsal kontentin azlığı:** İnternet və digər rəqəmsal platformalarda Azərbaycandilli elmi, texniki və maarifləndirici kontentin azlığı, dilin rəqəmsal ekosisteminə zənginləşməsini məhdudlaşdırır. Bu vəziyyət həm də məlumatın əlçatanlığını və istifadəçi təcrübəsini məhdudlaşdıran amil kimi qiymətləndirilir.
4. **Qanunvericilik və dil siyasəti:** Dilin rəqəmsal inkişafının səmərəli təşkili yalnız texnoloji deyil, həm də hüquqi və institusional dəstəyi tələb edir. Hal-hazırda qanunvericilik və dövlət dil siyasətində rəqəmsal mühitə uyğun yeniliklərin edilməsi zəruridir. Bu, həm dilin qorunması, həm də onun rəqəmsal texnologiyalarda uğurla tətbiqi üçün vacibdir.

Azərbaycan dilinin rəqəmsal mühitdə qorunması və inkişafı müasir dövrdə həm elmi, həm də mədəni baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qloballaşma və rəqəmsallaşma prosesi dünya dillərinin mövqeyinə təsir göstərərək, Azərbaycan dilinin informasiya texnologiyaları ilə integrasiyası xüsusi önəm daşıyır. Dilin qorunması və geniş istifadəsinin təmin edilməsi üçün bir sıra strateji addımların atılması vacibdir. Bunlardan biri elektron lüğətlərin və terminoloji bazaların yaradılmasıdır.

Bu bazalar dilin leksik, qrammatik və terminoloji zənginliyinin rəqəmsal platformalarda sistemli şəkildə qorunmasına və istifadəsinin asanlaşdırılmasına imkan verir. Eyni zamanda süni intellekt və avtomatik mətn emalı texnologiyalarının Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılması və təkmilləşdirilməsi də prioritet istiqamətlərdən hesab edilir. Bu sahədə inkişaf dilin avtomatik tərcümə, nitqin tanınması və sintezi, həmçinin təhsil və tədqiqat proseslərində istifadəsi üçün yeni imkanlar yaradır.

Bununla yanaşı, internetdə keyfiyyətli Azərbaycandilli kontentin artırılması və sosial mediada ana dilinin təşviqi dilin ictimai istifadəsinin genişləndirilməsinə, gənc nəsil arasında dil mədəniyyətinin inkişafına xidmət edir. Rəqəmsal savadlılığın artırılması isə istifadəçilərin Azərbaycan dilində məzmun yaratmaq və bu məzmunu səmərəli şəkildə idarə etmək bacarıqlarını gücləndirir. Beləliklə, bu istiqamətdə atılan sistemli addımlar yalnız dilin qorunmasına deyil, həm də onun müasir texnologiyalarla integrasiyasına və davamlı inkişafına xidmət edir.

Azərbaycan dilinin rəqəmsal mühitdə inkişaf etdirilməsi müasir dövrün ən vacib tələblərindən hesab olunur. Qloballaşma və texnoloji tərəqqi prosesi fonunda milli dillərin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsində tam təmsil olunması onların qorunması, zənginləşdirilməsi və gələcək nəsillərə düzgün şəkildə ötürülməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Rəqəmsal platformalar yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, eyni zamanda dilin yaşaması, elmi və mədəni resursların saxlanılması üçün mühüm sahələrdir.

Bu kontekstdə Azərbaycan dilinin rəqəmsal resurslarda — elektron lüğətlərdə, terminoloji bazalarda, genişmiqyaslı elektron korpuslarda, avtomatik mətn emalı sistemlərində və süni intellekt əsaslı tətbiqlərdə istifadəsi onun davamlı inkişafını təmin edən əsas amillərdən biridir. Belə resursların yaradılması və təkmilləşdirilməsi sayəsində dilin morfoloji, sintaktik və semantik xüsusiyyətləri sistemləşdirilmiş formada qorunur, yeni texnoloji tətbiqlərdə istifadəyə yararlı olur.

Bundan əlavə, Azərbaycan dilinin rəqəmsal mühitdə təmsil olunması onun beynəlxalq texnoloji və elmi platformalarda tanınmasına, müasir süni intellekt və maşın öyrənmə texnologiyalarında tətbiq olunmasına şərait yaradır. Nəticədə, dil həm milli kimliyin və mədəniyyətin qorunmasına xidmət edir, həm də informasiya cəmiyyətində öz mövqeyini gücləndirir. Eyni zamanda, rəqəmsal vasitələrdən istifadə gənc nəsillərin ana dili ilə daha yaxından ünsiyyət qurmasına, onun yazı və danışiq mədəniyyətini mənimsəməsinə imkan yaradır.

Nəticə

Müasir texnologiyaların, xüsusilə süni intellektin sürətli inkişafı fonunda dilin rəqəmsal mühitə tam integrasiyasını təmin etmək məqsədilə kompleks və çoxşaxəli yanaşmaların tətbiqi zəruridir. Bu baxımdan, avtomatik tərcümə sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, nitqin tanınması və sintez edilməsi texnologiyalarının inkişaf etdirilməsi, habelə chatbotlar və səsli köməkçilər kimi innovativ həllərin Azərbaycan dili üçün uyğunlaşdırılması prioritet istiqamətlərdən hesab olunur. Eyni zamanda, internet resurslarında Azərbaycandilli kontentin artırılması, sosial media platformalarında və rəqəmsal jurnalistikada ana dilinin istifadəsinin təşviqi dilin rəqəmsal mövqeyinin gücləndirilməsinə xidmət edən mühüm tədbirlər kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycan dilinin rəqəmsal mühitdə davamlı inkişafı yalnız texnologiyanın irəliləyişi ilə təmin olunmur; dövlət siyasətinin yönləndirici rolu, akademik institutların tədqiqat və layihə fəaliyyəti, həmçinin özəl sektorun innovativ təşəbbüsləri bu prosesin ayrılmaz tərkib hissələridir. Kompleks və strateji yanaşma olmadan dilin qorunması və beynəlxalq səviyyədə tanınması mümkünsüzdür.

Azərbaycan dilinin rəqəmsal mühitdə effektiv tətbiqi üçün dil texnologiyaları və rəqəmsal resursların inkişaf etdirilməsi vacibdir. Bu istiqamətdə prioritet tədbirlərə açıq mənbəli proqramlaşdırma mühitlərində Azərbaycan dilinə uyğun dil modellərinin hazırlanması, nitqin avtomatik tanınması və sintetik nitqin yaradılması, həmçinin avtomatik tərcümə sistemlərinin səmərəliliyinin artırılması daxildir. Bundan əlavə, mövcud dil resursları, o cümlədən elektron lüğətlər və mətn korpusları daha da zənginləşdirilməli və genişləndirilməlidir.

Rəqəmsal kontentin genişləndirilməsi və Azərbaycanın informasiya məkanında daha çox görünməsi strateji əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan dilində fəaliyyət göstərən veb-resurslar, mobil tətbiqlər və digər rəqəmsal platformalar onun istifadəsini təşviq edəcək. Eyni zamanda, sosial media və digər onlayn platformalarda dilimizdə məzmunun artması zəruridir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əhmədov, A. (2017). Dil texnologiyaları və Azərbaycan dilinin rəqəmsal inkişafı. Bakı: Maarif nəşriyyatı.
2. Əhmədova, S. (2019). İnformasiya texnologiyaları və milli dil: Azərbaycan dilinin rəqəmsallaşması. Bakı: Təhsil və mədəniyyət.
3. Əliyev, N. (2020). Azərbaycan dilində avtomatik mətn emalı və süni intellekt. Bakı: İKT nəşriyyatı.
4. Əliyev, E. (2019). Azərbaycan dilinin rəqəmsal mühitdə istifadəsi: Mövcud vəziyyət və perspektivlər. Bakı: Elmi nəşr.
5. Hüseynov, R. (2018). Rəqəmsal mühitdə Azərbaycan dilinin tədrisi və tətbiqi. Bakı: Elm və təhsil.

FORMING KNOWLEDGE ABOUT THE ROLE OF HUMAN ACTIVITY IN DISRUPTING THE BALANCE ON EARTH IN BIOLOGY CLASSES

Hasanova Amalia Murad

ORCID: 0000-0002-2196-3215

PhD in Biology, Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan,

Abstract. Ecosystem disturbances are harmful, first and foremost, to human society. All terrestrial systems (biological, geological, geographical, ecological, etc.) are open, predominantly non-equilibrium systems, and their development follows the laws of physics. The laws of the physical world describe the processes that occur in nature. Ecological equilibrium is a relative equilibrium of the stability of the species composition of living organisms. The cybernetic law of internal dynamic equilibrium states that a disturbance of at least one parameter of the ecosystem inevitably leads to a change in other indicators or subsystems. This law covers the homeostasis of an organism, a population, and even the entire biogeocenosis. Ecological equilibrium is a state of the ecosystem in which the constancy of biological diversity (the composition of biota) and the cycle of biological products and nutrients are maintained. Absolute ecological equilibrium is impossible because the ecosystem is constantly influenced by changing external environmental factors that lead to changes in ecosystems: an increase or decrease in the number of different species, their biological production, and populations.

In ecological equilibrium, all elements absorbed by organisms in the ecosystem return to the environment, undergoing numerous cycles. The amount of newly formed plant organic matter, nutrients used by heterotrophs, and even the energy obtained in the process of photosynthesis. In ecological equilibrium, all elements absorbed by organisms in the ecosystem return to the environment, undergoing numerous cycles. The amount of newly formed plant organic matter, nutrients used by heterotrophs, and even the energy obtained through photosynthesis gradually dissipate.

Ecological balance is formed as a result of exchange relationships between organisms in conditions of competition, “phytophagous-plant,” “predator-prey,” and “parasite-host” relationships. Ecological balance is possible at any level, from small ecosystems and their blocks (plant-phytophagous-zoophagous) to the biosphere as a whole. Maintaining ecological balance in ecosystems is the main task of sustainable development of society and the formation of a strategy for the coexistence of humans and nature. Human impact on nature began in ancient times. Initially, people consumed what the environment provided them: berries and various fruits, meat, and animal skins. In other words, human life depended solely on nature. Gradually, people learned to raise livestock, grow crops, make tools, cut down forests, and influence nature in other ways. In the 19th century, industry began to develop rapidly, and people increasingly sought to maximize the use of natural resources, mistakenly believing them to be inexhaustible. In addition, the growth of the Earth's population also affected the environment, as it required the development of new territories. The modern understanding of

human activity on Earth recognizes its significant and predominantly negative impact on the climate, ecosystems, and geological processes. The main causes of these changes are the burning of fossil fuels, deforestation, industrial, agricultural, and other economic activities, which disrupt the natural balance and lead to global warming, weather changes, and biodiversity loss.

Keywords: biology lessons, ecological balance, ecosystems, biodiversity, gas emissions

Xülasə. Ekosistemlərdə tarazlığın pozulması ilk növbədə insan cəmiyyətinə zərərdir. Bütün dünyəvi sistemlər, (bioloji, geoloji, coğrafi, ekoloji və s.) açıq sistemlərdir, əsasən qeyri-tarazlıq sistemləri hesab olunur və onların inkişafı fizikanın qanunlarına görə baş verir. Fiziki dünyanın qanunları, təbiətdə gedən prosesləri təsvir edir. Ekoloji tarazlıq, canlı orqanizmlərin növ tərkibinin sabitliyinin nisbi tarazlığıdır. Daxili dinamik tarazlığın kibernetik qanunu, ekosistemin parametrlərindən ən azı birinin pozulmasının qaçılmaz olaraq digər göstəricilərdə və ya alt sistemlərdə dəyişikliklərə səbəb olmasıdır. Bu qanun orqanizmin, populyasiyanın və hətta bütün biogeosenozun homeostazını əhatə edir.

Ekoloji tarazlıq bioloji müxtəlifliyin (biota tərkibi), bioloji məhsulların və qida maddələrinin dövrünün sabit saxlanıldığı ekosistemin vəziyyətidir. Mütləq ekoloji tarazlıq mümkün deyil, çünki ekosistemə müxtəlif növlərin, onların bioloji məhsullarının, populyasiyalarının sayının artması və azalması ilə ekosistemlərin dəyişməsinə səbəb olan, dəyişən xarici mühit amilləri daim təsir edir.

Ekoloji tarazlıq ilə, ekosistemin orqanizmləri tərəfindən mənimsənilən bütün elementlər ətraf mühitə qayıdır və çoxlu dövrlər təşkil edir. Yeni meydana gələn bitki üzvi maddələrinin miqdarı, heterotrofların istifadə etdikləri qida maddələri və fotosintez prosesində qəbul edilən enerji belə, tədricən dağılır.

Ekoloji tarazlıq, rəqabət zamanı orqanizmlər arasındakı mübadilə əlaqələri, “fitofaq-bitki”, “yırtıcı-qurban” və “parazit-sahib” əlaqələri nəticəsində yaranır. Kiçik ekosistemlərdən və onların bloklarından (bitki-fitofaq-zoofaq) bütövlükdə biosferə qədər istənilən səviyyədə ekoloji tarazlıq mümkündür. Ekosistemlərdə ekoloji tarazlığın qorunması, cəmiyyətin davamlı inkişaf üçün, insan və təbiətin birlikdə yaşaması strategiyasının formalaşdırılmasında əsas vəzifədir. İnsanın təbiətə təsiri qədim dövrlərdən başlamışdır. Övvəlcə insanlar ətraf mühitin verdiyini istehlak edirdilər: giləmeyvə və müxtəlif meyvələr, ot və heyvan dəriləri. Başqa sözlə, insan həyatı yalnız təbiətdən asılı idi. Tədricən insanlar maldarlıq, əkinçilik, əmək alətləri düzəltməyi, meşələri kəsməyi və təbiətə başqa yollarla təsir etməyi öyrəndilər. 19-cu əsrdə sənaye sürətlə inkişaf etməyə başladı və insanlar təbii sərvətləri maksimum dərəcədə artırmağa getdikcə daha çox həvəs göstərdilər, səhvən onların sonsuz olduğuna inandılar. Bundan əlavə, artan qlobal əhali ətraf mühitə də təsir etdi, çünki yeni ərazilər inkişaf etdirilməli idi. Yerdəki insan fəaliyyətinin müasir anlayışı onun iqlimə, ekosistemlərə və geoloji proseslərə əhəmiyyətli və əsasən mənfi təsirini tanıyır. Bu dəyişikliklərin əsas səbəbləri təbii tarazlığı pozan və qlobal istiləşməyə, hava şəraitinin dəyişməsinə və biomüxtəlifliyin itirilməsinə səbəb olan qalıq yanacaqların yandırılması, meşələrin qırılması, sənaye, kənd təsərrüfatı və digər iqtisadi fəaliyyətlər nəticəsində yaranan istixana qazları emissiyalarıdır.

Açar sözlər: biologiya dərsləri, ekoloji tarazlıq, ekosistemlər, bioloji müxtəliflik, qazemissiyaları

Резюме. Нарушения экосистем наносят вред, прежде всего, человеческому обществу. Все земные системы (биологические, геологические, географические, экологические и т. д.) являются открытыми, преимущественно неравновесными системами, и их развитие происходит по законам физики. Законы физического мира описывают процессы, происходящие в природе. Экологическое равновесие – это относительное равновесие устойчивости видового состава живых организмов. Кибернетический закон внутреннего динамического равновесия заключается в том, что нарушение хотя бы одного из параметров экосистемы неизбежно приводит к изменению других показателей или подсистем. Этот закон охватывает гомеостаз организма, популяции и даже всего биогеоценоза. Экологическое равновесие – это состояние экосистемы, при котором поддерживаются постоянство биологического разнообразия (состава биоты), круговорота биологических продуктов и питательных веществ. Абсолютное экологическое равновесие невозможно, поскольку экосистема постоянно находится под влиянием изменяющихся внешних факторов среды, которые приводят к изменениям экосистем: увеличению и уменьшению численности различных видов, их биологической продукции и популяций.

При экологическом равновесии все элементы, поглощенные организмами экосистемы, возвращаются в окружающую среду, совершая множество круговоротов. Количество вновь образованного растительного органического вещества, питательных веществ, используемых гетеротрофами, и даже энергия, полученная в процессе фотосинтеза, постепенно рассеиваются.

Экологическое равновесие формируется в результате обменных отношений между организмами в условиях конкуренции, отношений «фитофаг-растение», «хищник-жертва» и «паразит-хозяин». Экологическое равновесие возможно на любом уровне, от малых экосистем и их блоков (растение-фитофаг-зоофаг) до биосферы в целом. Поддержание экологического равновесия в экосистемах – главная задача устойчивого развития общества, формирования стратегии сосуществования человека и природы. Влияние человека на природу началось ещё в древности. Изначально люди потребляли то, что давала им окружающая среда: ягоды и различные фрукты, мясо и шкуры животных. Другими словами, жизнь человека зависела только от природы. Постепенно люди научились разводить скот, выращивать сельскохозяйственные культуры, изготавливать орудия труда, вырубать леса и воздействовать на природу другими способами. В XIX веке промышленность начала стремительно развиваться, и люди всё больше стремились к максимальному использованию природных ресурсов, ошибочно полагая их неисчерпаемость. Кроме того, рост населения Земли также влиял на окружающую среду, поскольку требовал освоения новых территорий. Современное понимание деятельности человека на Земле признаёт её значительное и преимущественно негативное воздействие на климат, экосистемы и геологические процессы. Основными причинами этих изменений являются сжигание ископаемого топлива, рубка лесов, промышленная, сельскохозяйственная и другая хозяйственная деятельность, которые нарушают природный баланс и приводят к глобальному потеплению, изменению погоды и утрате биоразнообразия.

Ключевые слова: уроки биологии, экологическое равновесие, экосистемы, биоразнообразие, выбросы газов

**THE ROLE OF PROBLEM SOLVING IN BIOLOGY EDUCATION IN THE
TRANSFORMATION OF STUDENTS' REPRODUCTIVE ACTIVITY**

**BİOLOGİYANIN TƏDRİSİNDƏ MƏSƏLƏ HƏLLİNİN ŞAĞİRD LƏRİN
REPRODUKTİV FƏALİYYƏTİNİN TRANSFORMASIYASINDA ROLU**

İbrahimova Xoşqədəm Qonaq qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Bakı, Azərbaycan, Biologiya və onun tədrisi texnologiyası kafedrasının dosenti

Xülasə. Biologiya dərslərində eksperimental tapşırıqlar şagirdlərə təbii prosesləri tədqiq etməyə və müşahidə etməyə imkan verir, məsələn, işığın bitkilərin böyüməsinə təsirini araşdırmaq və ya bitki tənəffüsü ilə təcrübə aparmaq. Bu tapşırıqlar bioloji konsepsiyaları və tədqiqat bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir, o cümlədən laboratoriyada və ya açıq havada təcrübələr apardıqları zaman bu onların tədqiqat bacarıqlarının transformasiyasını inkişaf etdirir. Məsələ həlli üçün pedaqogika, psixologiya və didaktikada işlənmiş müxtəlif üsullar mövcuddur. Müasir təhsil paradigmasına uyğun gələn evristik metod metodik ədəbiyyatda geniş şəkildə təsvir edilmişdir. Bu paradigmaya görə müəllim tədris materialını hazır formada təqdim etmək əvəzinə, şagirdləri qanunauyğunluqları “yenidən kəşf etməyə”, müstəqil şəkildə təriflər tərtib etməyə, problemləri formalaşdırmağa yönəldir. Məsələlərin həllində alqoritmlərin istifadəsi məntiqi düşünmək, kəmiyyətlər arasındakı əlaqələri təhlil etmək, öyrənmədə vacib olanı vurğulamaq, problemləri həll etmək üçün optimal yollar tapmaq, fəaliyyətdə ardıcıl olaraq istənilən kəmiyyəti tapmağa aparan "addımlar"a (alqoritm) bölmək bacarığını inkişaf etdirir.

Daha mürəkkəb məsələlərin həlli tələbələrin ənənəvi şifahi düşünmə sisteminə əsaslanan reproduktiv və transformativ idrak fəaliyyətinin transformasiyasını tələb edir. Fikirlərini ardıcıl və aydın ifadə etmək bacarığı məhz məsələ həlli zamanı formalaşır. İstənilən məsələnin həlli koqnitiv problem qabiliyyətindən başlayır, yəni, tələbə "problemin nə ilə bağlı olduğunu" və hansı fenomeni nəzərdən keçirmək lazım olduğunu dərk etməlidir.

Hər bir məsələ verilmiş, yəni şərt və tələbi ehtiva edir. Tapşırığın səviyyəsi və onun tələbi tələbədən asılı olmayaraq obyektiv olaraq mövcuddur. Ancaq bura idrak mövzusu, düşüncə və zehni axtarış yalnız konteksti daxil edilməklə, tələbənin reproduktiv qabiliyyəti inkişaf etdirilir və davamlı olaraq formalaşdırılır. Hal-hazırda təhsil vəzifələrinin müxtəlif təsnifatları məlumdur, təhsil məqsədləri üçün fəaliyyət tərzinə görə təhsil vəzifələri nəzəri, praktiki və eksperimental olmaqla həyata keçirilir. Praktiki xarakterli idrak tapşırıqlarından istifadə reproduktiv fəaliyyətin müəllim tərəfindən və nəzəriyyəyə əsaslanaraq, praktiki həyata keçirmək bacarıqlarını təkmilləşdirən eksperimental tapşırıqların da daxil edilməsini tələb edir.

Təcrübə apararkən nəzəri və praktiki biliklər tətbiq olunmalıdır. Onları həll etmək üçün tələbələr baş verən hadisəni təhlil etməli və problemləri həll etmək üçün lazım olan məlumatları tapmalıdırlar. Şagirdlərin idrak fəallığının artırılmasında riyazi məsələlərin həlli genetika, bitki fiziologiyası, zoologiya dərslərində daha müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün məktəbin qarşısında duran əsas vəzifə şagirdlərin elmi biliklərə yiyələnməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Yeni biliklərin əldə edilməsinə tələbatın əsaslı şəkildə yaradılması şagirdlərin idrak fəallığının artırılmasına şərait yaradır. İdrak fəaliyyətini aktivləşdirmək üçün müxtəlif təlim tiplərinin tətbiq etmək, şagirdlərdə maraq oyadaraq tərbiyə etmək, biliyə tələbat oyatmaq və s. səmərəli nəticələr verir. Hətta təlimdə müstəqil işlərin tətbiqi, təlimin həyatla əlaqələndirilməsi və s. məsələlərə üstünlük vermək daha məqsəduyğun olar. Bir çox hallarda məsələ həll edərkən alqoritmik yanaşmanın səmərəsiz olduğu isbat edilir. Bu vəziyyətdə, şagirdlərə evristik üsullardan istifadə etmək təklif olunur, formal məntiqi təhlilə deyil, məzmunlu təhlilə diqqət yetirmək daha effektiv yanaşma kimi qəbul olunur.

Açar sözlər:biologiya dərsləri, eksperimental tapşırıqlar, məsələ həlli, nəzəri və praktiki biliklər, riyazi bilik, təlim tapşırıqları

Abstract. Experimental tasks in biology classes allow students to study and observe natural processes, such as studying the effect of light on plant growth or conducting experiments on plant respiration. These tasks contribute to the development of biological concepts and research skills, including the transformation of research skills when conducting experiments in the laboratory or in nature. Various methods for solving problems have been developed in pedagogy, psychology, and didactics. The heuristic method, which corresponds to the modern educational paradigm, is widely described in methodological literature. According to this paradigm, instead of presenting the learning material in a ready-made form, the teacher guides students to “rediscover” patterns, independently formulate definitions, and formulate tasks. The use of algorithms in problem solving develops the ability to think logically, analyze relationships between quantities, identify what is important in learning, find optimal ways to solve problems, and break down activities into “steps” (algorithms) that sequentially lead to finding the desired quantity. Solving more complex problems requires a transformation of students' reproductive and transformative cognitive activities based on the traditional system of verbal thinking. The ability to express one's thoughts coherently and clearly is formed precisely in the process of solving problems. Solving any problem begins with the formation of cognitive abilities, that is, with the student's understanding of “what the problem is about” and what phenomenon needs to be considered. Each problem is set, i.e., it contains conditions and requirements. The level of the problem and its requirements exist objectively, independently of the student. However, by including only the context of the cognitive subject, thinking, and mental search, the student's reproductive abilities develop and are continuously formed. Currently, there are various classifications of educational problems, and educational problems are implemented for educational purposes as theoretical, practical, and experimental, depending on the method of activity. The use of practical cognitive problems requires the inclusion of experimental problems that improve the teacher's skills in the practical implementation of reproductive activities and are based on theory. When conducting experiments, it is necessary to apply theoretical and practical knowledge. To solve problems, students must analyze the situation and find the information necessary to solve the tasks. Solving mathematical problems to increase students' cognitive activity is of exceptional importance in genetics, plant physiology, and zoology classes. The main task facing schools today is to ensure that students acquire scientific knowledge. The formation of a need for new knowledge creates conditions for increasing students' cognitive activity. To stimulate cognitive activity, it is effective to study various types of learning, educate students by arousing their interest, forming a need for knowledge, etc. It is more expedient to give preference to the use of independent work in teaching, linking teaching with practice, etc. In many cases, an algorithmic approach to problem solving proves ineffective. In this case, students are encouraged to use heuristic methods, and an emphasis on substantive analysis rather than formal-logical analysis is considered more effective.

Keywords: biology lessons, experimental tasks, problem solving, theoretical and practical knowledge, mathematical knowledge, educational tasks

Резюме. Экспериментальные задания на уроках биологии позволяют учащимся изучать и наблюдать природные процессы, например, изучать влияние света на рост растений или проводить эксперименты с дыханием растений. Эти задания способствуют развитию биологических понятий и исследовательских навыков, в том числе трансформации исследовательских навыков при проведении экспериментов в лаборатории или на природе. В педагогике, психологии и дидактике разработаны различные методы решения задач. Эвристический метод, соответствующий современной образовательной парадигме, широко описан в методической литературе. Согласно этой парадигме, вместо того, чтобы представлять учебный материал в готовом виде, учитель направляет учащихся к «переоткрытию» закономерностей, самостоятельному формулированию определений и формулированию задач. Использование алгоритмов при решении задач развивает умение логически мыслить, анализировать взаимосвязи между величинами, выделять важное в обучении, находить оптимальные способы решения задач и разбивать деятельность на «шаги» (алгоритмы), последовательно приводящие к нахождению искомой величины.

Решение более сложных задач требует трансформации репродуктивно-преобразовательной познавательной деятельности учащихся, основанной на традиционной системе вербального мышления. Умение последовательно и ясно излагать свои мысли формируется именно в процессе решения задач. Решение любой задачи начинается с формирования познавательных способностей, то есть с понимания учеником того, «о чём идёт речь в задаче» и какое явление необходимо рассмотреть.

Каждая задача задана, то есть содержит условия и требования. Уровень задачи и её требования существуют объективно, независимо от ученика. Однако, включая только контекст познавательного предмета, мышления и умственного поиска, репродуктивные способности ученика развиваются и непрерывно формируются. В настоящее время известны различные классификации учебных задач, и учебные задачи реализуются в образовательных целях как теоретические, практические и экспериментальные, в зависимости от способа деятельности. Использование познавательных задач практического характера требует включения экспериментальных задач, которые совершенствуют навыки практического осуществления репродуктивной деятельности учителем и опираются на теорию.

При проведении экспериментов необходимо применять теоретические и практические знания. Для их решения ученики должны анализировать ситуацию и находить информацию, необходимую для решения задач. Решение математических задач для повышения познавательной активности учащихся имеет исключительное значение на уроках генетики, физиологии растений и зоологии. Основная задача, стоящая перед школой сегодня, – обеспечить усвоение учащимися научных знаний. Формирование потребности в получении новых знаний создаёт условия для повышения познавательной активности учащихся. Для активизации познавательной деятельности эффективны изучение различных видов обучения, воспитание учащихся путём пробуждения интереса, формирования потребности в познании и т.д. Более целесообразно отдавать предпочтение использованию самостоятельной работы в обучении, связыванию обучения с практикой и т.д. Во многих случаях алгоритмический подход к решению задач оказывается неэффективным. В этом случае учащимся предлагают использовать

эвристические методы, а более эффективным считается акцент на содержательном анализе, а не на формально-логическом.

Ключевые слова: уроки биологии, экспериментальные задачи, решение задач, теоретические и практические знания, математические знания, учебные задачи

DIFFICULTIES IN SPEAKING ENGLISH İNGİLİS DİLİNDƏ DANIŞIQ ZAMANI YARANAN ÇƏTİNLİKLƏR

Kamala Əzizli,

Bakı, ADPU

<https://orcid.org/0009-0000-2420-2684>

Hər hansı bir xarici dili öyrənmək üçün ən vacib cəhət düzgün şifahi nitq bacarıqlarına yiyələnməkdir. Bəzi öyrənənlər şikayətlənirlər ki, qrammatikanı öyrənmək, ingilis dilində kitablar oxumaq və səsyazmalarına qulaq asmaqdan daha asandır. Lakin onlar ingilis dilində ünsiyyət qurarkən "Mən hər şeyi başa düşürəm, yəni qrammatikanı, sözləri və cümlələri anlayıram amma heç nə deyə bilmərəm" vəziyyətinə düşürlər. Bu, bilik çatışmazlığından və ya zəif söz ehtiyatı səbəbindən deyil, nitq təcrübəsinin olmamasından və yaranan psixoloji maneədən irəli gəlir. İngilis dilini öyrənmək prosesi davamlı olmalıdır ki, öyrənənlər real nəticə əldə edə bilsin. İngilis dilində sərbəst danışmaq əzmkarlıq, səbr və daimi təcrübə tələb edir.

İngilis dilini ikinci dil kimi öyrənən tələbələrin demək olar ki, çoxu boş vaxtlarında özləri ilə danışmağa səy göstərmir, lakin bu, daha səlis və düzgün danışmağa başlamağın ən yaxşı yollarından biridir. İngilis dilində sərbəst danışmağın təsirli və uğurlu yolu evdə tək olanda öz-özünə çıxış etməkdir. Bu yolla öyrənənlər rahat olduqları və özlərini təzyiq altında hiss etmədikləri üçün səhvlər edə bilər və nə deyəcəklərini və necə deyəcəklərinə qərar vermək onlar üçün daha asan olacaq.

Nə danışacağına dair bir mövzu haqqında düşünərkən, öyrənənin tanış olduğu bir mövzu seçmək faydalı ola bilər. Mövzular iqlimdən tutmuş dostlara, ailəyə, bayramlara, alış-verişə, yeməklərə qədər hər şeyi əhatə edə bilər. Çıxış zamanı natiqin iki dəfədən çox rastlaşdığı və danışanın tərcüməsinə əmin olmadığı hər hansı sözlər dəftərdə qeyd edilməli və sonra tərcümə edilməlidir. Bu yolla öyrənənin ingiliscə lüğət ehtiyatı genişlənir.

Müəllim tələbələri təlim prosesində uğurla istiqamətləndirmək üçün yaranan maneələrin qarşısını almalıdır. Dərs zamanı tələbələrə danışmağa kömək edən müəllimlər müəyyən nitqlə bağlı problemlərlə qarşılaşa bilərlər. Musliadi qeyd edir ki, nitq bacarıqlarının öyrədilməsi və öyrənilməsi ilə bağlı bir sıra problemlər öyrənənlərin daxilindən qaynaqlanır. [5,s.77] Digər tərəfdən, Nuraini nitqin effektiv öyrədilməsi və öyrənilməsində təkcə daxili amillərdən deyil, həm də xarici amillərdən təsirləndiyini iddia edirdi. Nəticədə öyrənənin nitq qabiliyyəti ilə bağlı çətinlikləri və ya maneələri həm daxili, həm də xarici amillərdən qaynaqlanır.

Musliadiyə görə daxili problemlər öyrənənlərin özlərindən qaynaqlanır, o cümlədən istifadə etdikləri dildən yaranır. Bu problemlər ingilis dilində tez-tez danışmağı öyrənməyə maneə olur. Beləliklə, şagirdin daxilindən yaranan və müəllimin köməyi ilə öz həllini tapması lazım olan problemlər daxili maneələr kimi tanınır. Eyni zamanda, ingilis dilini öyrənənlərin dildə danışarkən qarşılaşdıqları maneələrə daxili amillərdən daha çox xarici amillər təsir edir. Xarici amillər öyrənənin özündən deyil, kənardan gələn problemlərdir. Məsələn, ətraf mühit, ailə və məktəb şəraiti və s. İstər öyrənənlərin özündən, istərsə də kənardan yaranan bütün problemlər öyrənmədə maneələrə səbəb olacaq və biliklərin ötürülməsi və paylaşılması səmərəsiz olduğu üçün müəllimlər üçün çətinliklər yaradacaq [5,s.53].

Tədris və öyrənməni çətinləşdirən bir neçə amil Younes və Albalawi tərəfindən öz tədqiqatlarında müəyyən edilmişdir. Bu amillərə öyrənənlərin səhv etmək qorxusu, tələbələrin tənqid qorxusu, ingilis dilində danışarkən öyrənənlərin utancaqlığı, Öyrənənlərin deyəcək bir şeyin olmaması, nitqdə iştirakın aşağı olması və öyrənənlərin ana dili daxildir.

1. Səhv etmək qorxusu

Səhv etmək qorxusu ham manfi qiymətləndirmə, həm də tənqid ilə əlaqələndirilir.

Bundan əlavə, buna tələbələrin müəllimdən mənfi rəy almaq və ya həmyaşıdları tərəfindən lağ etmək qorxusu da böyük təsir göstərir. Nəticədə, öyrənənlər adətən nitq fəaliyyətində iştirak etməyi dayandırır. Bundan əlavə, Al Nakhalah görə, tələbələrin sinifdə ingilis dilində danışmaq istəməməsinin əsas səbəblərindən biri səhv etmək qorxusudur. Səhv etmək qorxusu öyrənənlər arasında ümumi bir qorxudur, çünki onlar ingilis dilində danışarkən səhv etdikdə həmyaşıdlarının istehza və xoşagəlməz rəyindən qorxurlar.

2. Utancaqlıq

Utancaqlıq adətən tələbələrin müəllimlərinin göstərişlərinə əməl etmək üçün təzyiq hiss etdikdə, xüsusən də sinifdə nitq fəaliyyətləri zamanı özünü göstərən emosional vəziyyətdir. Utancaqlıq hər bir insanda qorxu hissi ilə yaranır. Bəzi tələbələr təbiətə olduqca sakit olduqları üçün utancaqlıq hiss edirlər. Bu vəziyyətdə olan tələbələr dostları və müəllimləri qarşısında danışmaqdan qorxdular. Bu üçün ümumiyyətlə qorxaq və özünə inamsız olurlar. İngilis dili öyrənənlərin çoxu bu dildə danışarkən utancaq olurlar, çünki danışarkən səhv edəcəklərini düşünür.

3. Fikirlərini ifadə edə bilməmək

Tələbələr sinif qarşısında danışarkən və ya digər tələbələrlə ünsiyyət qurarkən, öz fikirlərini ifadə etmək üçün motivasiyaları olmur, buna görə də onlar söz tapmaqda çətinlik çəkirlər və nə demək istədiklərini izah edə bilmirlər. Bəzən tələbələrin fikirlərini ifadə edə bilməməsinin səbəbi ola bilsin ki, müəllimin onlara uyğun olmayan mövzu seçməsi və ya bu mövzuda çox məlumatları olmadığı üçündür. Müəllim tələbələrdən xarici dildə bir şey söyləməyi xahiş etdikdə, onlar cavab verməkdə çətinlik çəkirlər, çünki onlar nə deyəcəklərini, hansı lüğətdən istifadə edəcəklərini və ya qrammatikadan necə düzgün istifadə edəcəklərini dəqiq bilmirlər.

4. Aşağı səviyyədə iştirak

İngilis dilində danışan tələbələrin dərslərdə az iştirak etməsinə səbəb olan bir çox amillər var. Bu amillərə təkcə tələffüz, qrammatika, lüğət, səlis danışmaq qabiliyyəti, anlama kimi nitq bacarıqları üzrə məhdud biliklərə malik olması deyil, həm də utancaq danışmaq, özünə inamın olmaması, danışma təcrübəsinin olmaması, vaxtın idarə edilməsi kimi şəxsi səbəbləri də daxildir. Hər bir tələbənin eyni şəkildə və ya eyni sürətlə iştirak etməsi, iştirakın artırılması üçün ideal məqsəd deyil. Bunun əvəzinə, məqsəd bütün tələbələrin öyrənmək üçün bərabər imkanlara malik olduğu və mövzuların müxtəlif perspektivlərdən hərtərəfli araşdırıldığı bir sinif şəraiti yaratmaqdır.

5. Ana dildən istifadə

Tədris və təlim prosesi zamanı tələbələrin ana dilindən istifadə etmələrinin bir neçə səbəbi var. Birincisi, öyrənənlər dərslər haqqında məlumat aldıqda onlara ingilis dilində müzakirə aparmaq üçün lazım olan dil bilikləri verilmir. Digər səbəb isə müəllimin tələbələrdən hər zaman sinifdə hədəf dildən və ya ingilis dilindən istifadə etmələrini tələb etməməsidir. Tuan və Mai görə, sinifdə bir neçə tələbə ana dilindən istifadə etdikdə və sonra öyrənənlər müəllimlərinin bu dildə cavab verdiyini görəndə daha çox ana dilindən istifadə edirlər.

Tələbələrin nitqinin dəqiqliyi və axıcılığının artırılmasına bir çox üsullarla nail olmaq olar. Dəqiqliyi və səlisliyi birləşdirmək üçün birinci strategiya əsas fəaliyyət ətrafında mərkəzləşmiş tapşırıqlar silsiləsindən istifadə etməkdir. Fəaliyyətdən əvvəl müəllim anlayışları və lüğəti müzakirə etməli və həmin anlayışları təcrübədən keçirməklə öyrənənləri əsas söz ehtiyatı və qrammatika ilə təmin etməlidirlər. Sonrakı məşq mərhələsidir, burada tələbələr kiçik qruplarda öz fikirlərini sərbəst və səhv etməkdən qorxmada ifadə edirlər. Bu mərhələdə müəllimlər gözləyən zaman hər bir tələbəyə baş çəkir və şərtlər verirlər. Mövzu üzrə tələbə müzakirəsindən sonra müəllimlər performans mərhələsinə keçə bilirlər, bu zaman tələbələr mövzunu müzakirə etmək imkanı əldə etdikdən sonra tapşırığı sinif qarşısında bir qədər dəqiq və səlis şəkildə yerinə yetirmək üçün özlərini kifayət qədər rahat hiss edə bilirlər. Təbii ki, biz tələbələrin bir gecədə həm səlis, həm də dəqiq danışmasını gözləyə bilmərik, lakin bu dövr tələbələrin tam iştirakı ilə çoxsaylı dərslər vasitəsilə gündən-günə izlənilirsə, onların nitq bacarıqları bu baxımdan yaxşılaşacaq.

İkincisi, müəllimlər ilk növbədə tələbələrin danışması üçün fəaliyyətlər və sonra dəqiqliyi artırmağa kömək etmək üçün sonda düzəlişlər edə biləcəkləri fəaliyyətlər planlaşdırırlar, çünki onlar dəqiqlikdən çox səlis danışmağa diqqət yetirirlər. Rollu oyunlar, müzakirələr, cüt və ya qrup işi və hətta sürətli şifahi danışığı əhatə edə bilən bu fəaliyyətlərin məqsədi tələbələrə düzəliş tələb etmədən effektiv danışmağı öyrətməyə kömək etməkdir.

Üçüncüsü, avtomatlaşdırma da səlis danışmağa kömək edir. Tələbələr ingilisdilli mühitə məruz qaldıqda, məsələn, müəllimlər bu dildə tez-tez danışdıqda, ingilis kitablarından və qəzetlərindən istifadə etdikdə və ingilis dili audio kasetlərini dinlədikdə, tələbələr dili təbii və şüursuz şəkildə öyrənə bilirlər. Bundan əlavə, müəllimlər müntəzəm olaraq onlara daha çox vaxt məhdudiyyəti qoysalar, tələbələr avtomatik olaraq səlis danışmaq qabiliyyətini inkişaf etdirə bilər.

Dördüncüsü, qarşılıqlı əlaqə öyrənənlərin nitq bacarıqlarının artırılmasına kömək edən digər mühüm amildir. Sosial münasibətlər qarşılıqlı əlaqə yolu ilə qorunur, ideyalar və məlumatlar isə əməliyyat yolu ilə ötürülür. Qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə tələbələr özlərini həm şifahi, həm də qeyri-şifahi şəkildə ifadə etmək və gündəlik ünsiyyətdə niyyətlərini effektiv şəkildə çatdıran diskurs qurmaq bacarıqlarını inkişaf etdirə bilirlər.

Nəticə etibarilə, müəllimlər öyrənənlərə müvafiq mövzular haqqında mənalı dialoqda iştirak etmək şansı vermək üçün tələbələr arasındakı əlaqədən istifadə etməlidirlər. Bundan əlavə, müəllimlər tələbələrə qrup şəraitində ünsiyyət qurmağı, dinləmələri və mənalı müzakirə etməyi öyrətməyə kömək edən ünsiyyət vasitələri təqdim etməlidirlər. Bu, şifahi ünsiyyətin müxtəlif formaları vasitəsilə həyata keçirilə bilər, məsələn, salamlamaq, icazə istəmək, söhbətə başlamaq və bitirmək, üzr istəmək, təşəkkür etmək və s. Bəzi digər fəaliyyətlər orta və yuxarı səviyyələr üçündür, nəgıl danışmaq, zarafat etmək, bir insanı və yeri ətraflı təsvir etmək, filmin, tamaşanın, kitabın mövzunu izah etmək, qısa müəhazirə və ya çıxış etmək, mövzunu müzakirə etmək kimi. [6,s.125] Digər tərəfdən, tələbələri interaktiv danışmağa həvəsləndirmək, onlara audio-vizual stimullar vasitəsilə orijinal dillə geniş məlumat vermək və dildən istifadə etmək imkanlarını təmin etmək üçün çox vacibdir.

Beşincisi, nitq dərslərinin uğurlu olması üçün müəllimlər hər bir tələbənin danışmaq üçün bərabər imkanlara malik olmasını təmin edərək, nisbətən tam iştiraka şərait yaratmalıdırlar. Dərslərdə iştirak etmək, introvert insanların ruhdan düşdüyü və özlərinə olan inamını itirdiyi vəziyyətlərin qarşısını almağa kömək edir.

Buna görə də, qrup və ya cüt iş edərkən, tələbələrin heç bir təzyiq olmadan fikirlərini sərbəst ifadə edə bilməsini təmin etmək üçün müəllimlər həm şəxsiyyət tiplərinə, həm də dil biliklərinə əsaslanan qruplar yarada bilirlər. Hər bir tələbənin bacarıq səviyyəsinə uyğun olan

sualların verilməsi iştiraka həvəsləndirməyin başqa bir yoludur. Müəllimlər çətin suallara cavab vermək üçün güclü tələbələri və daha az çətin suallara cavab vermək üçün zəif tələbələri seçə bilirlər.

Sonuncu və ən önəmlisi müəllimlər tələbələri ingilis mühitinə məruz qoymalıdırlar ki, onlar dili asanlıqla, təbii və şüursuz şəkildə mənimsəyə bilsinlər ki, bu da nəticədə onlara daha təcrübəli nətiq olmağa kömək edəcək.

Nəticə olaraq, əvvəlcə müəllimlər tələbələri lazım olduqda hədəf dildə danışaraq sinifdə ikinci dillərindən istifadə etməyə təşviq edirlər. Bundan əlavə, tələbələr xüsusən də səhvlər olduqda çox vaxt bu dildə nitqə qulaq asmaqla həmyaşıdlarından, müəllimlərindən və hətta özlərindən öyrənə bilirlər. İkincisi, tələbələrin vurğu, stress və ritm haqqında öyrənməsinə kömək etmək üçün müəllimlər nitq fəaliyyətinə başlamazdan əvvəl onlara filmlərə baxmaq və ya səs yazılarına qulaq asmaq vasitəsilə onları aktual dillə tanış etməlidirlər. Bundan əlavə, bunu etməklə müəllimlər tələbələrin danışmasını asanlaşdırır bilər, çünki dinləyici olmaq tələbələrə nətiq kimi ÇIXIŞ edərkən istifadə edə biləcəkləri modellər verməklə yanaşı, həm də onlara gələcək nitq tapşırıqları üçün bəzi fikirlər verir. Eyni zamanda, səsyzma və videoların səsləndirilməsi tələbələri dərstdə iştirak etməyə həvəsləndirən rahat, cəlbedici mühitin yaradılmasına kömək edir.

Ümumiyyətlə, yuxarıda qeyd olunan altı əsas prinsip indiyə qədər ingilis dilini öyrətmək üçün çox faydalı olduğunu sübut etmişdir. Bu prinsiplərlə yanaşı, şifahi nitq vərdişlərinin inkişafında motivasiya da əsas rol oynayır. Motivasiya öyrənənləri materialı öyrənmək üçün həvəsləndirir və tələbələrə öz fikirlərini açıq və sərbəst ifadə etməyə imkan verir. Öyrənənlərə danışmaq üçün maksimum imkanların verilməsi onların ingilis dilində danışmaq ehtiyaclarını ödəməyə və dildən real həyatda istifadə etmək bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir. Danışığın düzgünlüyünə deyil, səlisliyə daha çox diqqət yetirilməsi və bu iki amilin nisbətən uyğun birləşməsi tələbələrin nitq bacarıqlarını mükəmməlləşdirməyə kömək edir. Tələbələr bir-biri ilə ünsiyyət quraraq sinifdən kənarda bir-biri ilə danışmağı məşq edə bilirlər ki, bu da onlara ünsiyyət qurmağa imkan verən sosial münasibətləri qorumağa kömək edir. Fəaliyyətlərdə iştirak etmək hər bir tələbəyə ictimai nitqlə məşğul olmaq imkanı verir. Bundan əlavə, öyrənənləri ingilisdilli mühitlə tanış etmək onlara şüuraltı şəkildə dil və modellər əldə etməyə kömək edir ki, bu da onların təbii və avtomatik danışmasını asanlaşdırır.

Dili yaxşı öyrənməyin və söz ehtiyatını genişləndirməyin və təkmilləşdirməyin başqa bir yolu ingilis dilində filmlərə və cizgi filmlərinə baxmaqdır. İnsanın öz ana dilində artıq tanış olduğu filmi yenidən ingilis dilində izləmək faydalı hesab olunur. Beləliklə, filmin mahiyyətini və əsas fikirlərini başa düşmək, bəzən hətta tanış olmayan sözlərin mənaları üzərində fərziyyələr etmək həmişə daha asan olur.

İngilis dilində kitablar, jurnallar və xəbərləri ucadan oxumaq nitq bacarıqlarını artırmaq üçün çox faydalı strategiya ola bilər. Öz-özünə "passiv" danışmağın ən yaxşı üsullarından biri ucadan oxumaqdır. Öyrənənlər yaxşı və düzgün yazılmış kitabları ucadan oxumaqla ingiliscə ifadələrin və sözlərin necə səsləndiyini anlaya bilər. Bunu etməklə lüğət ehtiyatlarını xeyli genişləndirə və təkmilləşdirə bilirlər.

Ədəbiyyat

1. Белкова М. М. Информационные компьютерные технологии на уроках английского языка // Английский язык в школе. 2008.
2. Душеина Т.В. "Проектная методика на уроках иностранного языка". ИЯШ, 2003, № 5.

3. Владимирова Л.П. Интернет на уроках иностранного языка. ИЯШ, №3, 2002
4. Haryudin, Acep and Siti Ariani Jamilah. 2018. Teacher's Difficulties in Teaching Speaking Using Audio Visual AID for Autistic Students. In ELTIN Journal. Vol. 6 (2): 59-68.
5. Musliadi. 2016. The Problems of Teaching Speaking English with Respect to the Teaching Methodology: Task-Based Language Teaching. In Ethical Lingua. Vol. 3 (1): 74-88.
6. Tuan. Nguyen Hoang and Tran Ngoc Mai. 2015. Factors Affecting Students' Speaking Performance at Le Thanh Hien High School. In Asian Journal of Education Research. Vol. 3 (2): 8-23.

Xülasə

Hər hansı bir xarici dili öyrənmək üçün ən vacib cəhət düzgün şifahi nitq bacarıqlarına yiyələnməkdir. İngilis dilini ikinci dil kimi öyrənən tələbələrin demək olar ki, çoxu boş vaxtlarında özləri ilə danışmağa səy göstərmir, lakin bu, daha səlis və düzgün danışmağa başlamağın ən yaxşı yollarından biridir. Şifahi nitq vərdişlərinin inkişafında motivasiya da əsas rol oynayır. Motivasiya öyrənənləri materialı öyrənmək üçün həvəsləndirir və tələbələrə öz fikirlərini açıq və sərbəst ifadə etməyə imkan verir. Danışığın düzgünlüyünə deyil, səlisliyə daha çox diqqət yetirilməsi və bu iki amilin nisbətən uyğun birləşməsi tələbələrin nitq bacarıqlarını mükəmməlləşdirməyə kömək edir. Tələbələr bir-biri ilə ünsiyyət quraraq sinifdən kənarda bir-biri ilə danışmağı məşq edə bilirlər ki, bu da onlara ünsiyyət qurmağa imkan verən sosial münasibətləri qorumağa kömək edir.

Açar sözlər: xarici dil, danışiq, nitq, vərdiş, motivasiya, ünsiyyət.

Summary

The most important aspect of learning any foreign language is acquiring good speaking skills. Almost all students who learn English as a second language do not make an effort to talk to themselves in their free time, but this is one of the best ways to start speaking more fluently and correctly. Motivation also plays a key role in developing speaking skills. Motivation encourages learners to learn the material and allows students to express their ideas openly and freely. More attention to fluency than to correctness of speech, and a relatively appropriate combination of these two factors, helps students improve their speaking skills. Students can practice speaking to each other outside the classroom by communicating with each other, which helps them maintain social relationships that allow them to communicate.

Key words: foreign language, conversation, speech, habit, motivation, communication.

Резюме

Важнейшим аспектом изучения любого иностранного языка является приобретение хороших навыков говорения. Почти все студенты, изучающие английский как второй язык, не прилагают усилий, чтобы разговаривать сами с собой в свободное время, но это один из лучших способов начать говорить более бегло и правильно. Мотивация также играет ключевую роль в развитии навыков говорения. Мотивация побуждает учащихся к изучению материала и позволяет им открыто и свободно выражать свои мысли. Уделяя больше внимания беглости речи, чем правильности, и относительно разумному сочетанию этих двух факторов, студенты улучшают свои навыки говорения. Ученики могут практиковаться в общении друг с другом вне класса,

общаясь друг с другом, что помогает им поддерживать социальные связи, необходимые для общения.

Ключевые слова:. иностранный язык, разговор, речь, привычка, мотивация, коммуникация.

THE ROLE OF INTERNATIONAL ECONOMIC INSTITUTIONS IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF NIGERIA: A CRITICAL EXAMINATION OF THE CONTRIBUTIONS**OF IWORLD TRADE ORGANIZATION (WTO); WORLD BANK & IMF****DR CHUKWUEMEKA G. EME (PhD)****Lecturer, Department of Business Administration, Faculty of Management Sciences,
National Open University of Nigeria (NOUN);****Abstract**

Nigeria belongs to many international organizations like the United Nations (UN), Commonwealth of Nations, Organization of African Unity (OAU) later changed to African Union (AU), United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF), World Bank, International Monetary Fund (IMF), World Trade Organization (WTO), etc. Nigeria participate in all these organizations as a member country, but the activities of these international organizations most often are being controlled and dictated by the Western world. Contributing to achieving more coherent global economic policy-making, for instance, is one of the five core functions of the WTO, as defined by Article III.5 of the WTO Agreement. Its ability to do so depends on it carrying out its other functions successfully – providing a forum for liberalization, ensuring a strict observance of its multilateral rules and disciplines, and contributing to policy surveillance. In 1994, WTO Members added to the WTO Agreement a Ministerial Declaration on Achieving Greater Coherence in Global Economic Policy Making, calling on the WTO to cooperate with the IMF and the World Bank to this aim. Of course, cooperation is not confined to these three institutions. The WTO works intensively with other UN institutions. However, the WTO Coherence Mandate stems from the desire to link up these three multilateral economic organizations, which share the same aim (improving living standards, achieving sustainable development, contributing to expand international trade), of policy coherence. This paper shows that in ten years of cooperation the three organizations have built much tighter links than under GATT, allowing for a better articulation of trade, financial and debt policies. However, the experience also shows that, as indicated in the Declaration, policy coherence must be achieved at home first, inter-agency cooperation can only improve the coordination and articulation of policies, not correct basic policy inconsistencies at contrary level. While at the present moment the focus of the tripartite cooperation is how to mainstream development into trade (in the context of the Doha Development Agenda (DDA), the relationship between trade and finance remains equally important, and not only at times of financial crisis.

The flexible implementation of the Coherence Mandate has served the WTO and its partners well, and more cooperation for better coherence can be envisaged in the context of evolving architectures of the respective institutions. Examples of future, possible border-line issues to be treated as a matter of common interest are highlighted. The benefits or otherwise of the

cooperation between these three international economic institutions to Nigeria are equally brought to the front burner.

Key Words: International economic organizations, International Monetary Fund (IMF), World Bank, World Trade Organization (WTO), Coherence Mandate, Nigeria

1. Introduction

The World economic order was re-established in 1947 after the Second World War under the banner of the Bretton Woods Institutions to promote the integration of national economies. This was reinforced by the economic downturn of the 1970s and 1980s which both developed and developing countries (Nigeria inclusive) were adversely affected. These countries therefore adopted economic reform policies prescribed by international financial institutions, undoubtedly believed to be the only road map towards economic recovery and national development. The World Trade Organization (WTO) which replaces the General Agreement on Tariff and Trade (GATT) as a United Nations (UN) specialized agency was saddled with the responsibility of global rules of trade between nations.

International economic integration may be viewed as the creation of most desirable structure of international economy, removing artificial hindrances to the optimum operations and introducing deliberately, all desirable elements of co-ordination or unifications. In order to understand our world today, we need to understand the principal international economic institutions that provide the foundation and structural support of the world economy. This does not mean that the days of the nation-state is over, nor that the institutions have become so successful that a brave new world of supra-nationalism is about to dawn. Rather, it means that the creative institutional experiments in international cooperation, born out of the ashes of World War II, have become so well established that there is a tendency to take them for granted. Having such institutions in place is a major asset for mankind in dealing with growing economic integration and increasingly pervasive interdependence with its inherent vulnerabilities.

To reflect on these achievements in institution-building is also to ponder questions about the future. This is an important subject that deserves much further thinking. The propositions emerging from the reflections set out in this article are that: increasing cooperation among international economic institutions, leading to coordination, is a likely direction for the future, law has a central role to play in this process; and some promising techniques for coordination, already tested and improved by experience, have been developed and may provide the basis for future evolution.

With the intensification of international competition, the results of assuming broad responsibilities by the state in economy became obvious. Fiscal deficits, bureaucrats, governmental dependency of individuals, privileges granted through protectionism in national firms have become embarrassing restrictions for growth. A compromise between free market and dirigisme – probably the only way to ensure efficiency and equality – has not yet succeeded anywhere in the world (Beacon Hill Institute, 2011). State involvement in education, health, regulation of social, economic life aims to create the favourable conditions for the development of a competitive environment, requiring high standards, creating the premises for competitiveness.

Sustainable economic growth and the improvement of living standard of the population are determined by the development of economic, competitiveness in the context of global

challenges, economic globalization, opening of international markets, rapid technological change. These challenges do not mean that states are likely to disappear or that the role of government decreases in the era of the globalized economy. On the contrary, if the economic decisions were left to the market forces alone, the likely result would be some kind of economic crisis, or stagnation (Ruggie, 2007). With increasing economic openness and with the pressures of international production and financial globalization, it is very hard to overestimate the central role of the state in providing a buffer between the clashing interest of its citizens' welfare and the effects of the global economy.

If government cannot react to the fast changing international economic environment, they lose. After the first painful experiences, they must learn to navigate in the dangerous waters of the globalized economy. This does not apply to developing countries and transition economies alone, but to every open economy in the world. The difficult part under the new rules of the global economy is to know when the government should intervene. The best alternative for governments here would be to see what policies have worked and which have worldwide failed.

1. Statement of the Problem

Economic integration through the vehicle of international economic organizations introduces a degree of competition which ensures the benefits of free trade. The term is defined by Tinbergen (1965) as, 'the creation of most desirable structures of international economy, removing artificial hindrances to the optimum operation and introducing deliberately, all desirable elements of coordination or unification. International economic integration which is the major essence of establishing international economic organizations, therefore refers to a decision or process whereby two or more countries combine into a larger economic region by removing discontinuities and discriminations existing, along national frontiers, and by establishing benefits as outlined in economic history with reference to Nigeria. There is the need to examine them from the Nigerian standpoint.

116

2. Objectives of the Study

This paper has as its major objectives, to examine the role of international economic organizations in the socio-economic development of Nigeria, discussing the contributions of IMF, World Bank, and the World Trade Organization (WTO) to this effect. Specifically, the paper will seek to:

- i. Ascertain the benefits of the international economic organizations with particular reference to IMF, World Bank and the World Trade Organization (WTO).
- ii. Identify the socio-economic benefits emanating to Nigeria via the activities of the IMF, World Bank and the World Trade Organization (WTO).

3. Research Questions

Following the objectives above, answers will be provided to the two research questions namely:

- a. What economic benefits have accrued to the Nigerian nation since its membership of IMF, World Bank and the World Trade Organization?

- b. How has Nigeria benefited socio-politically since its membership of IMF, World Bank and the World Trade Organization (WTO)?

2. Literature Review

1. Conceptual Literature

All countries are increasingly faced with issues that transcend national borders and international economic organizations (IEOs) play an important role in helping address them (Ajayi, 2017). International economic organizations bolster and complement national institutions by promoting and developing common solutions at the international level. IEOs take different forms: international, regional, groups of like-minded countries or institutions sharing common issues and priorities. They underpin collective action in different ways, including through developing and managing common rules through a wide variety of international instruments.

The World Economic order was re-established in 1947 (after the Second World War) under the banner of the Bretton-Woods Institutions, in order to promote the integration of national economies. This was reinforced by the economic downturn of the 1970s and 1980s, which both developed and developing countries (Nigeria inclusive) were adversely affected. These countries therefore adopted economic reform policies prescribed by international financial institutions, undoubtedly believed to be the only road map towards economic recovery and national development.

The World Trade Organization (WTO) which replaces the General Agreement on Tariff and Trade (GATT) as a United Nations (UN) specialized agency was saddled with the responsibility of global rules of trade between nations.

The IMF and the World Bank compelled developing countries to adopt and implement policies such as Structural Adjustment Programmes (SAP), liberalization and deregulation of the key sector of the economy, privatization and commercialization of state financial and economic institutions. The legalism embedded in GATT was found to be imperfect due to institutional defects. For instance, prior to the WTO, a country could choose which of the codes (GATT) to adopt and possibly implement.

2.1.1 The International Monetary Fund (IMF)

The International Monetary Fund (IMF) was established through the Bretton-Woods Conference/Agreement of 1944. It is an arm of the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) equally referred to as 'the World Bank'. The IMF as the name implies is vested with the financial transactions and activities of the World Bank. They grant loans and financial aids to member countries particularly ailing economies to assist their revival particularly the Third World/developing nations including African and Asian-Pacific countries. The IMF was conceived on Keynesian economic notion that markets often did not work perfectly, that they could result in massive unemployment, hence the need for collective action at the global level for economic stabilization to address market failures. However, Joseph Stiglitz point out the IMF in particular now champions market supremacy with ideological fervour. Founded on the beliefs that there is a need for international pressure on countries to have more expansionary policies such as increasing expenditures, reducing taxes, or lowering interest rates to stimulate the economy – today, the IMF typically provides funds only if

countries engaged in policies like cutting deficits, raising taxes, raising interest rates that lead to a contraction of the original Keynesian design of its originators.

These dramatic changes in the IMF and the World Bank policies was propelled by the Ronald Reagan and Margaret Thatcher regimes that pursued “monetarist” free market ideas in the USA and the UK., policies that later coalesced as part of a new “Washington Consensus” – a consensus between the IMF, the World Bank and the US Treasury Department, on what is appropriate for the developing countries. The Bretton Woods Institutions (viz- the IMF, the World Bank and the WTO) became the new missionary agents to impose such free market “mantra” and “conditionality” as the “seal of approval” on the reluctant poor developing countries, like Nigeria, that needed loans and grants, so as to be able to access international capital markets.

For a resource based diversified economy, the requirements of a successful deregulatory process entails the use of appropriate mix: a) demand management policies; b) exchange rate of production incentives policies; c) structural policies and; d) external financial policies.

The above situation has not been true of Nigeria, because it is virtually a mono-product (oil-based) economy, so has not been able to reap the so-called benefits of IMF and World Bank economic deregulation and adjustment which formed the major conditionality of the IMF loans to Nigeria in 1986 which led the country to adopt the Structural Adjustment Programmes (SAP) to ensure compliance to those conditionality.

2.1.2 The World Bank (IBRD)

The International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) popularly referred to as “the World Bank” was established by the Bretton Woods Conference in 1944 to create a World Economic Order and to give greater vent to the European Economic Commission (EEC), which formerly was the economic backbone and rallying point of most European nations. The World Bank was to deal with structural issues like: what a country’s government spent money on, the country’s financial institutions, labour market, trade policies, etc. Nigeria is a member of the World Bank and have adopted its policies and regulations in its economic developmental footprints.

The contributions of the World Bank, and in extension the other two (the IMF and the WTO) to Nigeria’s economic policy, coherence is only one aspect of a wider network of international cooperation aimed at improving national welfare through its various aspects (economic, humanitarian, ecological, security). To this aim, the World Bank contribute to achieving the Millennium Development Goals sponsored by United Nations members and are sharing the objectives set out in the Monterey Consensus on development financing and of course the Doha Development Agenda. Together, and with other institutions, they contribute to policy coherence for developments, they contribute to policy coherence at re-balancing responsibilities and aid in the international economic system in favour of the developing world – Nigeria inclusive.

2.1.3 The World Trade Organization (WTO)

The WTO was established on January 1, 1995 as a result of the Uruguay Round of trade negotiations that commenced in 1986 and conclude with signing of complex agreement at Marrakesh, Morocco on 15 April 1994. The agreement covers a wide range of economic issues,

such as agriculture, textiles and clothing, rules of origin, import licencing procedures, subsidies, intellectual property rights and etc.

The main function of the WTO is to ensure that trade flows as smoothly, predictably and freely as possible. The reason for the establishment of the WTO and the policy objectives are set out in the Preamble to its Agreement. According to the preamble, the parties to the WTO Agreement agreed to the terms of the Agreement and the establishment of the WTO. It states that:

Recognizing the that their relations in the field of trade and economic endeavours should be conducted with a view to raising standard of living, ensuring full employment and a large and steadily growing volume of real income and effective demand, and expanding the production of and trade in goods and services, while allowing for the optimal use of the world resources in accordance with objectives of sustainable development, seeking both to protect and preserve the environment and to enhance the means for doing so in a manner consistent with their respective needs and concerns at different levels of economic development....’’

The WTO’s Secretariat headed by a Director-General is based in Geneva, Switzerland. Decisions are taken by the members themselves; the Secretariat does not have the decision-making role like other internationalbureaucracies. The Secretariat’s main duties are to supply technical support for the various councils and committees and the ministerial conferences, provide technical assistance for developing countries, analyse world trade, and explain WTO affairs to the public and media. The Secretariat also provides some forms of legal assistance in the dispute settlement process and advises government wishing to become members of the WTO. Other organs of the WTO include the Ministerial Conference, consisting of representatives of all members meeting at least every two years and exercising the functions of the Conference between sessions. In fact, the Ministerial Conference of the WTO is the WTO’s top level decision-making body.

Below the Ministerial Conference is the General Council (usually ambassadors and heads of delegation) in Geneva, but sometimes officials sent from members’ capitals) which meets several times a year in the Geneva headquarters. The General Council also meets as the Trade Policy Review Body and the Dispute Settlement Body (DSB). Below the General Council are Councils for Trade on Goods, Trade in Services and Trade related aspects of intellectual property rights operating under the general guidance of the General Council. There are also numerous specialized committees, working groups and working parties dealing with the individual agreements and other areas such as the environment, development, membership applications and regional trade agreements.

For Nigeria, the purpose of joining the WTO are three folds: First, to clearly reaffirm its commitment in the multilateral trading system, its rules and disciplines, and trade liberalization; second, to emphasize its economic and trade priorities; third, to restate the challenges that it faces as a developing nation, to seek the concrete and technical support of the international community for fuller and more beneficial integration of its economy into the global trading system.

In discharging its obligations under the WTO agreement, Nigeria has promulgated series of economic policies and programmes for the purposes of facilitating the achievement of rapid economic development and ultimate industrialization. These policies and programmes included the primary export oriented philosophy; the planned public sector led economic development, import substitution, indigenization, structural adjustment programme (SAP), deregulation, public-private partnership, privatization and commercialization, etc.

The WTO however, suggested a number of areas where reforms could be beneficial to Nigeria and strengthen its international trade and investment policies. Such areas include: domestication of WTO agreement in Nigeria to give legal effect to it in local court and reform of multiplicity of other taxes and charges to import in addition to custom duties; difficult registration procedures and high cost of doing business in Nigeria; large number of draft bills before the National Assembly yet to be passed and burdensome customs procedures and documentation which need to be streamlined.

2. Theoretical Framework

For the purpose of this research, Human Rights theory and Dependency theory was adopted in order to understand the relationship that exists between Nigeria and the International Monetary Fund (IMF), the World Bank and the WTO as well as its role and influence on Nigeria's economic development. The fundamental function of human rights, according to interest theory is to preserve and promote certain vital human interest, whereas the legitimacy of human rights is determined by the unique human capacity for freedom, according to will theory (Finlay, 2021; Nourie, 2021). The only way to: i) make the world free of terrorism and war, as well as free of hunger, poverty, discrimination, and exploitation; ii) establish rule of law and economic, political, and social justice and iii) confirm freedom of man, peace, and development worldwide," according to Barrister Dr Mohammed Yeasin Khan, is to protect and promote human rights (Chwaszcza, 2017; VecellioSegate, 2021).

Dependency theorists characterize international aid and assistance as a mode of exploitation and self-enrichment in which peripheral nations are contingent and dependent on core donor organizations and countries in most developed countries (Cornelissen, 2017; Lee & Usman, 2018). The unfortunate developing nations are abused by the rich developed nations (Ayinde& Folarin, 2019). The theory of dependency describes the link between the International Financial Institutions (IMF, World Bank and WTO) and the economy of the Nigerian nation, yet the nation suffers from extreme poverty, unemployment, and corruption (Gado&Sanusi; Nhlapo, 2020).

3. Analysis and Discussion

The study reveals that the IMF, World Bank & WTO – Nigeria relationship is an exploitative one in nature. For instance, Nigeria's experience with adopting IMF supported adjustment policies has not been positive. The IMF's approach to adjustment policies has had serious social and economic consequences for the country, including a drop in output and growth rates, an increase in unemployment, and a detrimental effect on income distribution, all of which have resulted in a significant drop in the general living standards of Nigerians. These adjustment policies also have implications on the enjoyments of human rights by both the government and the populace. This result is in agreement with Taye (2021)'s observations, which states that a

typical funding program usually prescribes policies that entail excessive domestic demand compression, wage cuts, and government spending reductions; these are often followed by sharp currency depreciation and import liberalization reforms, with little regard for their socially and economically destructive impact on domestic economies (Taye, 2021). This is also in line with the perception that most of the countries fully adopting the IMF's structural reforms are currently experiencing mass unemployment, poverty, increased indebtedness and dependence, low living standards, and budget deficits due to their inability to develop (Mohammed et al., 2020; Samuel, Collins, & Atama, 2019; Shafiu&Salleh, 2020); when we look into the specific negative consequences for the enjoyment of health, labour, civil, and political rights. This also coincides with the submissions of Oritz (2021) and Uroko (2021) that structural adjustment programs are associated to lower economic growth, which is linked to a reduction in respect of human rights (Oritz& Cummins, 2021; Uroko&Nwaoga, 2021).

Trade liberalization was also discovered to play an important role in economic exploitation, globalization, and dependence. It was also found that the subsidy funds removed was not put into infrastructural development projects that would support the economy and bring about positive change in the country, as well as raise the living standards of the people. This coincides with number of studies relating to IMF structural policies and Nigerian socio-economic development (Daasi&Imoh; Ejeh, 2019; Oyeyika&Adegboye, 2017). Proponents of the Dependency Theory contends that developing economies' backwardness is caused by external conditions and influences, and that neoliberal capitalism is the root cause. What is perhaps more concerning about the IMF, World Bank and the WTO is the common perception among beneficiaries that they will not be able to survive any possible economic downturn without the assistance or "handout" of Western "rich" countries (Blum, 2019; Cornelissen, 2020; Ghosh, 2019). However, the core claim of human rights theory is that the importance of human rights to human dignity is predicated on the reality that life would be unliveable without human rights.

4. Conclusion and Recommendation

Consequently, the study concluded that the relationship between Nigeria and the IMF, World Bank and the WTO is merely an exploitative one that contributes to dependency, economic stagnation, and underdevelopment. Indeed, the programs and policies of these international economic institutions under review have intensified the levels of poverty and unemployment in the country, and also increases corruption among political leaders, which directly or indirectly influence resource allocation methods and adversely affect people's overall living standards. In deciding the way of achieving a policy, political leaders play an important role. Therefore, IMF, World Bank and WTO's policies are most likely to be structured in a way that hurts politically influential people the least, mostly at the detriment of the poor masses.

The study suggested that the Nigerian government should make practicable attempts to diversify the economy, adjust the way it relates to foreign financial institutions, such as the IMF, World Bank, WTO, etc., and provide adequate facilities for people to improve their standards of living. As a result, a human rights impacts assessment should be conducted prior to the commencement of any program. It should include engagement with key parties, such as public health professionals, labour unions, the International Labour Organization, and the United Nations Human Rights Council.

Programmes should also be reviewed and evaluated on a regular basis using well-tested investment appraisal vehicles such as the Cost-Benefit Analysis (CBA), Pay-back Period Analysis (PPA), Internal Rate of Return (IRR), Accounting Rate of Return (ARR), Public-Private Partnership principles/arrangements etc. Any program, investment or international

agreements that fails these investment appraisal tests should be out rightly rejected by the Nigerian government or its relevant Agencies no matter the prodding to the contrary. This will invariably return the nation's economy to a path of growth and buoyancy and thereby reduce drastically if not totally eliminate poverty, corruption, social exclusion and high level of unemployment being experienced at the moment. With real income GDP on the rise, government spending will improve drastically, particularly in the major economic sectors of education, health, power, internal and external security, manufacturing agriculture, etc.

References

- African Development Bank (2000). African Development report, New York: Oxford University Press
- Ajomale, T. O. (2000). IMF, World Bank & WTO as an instrument of economic integration: Security implementation for Nigeria. A research thesis submitted to NWC Abuja.
- Balassa, B. (2019). The theory of economic integration. London: George Allen and Urwin.
- Carbough, R. J. (2014). International economics, 9th edition Australia: Thomson South-Western Europe, 1(5), 101-132.
- Egwaikhile, F. O. (1997). Import Substitution Industrialization in Nigeria: A Selective Review. The Nigerian Journal of Economic and Social Studies, 39(2); 183-204.
- Federal Ministry of Commerce, (2000). Trade Policy of Nigeria, Abuja.
- IMF, (1986). Nigeria and IMF Loan Conditionality, African Journal of Management, 1(2), 33-41
- Obadan, M. I. (2013). Export Promotion and Nigeria's Export Trade Development. In: T. A. Oyejide and M. I. Obadan (eds.). Applied Economics and Economic Policy: In Honour of Emmanuel C. Edozien, Ibadan: Ibadan University Press.
- Ogunkola, E. O. (2004). The Emerging World Trade System and Nigeria's Trade and Economic Development Strategy. The Ibadan Journal of the Social Sciences, Vol. 2., 75-86.
- Oyejide, T. A. (2018). Costs and Benefits of "Special and Differential" Treatment for Developing Countries in GATT/WTO: An African Perspective. (Mimeo). AERC Collaborative Research Project on Africa and the World Trading System, Nairobi, AERC.
- World Bank, (2000). Trade Blocs: A World Bank Policy Research Report. Oxford University Press.
- World Trade Organization, (2015). Regionalism and the World Trading System. General: WTO.
- World Trade Organization, (2003). World Trade Report 2003. General: WTO.

**THE IMPACT OF DEVELOPING HIGH-QUALITY RECREATIONAL SPACES
ON SUSTAINABLE URBAN DEVELOPMENT**

Authors:

Author's name 1 : Soraya. KENTACHE (Corresponding author)

Grade : M.A

Author's name 2 : Aicha. BOUSSOUALIM

Grade: Proffesor

**Affiliation 1,2: LAE architecture and environment laboratory, Polytechnic School of
Architecture and Urban Planning EPAU, Algiers, Algeria**

Abstract:

Recreational spaces play a vital role in achieving a balance between human, environmental, and economic components. Therefore, modern urban planning places great importance on them. However, the development of these spaces cannot achieve the desired results unless certain conditions, represented by quality standards, are met. This research aims to highlight some of the quality standards that should be considered in developing recreational spaces to achieve sustainable development and avoid negative consequences. This paper relies on a critical comparison of previous studies and projects on recreational spaces. The research results showed an evolution in the desired outcomes of developing these spaces in recent years in terms of psychological, social, economic, and environmental values. The study also demonstrated that there are indispensable quality standards in the development of recreational spaces that should be taken into account in the pre- and post-development stages, such as location strategy, ease of access and movement, and the diversity of recreational facilities.

Keywords:

Urban development, recreational spaces, quality, sustainable urban development

RESEARCH ON THE DEVELOPMENT OF CHINESE FOLK MUSIC FROM THE PERSPECTIVE OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATION

Zhu Xiaoya

Peoples' Friendship University of Russia

Cross-cultural communication, music communication, cultural identity, national image

<https://orcid.org/0009-0000-4834-226X>

Abstract

This paper explores the development trends of Chinese folk music from the perspective of cross-cultural communication. By analyzing its performance in overseas dissemination, the paper highlights the current status and challenges faced by Chinese music in a globalized context. It begins by presenting an overview of the state of cross-cultural communication of Chinese folk music, identifying key bottlenecks such as limited exposure, cultural misconceptions, and innovation barriers that hinder its global reach.

The study then analyzes the distinctive characteristics of traditional Chinese music, focusing on its cultural significance, unique instrumental features, and how these elements distinguish it from other global music traditions. Furthermore, the paper traces the evolution of Chinese folk music's cross-cultural dissemination, from the overseas display of ethnic instruments to the preservation of intangible cultural heritage and the rise of digital platforms. The efficient spread of game music serves as a key example of the transformation in dissemination methods.

Finally, the paper predicts that digital media will continue to play a crucial role in expanding the global dissemination of Chinese folk music. It concludes that the increasing integration of traditional and modern music forms, along with international collaborations, will deepen cross-cultural exchange, enhancing the global recognition of Chinese music.

Keywords: Cross-cultural communication, National music, cultural empathy

THE NAME OF THE HOLY PROPHET (PBUH) AS A GREAT TEACHER IS PROMINENT IN THE MIRROR OF HISTORY

Dr. Naseem Akhter

**Associate Professor, Department of Islamic Studies
Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan**

ABSTRACT

Like learning a new skill, teaching is a noble and well-respected profession with its own set of rules and customs that need to be understood and followed. Learning the art of teaching makes one a perfect teacher with all the attributes of a successful educator. It demands talent, natural skill, attention, dedication, and effort to satisfy the demands of the job. The essential characteristics that distinguished and elevated man above other living things are knowledge, intelligence, consciousness, understanding, discernment, and inquiry.

It is a universal fact that knowledge can only be acquired from a range of external sources, such as instruction and observation, in which case the instructor is extremely important. Without teachers, a healthy society cannot be established. Instructors serve as the centre, fulcrum, and source of training and education, making them crucial role models. Educators, who are highly esteemed in developed countries and cultures, are primarily accountable for fostering a civilised, dynamic, peaceful, and conscientious community. The Prophet (PBUH) had a wonderful disposition and taught both the young and the old in various ways by utilising a range of teaching techniques.

This research attempts to evaluate or examine the many methods that the Prophet Muhammad (PBUH) employed to instruct and train his friends, family, and adversaries alike. Reviewing the Prophet's (PBUH) various teaching strategies and approaches from a range of sources, including the Sunnah, Hadith, and Seerah of the Prophet (PBUH), is the aim of this research. Many academics and researchers can profit from this research endeavour, which is a particular study in its field.

Keywords: The Holy Prophet (PBUH), Teaching techniques, New skill

THE IMPORTANCE OF TIME MANAGEMENT IN THE EFFICIENCY OF PEDAGOGICAL ACTIVITIES

PEDAGOJİK FAALİYETİN VERİMLİLİĞİNDE ZAMAN PLANLAMASININ ÖNEMİ

Natevan Paşayeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
ORCID: 0009-0001-4269-7681

ÖZET

Makale, pedagojik faaliyetin verimliliğinin artırılmasında zamanın doğru planlanmasının rolünü incelemektedir. Öğretmenin zamanını verimli bir şekilde yönetmesi, öğretim sürecinin kalitesine, ders hedeflerinin gerçekleştirilmesine ve öğrencilerin başarı düzeyine doğrudan etki eder. Araştırmada, zaman planlamasının öğretmene ders hazırlığı, öğretim materyallerinin seçimi, bireysel yaklaşım ve değerlendirme faaliyetlerini optimal şekilde yürütme imkânı sağladığı gösterilmektedir. Etkili zaman dağılımı ayrıca pedagojik stresin azalmasına, iş yükünün dengelenmesine ve öğretmenin mesleki gelişimine katkı sağlar. Makalede zaman yönetiminin temel ilkeleri, planlama yöntemleri ve öğretim sürecinde bunların uygulanma mekanizmaları açıklanmaktadır. Sonuç olarak, zamanın amaçlı bir şekilde planlanmasının pedagojik faaliyetin verimliliğini sağlayan önemli faktörlerden biri olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Zaman planlaması, pedagojik faaliyet, öğretim süreci, öğretmen faaliyeti, zaman yönetimi, mesleki gelişim, öğretim kalitesi.

126

ABSTRACT

The article examines the role of proper time management in enhancing the efficiency of pedagogical activities. Efficient management of a teacher's time directly impacts the quality of the teaching process, the achievement of lesson objectives, and students' performance levels. The study shows that time planning enables teachers to optimally carry out lesson preparation, selection of instructional materials, individualized approaches, and assessment activities. Effective time allocation also contributes to reducing pedagogical stress, balancing workload, and supporting the teacher's professional development. The article explains the main principles of time management, planning methods, and their application mechanisms in the teaching process. In conclusion, it emphasizes that purposeful time planning is one of the key factors in ensuring the efficiency of pedagogical activities.

Keywords: Time management, pedagogical activity, teaching process, teacher performance, time organization, professional development, quality of teaching.

GİRİŞ

Günümüzde küresel ölçekte eğitim sistemlerinde yaşanan değişimler, dijitalleşme süreçleri ve yenilikçi yaklaşımlar, pedagojik faaliyetin kalitesi ve verimliliği için yeni gereklilikler ortaya koymaktadır. Toplumun sosyo-ekonomik gelişimi, iş gücü piyasasının değişen talepleri ve 21. yüzyıl becerilerinin kazandırılma zorunluluğu, öğretmenlerin faaliyetlerine yeni bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu bağlamda öğretmen, yalnızca bilgi aktaran değil, aynı zamanda öğrenmeye rehberlik eden, öğrencinin bireysel gelişimini destekleyen ve onun yaratıcılık ile eleştirel düşünme becerilerini geliştiren temel bir figür haline gelmektedir. Tüm bunların

başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi ise zamanın doğru planlanması ve yönetimi ile doğrudan ilişkilidir.

Öğretim sürecinde yüksek başarı elde etmek, öğrencilerin bireysel potansiyelini ortaya çıkarmak ve öğrenim kalitesini artırmak için öğretmenlerin zamanı amaçlı ve sistemli bir şekilde kullanması özel bir önem taşır. Zaman planlaması, pedagojik faaliyetin temel bileşenlerinden biri olarak öğretmene çalışmalarını bilimsel temellere göre organize etme, öğretim hedeflerini önceliklendirme ve belirlenen görevleri daha kısa sürede, ancak yüksek kalitede yerine getirme imkânı sağlar.

Pedagojik faaliyetin özüne bakıldığında, öğretmenin görevinin yalnızca ders anlatmakla sınırlı olmadığı görülmektedir. Öğretmen; ders hazırlığı, öğretim materyallerinin seçimi ve uyarlanması, öğrencilerin bireysel özelliklerinin incelenmesi, değerlendirme ve sonuçların analizi, velilerle, meslektaşlarla ve okul yönetimi ile işbirliği gibi çok sayıda görevi yerine getirir. Bu faaliyetlerin her biri zaman açısından planlama ve ardışıklık gerektirir. Eğer bu süreçte zamanın doğru dağılımı sağlanmazsa, öğretmenin hem mesleki faaliyetleri hem de kişisel refahı olumsuz etkilenebilir (Çelik E., Demir M. 2020).

Verimli zaman planlaması, öğretmene faaliyetlerini optimal şekilde organize etme, iş temposunu dengeleme ve gün içerisinde ortaya çıkan beklenmedik durumlara hızlı tepki verme olanağı sağlar. Bu durum, aynı zamanda pedagojik stresin azalmasına, iş memnuniyetinin artmasına, yaratıcılık potansiyelinin ortaya çıkmasına ve mesleki tükenmişlik (burnout) riskinin önlenmesine önemli katkı sağlar. Doğru zaman dağılımı öğretmene yalnızca öğretim faaliyetlerinde değil, kişisel gelişim, araştırma çalışmaları, eğitim seminerlerine katılım ve yeni pedagojik teknolojileri öğrenme konusunda da daha fazla imkân sunar.

Bu bağlamda, zaman planlaması yalnızca bir organizasyon becerisi değil, aynı zamanda öğretmenin mesleki kültürünün, sorumluluk bilincinin ve işe yaklaşımının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Öğretmen zamanını ne kadar amaçlı yönetirse, pedagojik faaliyeti o kadar sistemli, üretken ve kaliteli olur. Eğitim kurumlarında zaman yönetimine yönelik verimli yaklaşımların uygulanması - ders programlarının bilimsel temellere göre hazırlanması, öğretmenlerin iş yükünün adil dağılımı, idari işlerin optimize edilmesi ve dijital araçların kullanımı - genel olarak öğretim sürecinin kalitesine, okul yönetiminin etkinliğine ve öğrenci başarılarına olumlu etki sağlar (Fan W., Chen M. 2001).

Sonuç olarak, pedagojik faaliyetin verimliliğinin artırılmasında zaman planlamasının önemi, günümüzün en güncel pedagojik sorunlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Modern eğitim sisteminde zamanın doğru yönetimi yalnızca öğretmenin bireysel başarısını değil, aynı zamanda genel olarak öğretim sürecinin kalite göstergelerini belirleyen temel faktörlerden biridir. Zamanın verimli kullanımı, pedagojik faaliyeti daha amaçlı, sistemli ve yenilikçi bir karaktere kavuşturur ve bu da sonuç olarak eğitimin genel gelişimine hizmet eder (Robinson F.P. 2010).

YÖNTEM

Araştırmanın amacı, pedagojik faaliyetin verimliliğinin artırılmasında zaman planlamasının önemini belirlemek ve bunun öğretim sürecine etkisini analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada hem teorik hem de ampirik yöntemlerden yararlanılmıştır.

İlk aşamada teorik bir analiz yapılmış; zaman planlaması, pedagojik faaliyet, öğretmen verimliliği ve öğretim kalitesi ile ilgili bilimsel kaynaklar, pedagojik literatür ve güncel araştırmalar incelenmiştir. Bu aşamada mevcut literatürün karşılaştırmalı analizi yapılarak konunun bilimsel temelleri belirlenmiş ve temel kavramlar (zaman yönetimi, planlama becerisi, verimlilik vb.) netleştirilmiştir (Gagne R.M., Wager W.W., Golas K., Keller J.M. 2005).

İkinci aşamada ampirik yöntemlerden – gözlem, anket ve mülakat – yararlanılmıştır. Gözlem sürecinde öğretmenlerin ders hazırlığı, ders sırasında zaman dağılımı ve ek pedagojik

faaliyetlere yaklaşımları analiz edilmiştir. Anket yoluyla farklı eğitim kademelerinde görev yapan 50 öğretmen arasında zaman planlaması ile ilgili zorluklar, avantajlar ve kişisel yaklaşımlar araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, öğretmenlerin zaman yönetimi becerilerinin pedagojik faaliyetin kalitesine doğrudan etkisi olduğunu göstermiştir (Akbari R. 2019).

Araştırma sonuçlarının güvenilirliğini sağlamak amacıyla verilerin analizi ve genelleştirilmesi yapılmış, hem nicel (istatistik göstergeler) hem de nitel (içerik analizi) yaklaşımlardan faydalanılmıştır.

Genel olarak, seçilen yöntemler pedagojik faaliyetin çeşitli yönlerini incelemeye, zaman planlamasının öğretim verimliliğine etkisini hem teorik hem de pratik açıdan temellendirmeye olanak sağlamıştır.

BULGULAR

Araştırma sonuçları, öğretmenlerin pedagojik faaliyetlerinde zaman planlamasının hem ders sürecinin kalitesine hem de öğrencilerin başarı düzeyine doğrudan etki eden temel bir verimlilik göstergesi olarak öne çıktığını göstermektedir. Gözlem ve anket sonuçlarına göre, zamanı doğru ve amaçlı kullanan öğretmenler, ders kalitesi, öğretim sürecine katılım ve öğrencilerin bireysel gelişim göstergelerinde daha yüksek başarı elde etmektedir.

Başlıca bulgular şunlardır:

1. Derse hazırlık ve materyal seçimi: Zamanını verimli planlayan öğretmenler derse daha iyi hazırlanmakta, öğretim materyallerini amaçlı bir şekilde seçmekte ve ders sürecini plan doğrultusunda organize etmektedir. Bu, ders süresinin verimli kullanılmasına ve öğretim faaliyetinin ardışık ve sistemli olmasına olanak sağlar. Gözlemler, ders planlaması olmayan öğretmenlerde zaman kaybı, konuların eksik anlatımı ve öğrencilerin dikkatinin dağılması gibi durumların daha sık görüldüğünü ortaya koymaktadır.
2. Öğrencilerle bireysel çalışma: Zaman planlaması, öğretmene öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına uygun yaklaşım geliştirme imkânı sunar. Anket sonuçlarına göre, zamanı doğru yöneten öğretmenler; düşük, yetenekli veya özel destek gerektiren öğrencilerle daha fazla bireysel çalışma yürütmektedir. Bu durum, öğrencilerin ders motivasyonunun artmasına, öğrenme sürecine aktif katılım göstermesine ve akademik başarılarının yükselmesine yol açmaktadır.
3. Değerlendirme ve sonuç analizi: Zamanını doğru dağıtan öğretmenler, değerlendirme sürecini sistemli bir şekilde yürütmekte, öğrencilerin bilgi ve becerilerini düzenli olarak analiz etmekte ve öğretim stratejilerini buna göre uyarlamaktadır. Bu yaklaşım, öğrencilerin zayıf yönlerinin zamanında tespit edilmesine ve güçlendirilmesine, ayrıca öğretim sürecinin adaptif olmasına olanak sağlamaktadır.
4. Mesleki gelişim ve ek faaliyetler: Öğretmenlerin zaman yönetimine dikkat etmesi, onların mesleki gelişim faaliyetlerine – seminerler, kurslar, araştırma çalışmaları ve yenilikçi öğretim yöntemlerini öğrenme – zaman ayırmasına imkân tanımaktadır. Bu, öğretmenlerin sürekli mesleki gelişimini destekler ve genel olarak pedagojik faaliyetin kalitesinin yükselmesine katkı sağlar.
5. Stres ve iş yükünün yönetimi: Zaman planlaması, öğretmenlerde stres seviyesini azaltmakta, iş yükünü dengelemekte ve mesleki tükenmişlik riskini önlemektedir. Anket sonuçlarına katılan öğretmenlerin büyük çoğunluğu, doğru zaman yönetiminin iş tatminlerini artırdığını ve işin daha planlı ve verimli geçmesini sağladığını belirtmiştir.
6. Öğretim sürecinin genel verimliliği: Elde edilen veriler, zamanın doğru planlanmasının derslerin yapılandırılmasını, öğretim materyallerinin optimal kullanımını, öğrencilere bireysel yaklaşımı ve öğretmenin ders sırasında adaptif davranışını sağladığını göstermektedir. Bu durum, eğitim sürecinin kapsamlı verimliliğini artırmakta ve

öğrencilerin uzun vadeli akademik başarılarına olumlu etki etmektedir (Özdemir S., Karahan F. 2021).

Sonuç olarak, araştırma, zaman planlamasının pedagojik faaliyetin verimliliğini artıran, öğretmenin ders kalitesine, öğrencilerin başarısına, mesleki gelişimine ve kişisel refahına doğrudan etkisi olan önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Zamanın verimli yönetimi, öğretmenler için yalnızca bir organizasyon becerisi değil, aynı zamanda öğretimin planlı, sistemli ve amaçlı olmasını sağlayan temel bir strateji olarak işlev görmektedir. Bu nedenle, pedagojik faaliyetin optimize edilmesi ve eğitim kalitesinin yükseltilmesi açısından zaman planlaması vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçları, öğretmenlerin pedagojik faaliyetlerinde zaman planlamasının faaliyetin verimliliğine doğrudan etki eden temel bir faktör olduğunu göstermektedir. Öğretmenlerin zamanı doğru ve amaçlı kullanması, ders sürecinin kalitesini artırmakta, öğrencilerin akademik başarılarına olumlu katkı sağlamakta ve öğretmenin mesleki gelişimine ek fırsatlar sunmaktadır. Aynı zamanda, etkin zaman yönetimi, öğretmenlerin stres düzeyini düşürmekte, iş yükünü dengelemekte ve mesleki tükenmişlik riskini en aza indirmektedir. Öğretmenlerin zamanı amaçlı yönetmesi, öğretim sürecinde esnekliği, ders programının planlı uygulanmasını ve öğretimin bireysel özelliklere uygun adaptasyonunu da sağlamaktadır. Bu durum, yalnızca öğretmenlerin faaliyetini değil, aynı zamanda öğrencilerin öğrenme motivasyonunu ve genel akademik başarılarını da artırmaktadır (Bennett J., Anderson K. 2018).

Araştırma sonuçları, zaman planlamasının pedagojik faaliyetlerde stratejik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Öğretmenlerin ders hazırlık düzeyi, öğretim materyallerinin seçimi ve ders sırasında zamanın optimal kullanımı, öğrencilerin bireysel gelişimi ve öğretim sonuçları ile yakından ilişkilidir. Zamanın doğru yönetimi, öğretmenlere ek faaliyetlere – mesleki gelişim kursları, seminerler ve araştırma çalışmalarına – zaman ayırma, yenilikçi öğretim yöntemlerini uygulama ve pedagojik yenilikleri ders sürecine entegre etme imkânı vermektedir. Bu bulgular, diğer araştırmalarla da uyum göstermektedir; örneğin, etkin zaman planlaması öğretmenlerin iş memnuniyetini artırmakta, pedagojik stres düzeyini azaltmakta ve öğretim kalitesini yükseltmektedir (Macan T.H. 1994).

Buna karşın, bazı öğretmenlerde zamanın verimli yönetiminde zorluklar gözlemlenmiştir. Bu durum, öğretmenlerin iş yükünün fazla olması, öğretim materyallerinin hazırlanması için kaynak eksikliği veya zaman yönetimi becerilerinin yetersizliği ile ilişkilendirilebilir. Bu da eğitim kurumlarında öğretmenlere ek destek, kaynak sağlanması ve yönetim mekanizmalarının güçlendirilmesinin önemini göstermektedir.

Aşağıdaki önerilerden yararlanılır:

1. Öğretmenler için zaman yönetimi eğitimleri: Öğretmenlerin ders ve ek pedagojik faaliyetleri planlama becerilerini geliştirmek amacıyla mesleki gelişim kursları, seminerler ve eğitim programları düzenlenmelidir. Bu eğitimlerde zamanın planlı kullanımı, önceliklerin belirlenmesi ve etkin yönetim yöntemleri öğretilmelidir.
2. Dijital araçların kullanımı: Öğretim sürecinde zamanın verimli yönetimine yardımcı olacak dijital programlar, planlama uygulamaları ve öğretim kaynaklarının elektronik yönetim sistemleri kullanılmalıdır. Bu, ders planlamasını hızlandırmakta ve öğretmenlerin zaman kaybını en aza indirmesine olanak sağlamaktadır.
3. İş yükünün optimize edilmesi: Öğretmenlerin ders ve idari iş yükü dengelenmeli, ek görevler planlı şekilde dağıtılmalı ve süreçte tekrar eden görevlerin azaltılması için önlemler alınmalıdır.
4. Bireysel yaklaşımların teşviki: Öğretmenlerin öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına uygun ders planlaması ve ek faaliyetler için zaman ayırabilmesini sağlayacak mekanizmalar

oluşturulmalıdır. Bu, öğretim sürecinde kapsayıcı bir yaklaşımı ve her öğrencinin potansiyelinin gelişimini destekler.

5. Sürekli değerlendirme ve analiz: Öğretmenlerin zaman yönetimi becerileri ve pedagojik faaliyet verimliliği düzenli olarak değerlendirilmelidir; sonuçlara dayanarak iyileştirme tedbirleri alınmalıdır. Bu, hem öğretim kalitesinin artmasına hem de öğretmenlerin mesleki gelişimine sürekli destek sağlar.
6. Organizasyonel ve yönetim desteği: Eğitim kurumları, öğretmenlerin zamanı etkin yönetmesini teşvik etmek için planlama rehberliği, koordinasyon ve kaynak paylaşımı gibi iç organizasyonel destek mekanizmaları oluşturmaktadır (Epstein J. L. 2018).

Sonuç olarak, pedagojik faaliyetin verimliliğini artırmak ve eğitim kalitesini yükseltmek için zaman planlaması stratejik bir araç olarak kabul edilmeli ve eğitim politikalarında bu yönde bilinçli adımlar atılmalıdır. Zamanın amaçlı yönetimi, öğretmenlerin iş memnuniyetini artırmakta, öğrencilerin öğrenme sürecini optimize etmekte ve öğretimin genel verimliliğini yükseltmektedir. Bu yaklaşım, uzun vadede eğitim sisteminde sürdürülebilir gelişim ve yenilikçi öğretim ortamlarının oluşturulmasına hizmet etmektedir.

KAYNAKLAR

1. Akbari R. (2019). Eğitim ortamlarında zaman yönetimi: Öğretmenler için stratejiler. New York, NY: Routledge.
2. Bennett J., & Anderson K. (2018). Etkili öğretim ve sınıf yönetimi. Londra: Sage Publications.
3. Çelik E., Demir M. (2020). “Zaman yönetiminin öğretmen verimliliğindeki rolü.” Journal of Educational Research, 113(4), 421–435.
4. Epstein J. L. (2018). Okul, aile ve toplum ortaklıkları: Eğitimcileri hazırlamak ve okulları geliştirmek (2. baskı). New York, NY: Routledge.
5. Fan W., Chen M. (2001). “Ebeveyn katılımı ve öğrencilerin akademik başarıları: Bir meta-analiz.” Educational Psychology Review, 13(1), 1–22.
6. Gagne R.M., Wager W.W., Golas K., Keller J.M. (2005). Öğretim tasarımı ilkeleri (5. baskı). Belmont, CA: Wadsworth.
7. Macan T.H. (1994). “Zaman yönetimi: Bir süreç modelinin testi.” Journal of Applied Psychology, 79(3), 381–391.
8. Özdemir S., Karahan F. (2021). “Öğretmen zaman yönetimi ve sınıf verimliliğine etkisi.” Educational Sciences: Theory & Practice, 21(2), 45–61.
9. Robinson F.P. (2010). Etkili öğretim stratejileri: Planlama ve sınıf yönetimi. Boston: Pearson.

17.11.2025

ISBN : 978-625-93762-2-6

ARCENG PUBLICATIONS – 2025©